

# Aleksander Krawczuk KLEOPATRA

Käesolev raamat ei ole lugu Egiptuse viimasest kuningannast, nagu neid juba nõnda palju on kirjutatud. See on lihtsalt ajalooline jutustus, kus on täpselt ja tõetruult ära toodud ainult see, millest kõnelevad allikmaterjalid. Kleopatra ei ole naisest pole neis kuigi palju juttu; see-eest annavad nad suurepärase ettekujutuse ajastust ja paljudest huvitavatest isiksustest, kellega kuninganna väga dramaatilistes situatsioonides kokku puutus. Kuigi teos hoidub mis tahes omapoolsetest värvinngutest, kerkib siit täie selgusega esile Kleopatra elukäigu kogu traagika — vastuolu tema piiratud auahnete taotluste ja riigi poliitiliste vahendite armetuse vahel.

Aleksander Krawczuk  
KLEOPATRA

Aleksander Krawczuk

KLEOPATRA



Aleksander Krawczuk

---

# KLEOPATRA

Poola keelest tõlkinud  
RUTH KAREMÄE

TALLINN  
„EESTI RAAMAT“ 1989



T (Poola)  
K 72

Originaal:

Aleksander Krawczuk  
KLEOPATRA

WROCLAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK · ŁÓDŹ  
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH  
WYDAWNICTWO  
1985

Wydanie piąte

Järelsõna ja märkused tõlkinud Jaan Unt  
Kujundanud Marje Tralla

Käesolev raamat ei ole lugu Egiptuse viimasest kuningannast, nagu neid juba nõnda palju on kirjutatud. See on lihtsalt ajalooline jutustus, kus on täpselt ja tõetruult ära toodud ainult see, millest kõnelevad allikmaterjalid. Kleopatrast kui naisest pole neis kuigi palju juttu; see-eest annavad nad suurepärase ettekujutuse ajastust ja paljudest huvitavatest isiksustest, kellega kuninganna väga dramaatilistes situatsioonides kokku puutus. Kuigi teos hoidub mis tahes omapoolsetest värvingutest, kerkib siit täie selgusega esile Kleopatra elukäigu kogu traagika — vastuolu tema piiritult auahnete taotluste ja riigi poliitiliste vahendite armetuse vahel. Kuid riigi jõuetuse päris Kleopatra eelmiste põlvede valitsejalt, eeskätt oma isalt; tema valitsemise ajal sekkusid esmakordselt Egiptuse asjadesse otseselt ka isikud, kellele hiljem oli antud etendada Kleopatra elus otsustavat osa — Caesar ja Antonius. Seepärast alustagemgi oma jutustust kummalistest seikadest kuningas Ptolemaiose, hüüdnimega Flöödimängija elust.

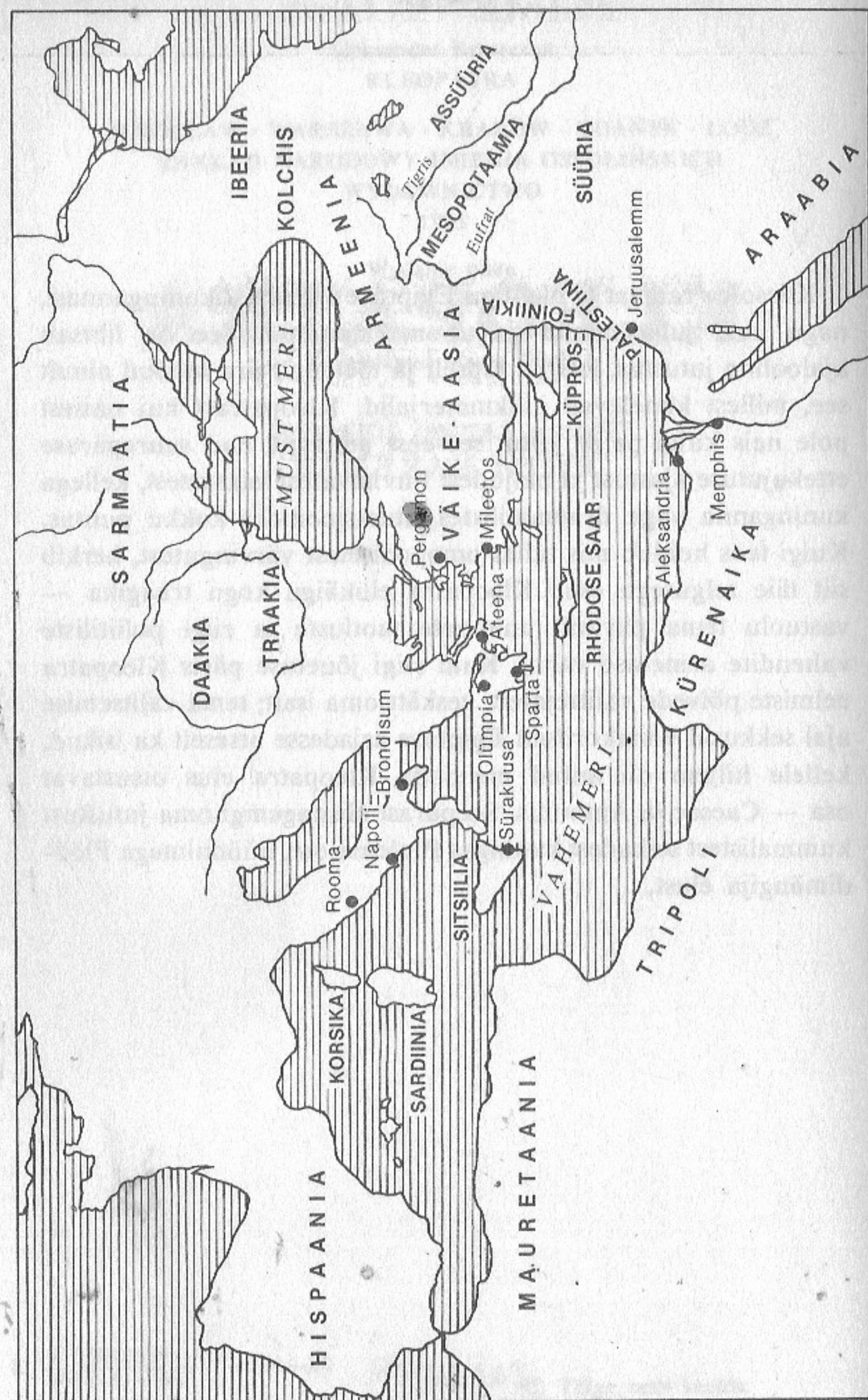
K 4703010100—160 229—88  
901(15)—89

ISBN 5—450—00732—9

© Tõlge eesti keelde.

Kirjastus „Eesti Raamat“, 1989





## ESIMENE OSA

# KLEOPATRA ISA JUMALIKKUS JA AFÄÄRID



## TA-IMHOTEPi HAUAKAMBER

„Oo, kõik te kohtumõistjad ja targad, kõik vägevad ja kuulsad, kõik, kes te iganes sellesse hauakambrisse tulete, astuge lähemale ja kuulake minu elu lugu!

Ma sündisin hoijaki-kuu üheksandal päeval, kui üheksandat aastat valitses Ülem- ja Alam-Egiptuse kuningas, mõlema riigi käskija, jumal Philopator, jumal Philadelphos, jumal Re poeg, diadeemi isand Ptolemaios — elagu ta igavesti, Ptahi ja Isise poolt armastatud.

Epeiphi-kuu esimesel päeval, sellesama valitseja võimuloleku kahekümne kolmandal aastal, pani isa mu mehele. Minu käskijaks sai jumal Ptahi prohvet, kirjutaja jumala raamatute kajas, Ida Maja prohvet, jumalate puhtuse preester Memphises, Ülem- ja Alam-Egiptuse kõikide jumalate ja jumalannade prohvet, Ülem-Egiptuse kuninga silm, Alam-Egiptuse kuninga kõrv, kuningast järgmine džedi samba püstitamisel, kuninga valitsuskepp pühamutes, jumal Gebi vürst-asemik, preester, kelle suu kaudu kõneleb jumal Thoth, preester, kes kordab, mis jumal Hnum on loonud, preester, kelle pilk on pööratud otse kõikvõimsale jumalale, — Memphise ülempreester Pšereni-Ptah, neidsamu tiitleid kandnud Petubastise poeg.

Kolm korda sain ma käima peale ja iga kord sünnitasin ma tüdruku, mitte poisslapse; seepärast me palusime poega tema majesteedilt, pühalt, imeväärselt ja armuliselt jumal Imhotepilt, kes ta on Ptahi poeg. Ta võttis meie palvet kuulda, halastas meie pisaratele ja ilmutas end ülempreestriks unes. Ta ütles:

„Lase Anchtau templis, kus puhkab minu põrm, teostada kaunistustööd!“

Niipea kui ülempreester unest ärkas, langes ta tema majesteedi jumala ette põrmu. Sedamaid andis ta ka preestritele ja käsitöölisele käsud kätte. Tegi neile korralduse teostada templis kaunistustööd. Ise viis ta läbi jumala kuju elustamise kombetalituse ja tõi rikkaliku ohvri kõikisugu hüvede näol. Tasus käsitöölisele ning rõõmustas nende südant. Tänu täheks selle eest tegi jumal, et ma sain käima peale ja tõin ilmale poja.

Ta sündis kell kaheksa epeiphi-kuu viieteistkümnendal päeval, kui kuuendat aastat valitses kuninganna, mõlema riigi käskijanna Kleopatra — elagu ta igavesti ja olgu terve. Juhtus see imepärane jumal Imhotepi pühal, kes ta on Ptahi poeg. Kogu Memphise rahvas rõõmutses. Poiss sai nimeks Imhotep ja hüüdnimeks Petubastis.

Ma surin mecheiri-kuu kuueteistkümnendal päeval, abielu kuuteistkümnendal aastal. Minu mees, Ptahi ja Osirise prohvet, ülempreester Pšereni-Ptah, saatis mu ära Lääne maale. Ta toimetas minu kohal kõik pühad talitused nagu suursugustele isikutele kohane.

Korraldas mulle uhked matused ja sängitas mu oma hauakambrisse Rakotise lähedal.“

Nii pajatab oma elust naine nimega Ta-Imhotep. Tekst on vanaegiptuse piltkirjas raiutud ta sargale. Paljude vana-maailma riikide pruugi kohaselt on kõik kuupäevad antud kuningate valitsemisaastate järgi. Meie ajaarvestusse ümberkantuna näeks ta elulugu välja järgmiselt:

Ta-Imhotep sündis 72. aastal e. m. a. Aastal 58 ehk napilt neljateistkümnendaastaselt abiellus ta Pšereni-Ptahi, Memphise linna ülempreestriga. Muistsetel aegadel, iseäranis Vana-Idamail, said aga tütarlapsed üldse varakult naisteks ja emadeks. Ta-Imhotep kinkis oma mehele kolm tütar ja siis, 47. või 46. aastal, kauaoodatud poja. Aga juba varsti, arvatavasti 42. aastal ta suri, olles kolmekümneaastane. Ta-Imhotep maeti Aleksandriasse; nimelt seda linna tähistas Rakotis egiptuse kirjades.

Kuid kõige isiklikum ja huvipakkuvam on Ta-Imhotepi hauakirja teine osa. Selles pöördub kadunu otsesõnu oma maisesse maailma jääva abikaasa poole:

„Oo minu vend, oo minu abikaasa ja sõber, jumal Ptahi preester! Söö, joo, joobu veinist, andu armunaudingule! Veeda oma päevad lõbusedes! Nii päeval kui ööl käi oma ihaluste ning rõõmude järgi. Ära lase kurvastusel enda üle võimust võtta. Sest mis on aastad, mida sa ei veeda elavate maailmas? Lääs, see on kurbuse ja pilkase pimeduse riik; ta elanikud puhkavad unes. Nad ei ärka, et kaeda oma vendi. Nad ei näe oma emasid ja isasid. Nende südamed on külmad oma naiste ja laste vastu.

Minul puudub eluvesi, mis on iga olevuse toidus. See voolab ainult neile, kes asuvad nähtavas maailmas. Ma vaevlen janus, kuigi vesi on päris minu kõrval. Siia orgu laskumisest saadik pole mul enam aimu, kus ma olen. Ulata mulle voolavat vett! Soovi, et ma võiksin ikka vee ääres olla! Pööra mu pale põhjatuule poole! Üksnes siis leiab mu valulev süda lohutust.

Surm kutsub kõiki. „Tule!“ — see on surma nimi. Ja otsekohe minnakse, süda hirmust värisemas, ta juurde. Ei tunne teda ükski jumal, ei ükski inimene. Ühtmoodi on tal pihus nii vägevad kui väetid. Keegi ei suuda säästa oma kalleid tema needusest. Ennem kui üksildase rauga, kisub ta ära poja ema embusest. Kõik palvetavad arglikult ta poole, tema aga ei pööra neile oma paletki. Kuhu teda kutsutakse, sinna ta ei lähe. Ei võta kuulda seda, kes teda ülistab.“

Need sõnad lubavad oletada järgmist:

Pärast oma abikaasa surma, kes oli kinkinud talle tema ainsa poja, sattus ülempreester Pšereni-Ptah kaunis täbarasse olukorda. Kadunu mälestus kohustas teda viibima leinas ja mõlgutama mure-



mõtteid. Teisalt püüdis ta leida iseenda ees õigustust, et elu võlud teda ikka veel kõitsid. Lõppude lõpuks oli tal kui mehel parimates aastates ju selleks ka täielik õigus! Ülempreestrile tuli appi tema rahva iidne tarkus. Ennemuistsed laulud ise juhatasid talle kätte nutika väljapääsu olukorrast; see sobis ühtviisi hästi kokku nii leina tõsidusega kui ahvatlustele alti inimsüdame kutsega. Pšereni-Ptah pani oma kadunud naise suhu sõnad laulust, mille nimi on „Harfisti laul“. Poeem ise oli sündinud kakskümmend sajandit enne teda, aga seda kirjutati pidevalt ümber. Laul on säilinud ka meieni, pealegi mitmel eri kujul. Üks neist on sisult järgmine:

Inimpõlved mööduvad üksteise järel. Üha uued astuvad lahkunute asemele, ja nõnda esivanemate aegadest saadik. Need jumalad, kes olid enne meid, puhkavad oma püramiidides. Muumiad ja nende teisikud sealsamas. Lossidest, mis kunagi rajatud, ei ole enam jälgegi alles. Vaata, mis on saanud nende kuulsatest ehitajatest! Ma olen kuulnud Imhotepi ja Hor-džedefi sõnu, mis on inimestel ikka veel huulil. Kuid kus on nüüd nende kodud? Nende kindlused on varisenud, nende linnad kadunud ja neid endid nagu poleks olnudki.

Maalt, kuhu nemad on läinud, pole keegi tagasi tulnud. Keegi ei jutusta, kuidas näevad välja surnud ja mida nad vajavad. Keegi ei vaigista meie südant. Ja nõnda kestab see seni, kuni me ise rändame sinna, kuhu on läinud nemad. Seepärast las õitsevad täies ilus su ihad! Las unustab su süda matusetalitused, sest need korraldatakse ju niigi! Käi oma ihaluste järgi, kuni elad. Vala mürri oma pealaele, kata oma ihu õrna lõuendriidega ja võia ennast jumala andidega. Pühitse siis rõõmupäevi ja rohkenda nende arvu, ära kuluta ilmaaegu oma südant. Niikaua kui elad maa peal, täida kõik oma südame soovid, kuni sulle saabuvad nutupäevad. Sest Osiris ei võta kuulda su ahastus-oigeid, pisarad ei säästa inimest haura eest. Lõbutse, lõbutse ilmotsata ja ära ole laisk maitsma õnne! Tõesti-tõesti, ei ole inimest, kes saaks oma vara teise ilma kaasa võtta. Ei ole inimest, kes oleks sinna läinud ja sealt tagasi pöördunud!

Oleks siiski ekslik arvata, et Pšereni-Ptah üksi kõrdas „Harfisti laulu“ nukraid mõtteid. Säärast kaebust ja hala võib egiptuse hauakirjades sageli kohata. Kuulake, mida ütleb jumal Ammoni preester, auväärt Neb-neteru, kes lahkus Lääne maale tervelt tuhat aastat enne Ta-Imhotepi:

Elu lõpp — see on kurbus. Sul puudub kõik, mis ümbritses sind varem. Sinu päralt on nüüd veel ainult tühjus. Sa oled olemas, ilma et sa seda ise teaksid. Kuulutatakse päev, kuid iialgi ei koida sulle selle valgus. Ja tõuseb päike, kuid sina viibid unes ja teadmatuses. Su suu kuivab janust, kuigi jook on otse sinu kõrval.

Aga säärane pessimism on kuidagi väga kummastav, eriti Egiptuses, maal, kus kõik surnutega seostuv alati esikohale asetati. See oli kolossaalne töö, mille elavad nende nimel ära tegid! Vaaraodele püstitati püramiide ja raiuti mäeseina sügavaid kaljuhaudu; ka vaesem rahvas muretses endale tugevad ja uhked hauakambriid. Lahkunuile ohverdati meeletul hulgal igasugu väärtasju ja nende jäänused mumifitseeriti. Egiptuses oli välja kujunenud keerukas ja kulukas matusekombestik, mida alati järgiti. Mitte keegi poleks söandanud omakseid sellest aust ilma jätta.

Ja ometi, nii suurele surnukultusele vaatamata, just nagu polekski see sama maa, kuuldus ikka ja jälle kahtluse- ja meeleheitehääli, mis kuulutasid, et surm on kõige lõpp, et ainus asi, mis inimene teha võib ja tegema peab, on tühjendada elu rõõmukarikas tilgatumaks, sest ees ei oota teda muu kui ainult öö ja olematus.

## PŠERENI-PTAHI KARJÄÄR

Inimlikust seisukohast võttes peab ütlema, et ülempreester Pšereni-Ptah tegi õigesti, lastes kellelgi oma alluvatest kirjutajatest koostada säärase sisuga hauakirja. Kõrge aukandja leidis nähtavasti, et loobudes maistest rõõmudest, talitaks ta lausa jumalavallatult, ilmutades see-läbi tänamatust jumal Ptahi enda vastu, kes oli lasknud talle nii ohtralt osaks saada kõikisugu armu juba ta esimestest eluhetkedest alates.

Haruldane kink oli kõigepealt see, et Pšereni-Ptah tuli ilmale pühas linnas Memphises. Vähe sellest: ta sündis auväärse perekonnas, kus ülempreestri kõrge amet oli päritav. Juba rohkem kui kümne põlvkonna vältel oli see isalt pojale üle läinud — muidugi juhul, kui Egiptuse kuningas selleks oma nõusoleku andis. Kuid valitseja oli poisikese — jah, alles poisikesel — vastu niisama armulik nagu tema jumalik soosijagi. Seepärast meenutabki Pšereni-Ptah hiljem, oma elule tagasipilku heites uhkustundega:

Kolmteist aastat elasin ma oma isa tiiva all. Siis ütles kuningas Ptolemaios, jumal Philopator, jumal Philadelphos, Uus Dionysos, Päikese poeg:

„Pšereni-Ptah peab Memphise ülempreestri kõrge ameti üle võtma!“

Neljateistkümnenaastaselt panin ma kuningale pähe mao kujutisega krooni. See sündis päeval, kui ta ühendas oma võimu alla Ülem- ja Alam-Egiptuse ja toimetaski kõik vajalikud kombetalitused ruumides, kus pühitsetakse Kolmekümnenda Aasta püha. Mina olin see, kes viis läbi salajased tseremooniad. Mina olin see, kes ütles, kuidas peab



toimuma Jumal-Kuninga ametisse pühitsemine. See leidis aset Päikese sündimise päeval. Sel puhul sõitsin ma kuningapaleesse, mis asub suure mere ääres Rakotisest idas. Ülem- ja Alam-Egiptuse kuningas, mõlema maailma käskija, Uus Osiris krooniti ta enda lossis. Seal läks ta kohe Isise templisse. Tõi seal palju kalleid ohvreid. Templiõuest välja sõites peatas ta kaariku ja asetaski mulle oma käega pähe imepärase, rohke kalliskividega kaunistatud kuldse pärja.

Mind ülendati prohveti seisusse, kuningas aga saatis kõikidesse linnadesse, ringkondade pealinnadesse läkituse, milles teatas:

„Olen nimetanud Pšereni-Ptahi, Memphise ülempreestri, oma prohvetiks!“

Kõik Ülem- ja Alam-Egiptuse pühamud olid kohustatud igal aastal mulle ära andma osa oma sissetulekust.

Memphisesse saabus kuningas pühade ajal. Ta tuli oma laevaga ja sõitis alguses jõge pidi üles ja siis jõge pidi alla; ta nimelt soovis linna mõlemast küljest näha. Niipea kui laev oli randunud, ruttas ta templisse. Teda saatsid ta naised ja lapsed ja kõik oli püha tähistamiseks valmis. Kuningas austas kõiki Memphises elavaid jumalaid.

Pšereni-Ptahil oli tõesti põhjust neid sündmusi jäädvustada. Vist mitte ükski tema eelkäijaist polnud astunud ülempreestri kõrgesse ametisse nii noores eas. Harilikult, nagu kõigis teisteski templites, tuli eelnevalt läbi teha preestriameti madalamad astmed. Muidugi liikusid vanade preestrisuguvõsade järeltulijad kiiresti ülesmäge, ometi jõuti ametiredeli ülemisele pulgale alles küpses eas. Neljateistkümnenda aastane poiss suure, maa ühe mõjuvõimsama ja rikkama templi eesotsas — see oli pigem erand.

Ptahi templi ülempreestritel oli väga tähtis koht mõlema, nii Alam- kui Ülem-Egiptuse preestrite seas. Nad pretendeerisid koguni sellele, et neis nähtaks kõikide teiste templite ülemaid. Memphise kuulsus ulatus nimelt veel sellesse aega, kui seal asus riigi pealinn. Kunagi muiste, kolmandal aastatuhandel e. m. a., Egiptuse esimesel hiilgeajal, oli Memphis olnud mitme vaaraode-dünastia residents; oma hiiglaslikud haudehitised, püramiidid, olid nad püstitanud lähedal asuva kõrbe servale. Muidugi püüti siis ka pealinna kaitsejumalast Ptahist kogu riigi peajumalat teha: Memphise preestrid jutlustasid:

„Ptah lõi kõik oma äranägemise järgi ja kutsus oma sõnaga ellu. Kõik olemasolev pärineb temast. Tema lõi jumalad, rajas linnad ja paigutas jumalad nende pühapaikadesse. Tema kehtestas ohverdamise ja kindlustas templid. Andis jumalatele neile meelepärase väljanägemise. Jumal Ptah on kõigist teistest jumalatest vägevam.“

Kuid teised usukeskused ei tahtnud Ptahi ülemvõimuga leppida. Nii mõnelgi jumalusel oli rahva seas tunduvalt rohkem austajaid,

nii mõnigi tempel oli veel rikkam.

Tõsi, ka Memphisel oli pühadus, mis meelitas isegi kauge maa tagant kokku arvutul hulgal palverändureid, tehes Ptahi kultuse leviku heaks ära rohkem kui kõik teoloogide targad arutlused. Memphise peatempli vahetus naabruses paiknes ümber avara õue hoonetekompleks. See oli härg Apise loss. Apist kummardati kui Ptahi enda kehastust ja koguni kui tema poega, olgugi et seda jumalat oli alati kujutatud inimesena. Kuulutati ka, et surnud Apis samastub jumal Osirisega. Seepärast austatigi teda nii palavalt ja hardalt. Pühade ajal viidi härg pidulikus rongkäigus templi territooriumilt välja. Poistekoorid laulsid jumalaile ülevaid vaimulikke hümne ja määratu rahvamass oli rõõmust pöörane. Siia tuli palverändureid ka rajatagustest maadest, et saada Apise oraakli käest juhatust. Surnud härja säilmed palsameeriti niisama hoolikalt nagu kuningategi omad. Muumia asetati graniidist sarkofaagi ja sängitati ühte maa-aluse kalmistu koridori igavesele unele.

Kui Makedoonia kuningas Aleksander Suur 332. aastal Egiptusesse tungis, oli vallutaja peaaegu esimeseks teoks austuse avaldamine pühale loomale. Vähe sellest, kuningas otsustas korraldada Apise auks võistlusmängud kreeka mängude eeskujul. Peale sportlaste astusid seal üles ka poeedid ja lauljad. Et esinemised oleksid suurejoonelisemad, toodi kohale kuulsad artistid Hellasest endast. Need ilmusid esimese kutse peale, nii kartusest kuninga ees kui ka sellepärast, et nad olid raha peale maiad.

Muidugi andsid kõik näitlejad ja virtuoosid endale täielikult aru, et teevad kaasa erakordselt armetus komöödias. Helleeni värssi kaunidusega ülistasid nad templi sammasõuel laisalt mäletsevat neljajalgset lojast, kes oma lehmahaaremi järele tiiraselt ringi jõllitas. Ent kompetentsed organid tegid artistidele selgeks, et sääraseks enesealanduseks kohustavad neid riigi huvid. Ja pole olemas ohvrit, mida kunstiringkonnad ei soostuks tooma sedavõrd ülla eesmärgi nimel.

Nii veider kui see ka pole, sümboliseerisid härja ees esinemised tööpoolest toleaegeid riigi huve. Aleksander soovis, et temas nähtaks meest, kes vabastas Egiptuse pärslaste võimu alt. Sellepärast ilmutas ta erilist aupaklikkust kohalike pruukide, pühaduste ja usundite vastu. Ka nõustus ta laskma Memphise templi preestritel end vaaraode rüüsse riietada ja võib-olla koguni egiptuse muistse tava kohaselt kroonida. See oli temast tark ja kaugelenägelik tegu, igati uut maailmaajaloolist etappi alustanud mehe vääriline.

Kümme aasta pärast sängitati Ida alistaja põrm sellesesamasse jumal Ptahi templisse Memphises; alles hiljem viidi see seal Aleksandriasse üle. Samal ajal tegi Ptolemaios, üks suure kuninga endisi väejuhte, Egiptusest oma isikliku kuningriigi. Sealpeale valitsesid seda maad ligi kolme aastasaja vältel tema järeltulijad. Nad kõik kandsid nime Ptolemaios. Nende soontes voolas makedoonia ja kreeka veri. Õukond, sõjavägi ja ametnikkond kõnelesid kreeka keelt. Riigi pealinnas Aleksandrias elas ülekaalukalt kreeka päritolu rahvas. Kreeka



luuletajatele ja tarkadele sai osaks kuningate eriline tähelepanu. Ega ölnud nad kitsid ka selle nimel, et siia kokku koondada kogu hellenistlik kirjanduspäränd.

Teisest küljest aga järgisid Ptolemaiosed väga ettenägelikult Aleksandri eeskujul. Nad ei säästnud vaeva, veenmaks kohalikku elanikkonda, et nad on vaaraode seaduslikud järglased. Eriti tähtsaks pidasid kuningad head läbisaamist preestritega, kellel oli väga suur mõju lihtrahva seas. Sellepärast hoolitsesid Ptolemaiosed nii püüdliselt, lausa demonstratiivselt templite heaolu ja huvide eest. Nad ennistasid, laiendasid ja kaunistasid neid. Samuti viisid nad lõpule paljude, juba sadu aastaid tagasi vaaraode poolt alustatud pühamute ehitustööd. Vaaraode eeskujul võtsid ka Ptolemaioste dünastia esindajad endale kõlavaid tiitleid; nad nägid meelsasti, et egiptuse rahvas austas neid oma muistsete valitsejate sarnaselt kui jumalusi; paljud neist lasksid end Memphise ülempreestril vaaraode kahekordse krooniga kroonida.

See Ptolemaios, kelle kroonis Pšereni-Ptah, oli kaheteistkümnes sellenimeline valitseja. Ülempreestri sõnade järgi leidis kroonimistseremoonia aset „Päikese sündimise päeval“ ehk kevadisel pööripäeval märtsikuu lõpus. Teistest allikatest on aga teada, et praeguse ajaarvestuse järgi toimus see 76. aastal e. m. a.

Kuid pidustus, millest Pšereni-Ptah nii varjamatu uhkustundega kõneleb, oli eelmistest kroonimispidustustest teatud mõttes erinev.

Kõigepealt: varem olid kõik need kombetalitused toimunud Memphises endas. Nüüd aga, nagu ülempreester ise sõnaselgelt ütleb, viidi tseremoonia üle linna, mis asub suure mere ääres Rakotisest idas, ehk teisi sõnu — Aleksandria kuningapaleesse.

Ja veel: kuigi ülempreestri sõnadest näikse järelduvat, nagu oleks Ptolemaios XII lasknud end kroonida kohe pärast seda, kui ta oli saavutanud võimu Ülem- ja Alam-Egiptuse üle, siis tegelikult valitses ta juba alates 80. aasta juulist. Ehk vaaraode pruugi kohane kroonimispidustus toimus tervelt neli aastat tagantjärele!

Ent kus ja millal kroonimine toimub, see oli üksnes kuninga enda otsustada. Siin tulid arvesse poliitilised motiivid, mille peale Pšereni-Ptah ei pruukinud mõeldagi. Temale piisas aust, et see oli tema, pealegi alles poisikeseeas, kes oli pannud monarhile pähe mao kujutisega krooni. Ja templitest saadavad sissetulekud ainult suurendasid ta õnne. Nii ta oma sargakirjas tagasihoidlikult ütlebki:

„Ma olin suur mees. Ma uppusin küllusesse ja peale selle oli mul suurepärase haarem.“

Nagu samast hauakirjast nähtub, suri Pšereni-Ptah neljakümne üheksa aastaselt; see oli kuninganna Kleopatra üheteistkümnes valitsemisaasta ehk 41. aasta e. m. a. Paistab, et ülempreestri oli antud elada kõigest üksainus aasta pärast oma naise Ta-Imhotepi lahku-mist. Nii ei saanud ta ju kuigi kaua talitada oma abikaasa soovitusel kohaselt:

„Söö, joo, joobu veinist, andu armunaudinguile! Veeda oma päevad

lõbutsedes! Nii päeval kui ööl käi oma ihaluste ning rõõmude järgil!“

See annab põhjust kahtluseks, kas epitaaf üldse valmiski ülempreestri elades, kui ta kord juba nii ruttu oma naisele järele läks. Pealiskirja sisu ta muidugi teadis. Selle teostamine aga pidi olema jäetud kellegi teise mureks. Seda kinnitab muide ka Ta-Imhotepi hauakirja allservas olev märkus:

„Kirjutaja, skulptor ja tark, Horose prohvet Imhotep, kadunud prohvet Chaapi poeg, tegi selle kirja.“

Paistab, et tegemist on Ta-Imhotepi vennaga.

Kuidagi pentsikult kõlavad need lahkunu kaebed ja õpetussõnad, mis olid määratud mehele, kes juba ise tõttas tema juurde Läände, kurbuse, vaikuse ja pimeduse riiki.

## KUNINGAS PTOLEMAIOSE HÜÜDNIMED

Nooruke ülempreester pani vaaraode kahekordse krooni pähe endast tunduvalt vanemale mehele. 76. aastal e. m. a. pidi Ptolemaios olema vähemalt kolmekümneaastane. Nagu öeldud, astus ta troonile kaheteistkümnenenda valitsejana Ptolemaioste dünastias, mille rajajaks oli olnud Aleksander Suure kaasvõitleja ja väejuht. Kuid ametlikult ei eristatud kuninga tollases Egiptuses mitte järjekorranumbri, vaid nende nimele lisatavate kultuslike hüüdnimede järgi. Ptolemaiosed, välja arvatud esimesed kaks, võtsid need endale ka kohe pärast võimuletulekut või siis valitsemise ajal. Nii lisas ka Ptolemaios XII oma eelkäijate eeskujul oma nimele kõlavad trooninimed. Ainult et kui tema eelkäijad olid enamasti piirdunud kas ühe või kahe nimega, siis tema võttis neid endale kogunisti kolm. Ülempreester Pšereni-Ptah toob nad kõik vajaliku aupaklikkusega ära. Sedasama tehti kõikides Egiptuses väljaantavates riiklikes ja eradokumentides. Säärane oli ametlik nõue. Tiitlid ei aidanud ju mitte ainult valitsejaid omavahel eristada ja sündmusi dateerida, vaid löid kuningate ümber ka jumalikkuse oreoli.

Peab ütlema, et oma hüüdnimed valis Ptolemaios väga hoolikalt. Tema kaasaegsetele, eriti pealinlastele, oli nende tähendus täielikult loetav.

Niisiis: miks võttis kuningas endale nimeks Theos Philopator ehk Jumal Isaarmastaja? Seda oma pojatunnete erilise rõhutamise vajadust seletati lihtsalt ja ühtaegu üllatavalt. Ptolemaios XII oli vallaslaps; tema ema peeti kõigest kuningas Ptolemaios IX liignaiseks. Väljaspool abielu sündinud poeg oli tõusnud Egiptuse troonile



üksnes dramaatiliste sündmuste tagajärjel, mis tegid lõpu selle auväärse valitsejatesoo pealiinile. Pole siis ime, et uus käskija pidas äärmiselt tähtsaks toonitada, et ta kuulub igatahes dünastia soojärglaste hulka ja kannab edasi kuninglikku verd.

Kõnealune sündmus aga kujutas endast järgmist:

80. aastal sai Egiptuse valitsejaks kahekümneaastane Ptolemaios XI. Ta pidi jagama trooni kuninganna Berenikega, naisega, kes oli temast tunduvalt vanem. Berenike oli talle korraga nii nõbu kui võõrasema. Sellegipoolest oli nooruke valitseja sunnitud ta naima. Säärane oli Sulla, Rooma riigi tookordse diktaatori tahtmine; impeeriumi pealinna käskudele kuuletusid tol ajal kõik, isegi pealtnäha sõltumatud isevalitsejad. Muide, Sulla lähtus seejuures eeskätt noore Ptolemaiiose enda huvidest, kes oli juba aastaid elanud võõrsil, viimasel aegadel Roomas; abielu kaudu tahtis diktaator viia ta Aleksandriasse tagasi ja panna oma isade troonile. Sest Bereniket ei olnud võimalik teisiti kõrvaldada kui ainult jõuga. Abielu näis olevat mõlemale poolele kasulik kompromiss.

Kuid nagu võiski arvata, ei tahtnud kahe omavahel sedavõrd sobimatu inimese kooselu ja -valitsemine kuidagi laabuda. Nad mõlemad olid liiga auahned ja ihkasid ainuvõimu. Juba pärast üheksateistkümnapäevast abielu tappis Ptolemaios XI — ja tundub, et ise — oma abikaasa. Mõrvad olid Ptolemaioste soos sagedane nähtus ja alamrahvas suhtus neisse üsnagi ükskõikseks. Aga seekord oli reaktsioon väga tormiline. Kuninganna Berenike, mõrva ohver, oli olnud pealinlaste hulgas küllalt populaarne, tema mõrtsukat aga vihati juba algusest saadik, sellest hetkest alates, kui tema laev Aleksandria sadamas randus. Ptolemaioses nähti, ja kaugeltki mitte alusetult, Rooma poolt pealesurutud valitsejat. Sellepärast puhkesid linnas kohe rahutused. Märatsev rahvajõuk tungis paleesse, tiris kuninga välja ja mõistis tema üle gümnaasiumihoone ees julmalt omakohut.

Kui raevunud rahvajõuk seal kuninga verist surnukeha mõnitas, andsid vist küll ainult vähesed endale aru, et nii haletsusväärse kombel hukkub kuningliku valitsejatesoo viimane seaduslik esindaja. Kohe aga järgnes kainenemine: Egiptuse troon oli tühi. Mis kõige hullem — mitte keegi ei osanud öelda, keda sinna asemele panna. Üht taipasid igatahes kõik — kui nad kiiremas korras järglast ei leia, anastavad roomlased nende maa ja Egiptusest saab veel üks impeeriumi provints. Rooma alamate saatuse oli aga kõike muud kui kadestamisväärne. Muidugi kurnasid ka Ptolemaiused Niilusemaa rahvast armutult. Riigi majandus käis silmanähtavalt alla, eriti viimastel aastakümnetel. Ometi jäi kuningliku riigimasina poolt väljapressitud veering — nagu kõik teadsid — enamjaolt ikkagi riiki. Rooma ülemvõimu alla sattumise korral aga muutunuks maksukoorem veelgi rängemaks, kõgu raha voolanuks võõra riigi varalaekasse ning Rooma asehaldurite, pankurite ja ettevõtjate kukrutesse.

Aleksandrialased, õigemini küll sealsed tähtsad isandid, need, kellele kuulusid raha ja võim, hakkasid paaniliselt otsima inimest, kellele

pakkuda Egiptuse trooni. Peale järglaste naisliinis olid olemas veel kaks Ptolemaios IX poega ühelt tema liignaiselt. Need viibisid parasjagu Süürias. Nüüd siis pöördutigi palvega nende poole võtta vastu orvustunud kuningriik. Vennad olid muidugi õhinal nõus. Vanemast sai Egiptuse kuningas kui Ptolemaios XII, kuna nooremale langenes osaks Küprose saar, mis oli juba ammu Ptolemaioste kuningriigile kuulunud.

Valides üheks oma tiitliks „Theos Philopator“, andis uus kuningas selgesti mõista, et teda peetakse dünastia seaduslikuks esindajaks. Tema olukorras oli see arusaadav ja hädatarvilik. Vaevalt Egiptuses keegi enam nii väga mäletas, et oma poolteist sajandit tagasi oli üks teine Ptolemaios, arvult neljas, endale sama hüüdnime võtnud. Ainult et tol korral sündis see teistsugustel, võiks öelda proosalisematel põhjustel. Ptolemaios IV nimetas enda „Philopatoriks“ juba siis, kui tema isa elas, väljendades seeläbi mitte niivõrd oma pojatundeid kui poliitilist kaugelenägelikkust.

Veel nõudis Ptolemaios XII, et teda austataks kui „Theos Philadelphost“ ehk Jumal Õearmastajat. Ka sel tema hüüdnimel oli oma kindel poliitiline tagamõte. Oli ju mõrvatud kuninganna Berenike, keda pealinlased nii palavalt olid armastanud, tema poolõde. Nüüd siis tahtis Ptolemaios XII esineda tema pärijana ja lähima sugulasena. Sel moel lõikas ta kasu sümpaatiast, mis Berenikel rahva hulgas oli olnud. Täiesti võimalik, et väljaspool Aleksandriat tõlgitseti seda hüüdnime ka teisiti, lihtsalt kui kuninga tundeavaldust oma abikaasale. Nais ju Ptolemaios varsti pärast trooniletulekut oma õe; tema nimi oli Kleopatra Tryphena.

Õe ja venna vahelisi abielusid sõlmiti Egiptuses juba vaaraode päevil nii valitsejate keskel kui ka lihtrahva seas. Paistab, et lihtsurelikud astusid sellistesse ühendustesse enamjaolt varanduslikel kaalutlustel. Õigustust ja eeskuju leiti aga isegi usust. Õigemini küll: inimpererkondades sageli esinevad tavad kanti üle jumalate maailma: Isis oli Osirise õde ja naine, maajumal Geb abiellus aga oma õe, taevajumalanna Nutiga. Seevastu vaaraod nagu hiljem Ptolemaiusedki naisid kas oma päris- või poolõed eeskätt poliitilistel põhjustel. Kardeti nimelt, et kuninglikust soost printsess, abielludes mõne aristokraadiga, võiks laiendada võimalike trooninõudlejate ringi. Nii nagu valitseja abielu lihtverd tütarlapsena võinuks puhuda lõkkele liigseid ambitsioone. Dünastia kui niisuguse seisukohast oli säärane praktika ehk omajagu õigegi. Bioloogiliselt võisid aga perekonnasisesed abielud, eriti veel mitmete põlvkondade vältel, endas teatavaid ohte sisaldada.

Ometi näib, et neist kahest poliitilis-perekondlikust hüüdnimest kõrgemale seadis Ptolemaios XII oma tiitli kolmanda osa Uus Dionysos (või Noor Dionysos, kuidas keegi soovib, sest kreeka „neos“ on mõistetav mõlemiti). See tähendas, et kuningas on nii ekstaatiliselt elurõõmu kui ka surma üle saavutatud võitu sümboliseeriva kreeka jumaluse kehastus. Teatavasti oli Dionysos veini ja teatri kaitsejumal, kes juhtis oma tunnistajaid pühendamiste kaudu igavesse ellu. See-



pärast oligi Egiptuse jumaluste panteonis Dionysosele juba iidsetest aegadest peale vastanud Osiris — ime läbi surnuist ellu ärganud Isise abikaasa, Läände lahkunute maailma valitseja.

Ka ülalmainitud Ptolemaios IV Philopator oli olnud Dionysose tuline austaja; seda tulihingelisem, et ta kirjutas koguni ise tragöödiad. Dionysose kultuse juurutamiseks riigis kasutas ta isegi administratiivseid vahendeid. Törksaid — need olid peamiselt juudid — kiusas ta julmalt taga. Teatavaks aluseks väitele, nagu oleks suhtumine Dionysosesse kodaniku riigitruiduse mõõdupuu, oli muistne legend, mille kohaselt Ptolemaioste sugu pärines just sellest jumalusest. Tegelikult toimusid kuningalossis pidulike usutalituste kattevarjus kõige tavalisemad orgiad.

Mis aga Ptolemaios XII puutub, siis teda ei huvitanud mitte niivõrd religioon kui kunst. Kui tema eelkäija poolteist sajandit tagasi ajas mööda kuningakoja marmorpõrandaid taga naps kehakattes tüdrukuid, kes kui metsbakhandid end tema eest sammaste varju peitsid, siis nüüd toimusid neis suurepärares saalides teatrietendused ja esinesid koorid. Selles ei oleks ju midagi paha ega laiduväärset, kui koore ei oleks saatnud flöödil ei keegi muu kui monarh ise, Jumal Philopator, Jumal Philadelphos, Uus Dionysos, Ptahi ja Isise poolt armastatu.

Aleksandria pilkehimuline ja õel rahvas leidis oma kuningale õige pea tabava hüüdnime. Nemad kutsusid teda lihtsalt ja lühidalt Auletes, mis tõlkes tähendab Flöödimängija.

## SÜÜRIA PRINTSID

Paraku ei võimaldanud murettegevad riigiasjad kuningal käia oma ihaluste järgi ja anduda ainult kunstihuvile. Nii mõnigi kord tuli tal flööti ja koorid sinnapaika jätta, sest seda nõudsid riigi huvid. Ja aastast aastasse omandasid need tähtsad asjad üha tõsisema, lausa ähvardava ilme.

Iseenesest taandus kõik üheksainsaks probleemiks: Ptolemaios XII olid pannud troonile aleksandrialased. Kas aga senat ja roomlased aktsepteerivad fakti, mis oli saanud teoks ilma nende teadmise ja heakskiiduta? Kas nad lähevad rahulikult mööda asjaolust, et Egiptuses oli mõrvatud kuningas, kes valitses seal Rooma tahtel?

Uue kuninga õnneks oli noort Ptolemaios XI toetanud Sulla ajalooareenilt lahkunud. 79. aastal oli ta end lahti öelnud kõikidest ametitest, asunud elama oma mereäärse villasse, kuid surnud seal juba järgmisel aastal südamerabandusse. Pärast seda olid roomlased olnud seotud peamiselt oma riigi siseasjade korraldamisega.

Impeeriumi pealinnast polnud tulnud mitte mingeid teateid selle kohta, missugusele seisukohale senat Egiptuse sündmuste suhtes oli

asunud. Ptolemaios polnud saanud kõige kaudsematki vihjet, et Rooma teda ametlikult tunnistas, nii väga kui ta seda kindlasti ka taotles. Tõsi, Rooma ei olnud ilmutanud samuti oma vastuseisu.

Seega valitses Ptolemaios XII Egiptust, olemata seaduslik troonipärija. Ta tegutses tasa ja targu. Viivitas, ei rutanud kroonimisega. Tervelt neli aastat lükkas ta tseremooniat edasi. Ning alles 76. aastal otsustas selle viimaks korraldada. Seal aga kerkis tema teele teatav takistus: Jumal Ptahi ülempreester Memphises oli lahkunud elavate kirjast ja läinud ära kurvale Lääne maale. Kuningal ei jäänud muud üle kui ülendada templiaukandja kõrgele ametikohale tema poeg Pšereni-Ptah, olgugi et see oli kõigest neljateistkümnendaastane.

Kroonimistseremooniat ei korraldatud seekord mitte Memphises, vaid Aleksandrias endas. Küllap sellepärast, et kuningas tahtis anda sündmusele suuremat sära ja kõlapinda. Memphis paiknes sisemaal, sadamalinn Aleksandria seevastu oli tihedas läbikäimises kogu maailmaga.

Millest siiski äkki säärane rutt pärast nelja-aastast viivitamist? Kust järsku see soov, et kuuldused kroonimispidustustest ulatuksid ka Egiptusest kaugemale?

Selle põhjuseks olid muidugi Süüriast saabunud teated. Seal olid välja ilmunud pretendendid Egiptuse troonile. Liiatigi veel sääraseid, kelle õigused olid suuremad kui Flöödimängijal. Tema oli kuningas Ptolemaios IX liignaise poeg, Süürias aga elas alles kuninga pärisõde Selene, ridastikku kolme Seleukiidide soost kuninga abikaasa. Tema kaks poega olidki nüüd mõlema dünastia seaduslikud pärijad.

Nii et Ptolemaios XII laskis end kroonida, sealjuures võimalikult kõmurikkalt, niipea kui oli saanud kuulda Süüria printside trooninõudlustest. Sellega lootis ta võtta neilt igasuguse isu oma tegevust jätkata. Aga ta eksis rängalt. Ju siis ei võtnud noormehed Aleksandria kroonimistseremooniat, mille üle neljateistkümnendaastane ülempreester Pšereni-Ptah ise nõnda uhke oli, eriti tõsiselt, kui nad sõitsid 75. aastal Rooma, et panna seal maksma oma õigused Egiptuse troonile. Nad taotlesid neid seda agaramalt, et valdav osa Süüriast oli juba rohkem kui kümme aastat olnud armeenlaste valduses.

Rooma kombed olid teada kogu tolleaegsele maailmale. Seepärast ei sõitnud ka printsid sinna tühjade kätega; nad tõid kaasa palju hinnalisi väärtasju, et kõige mõjuvõimsamaid isikuid äraostmise teel enda poole võita.

Kaks aastat veetsid printsid Tiberimaal. Loopisid tuulde hulga raha, ei saavutanud aga mitte kui midagi. Neid ei võetud senatis jutulegi. Antud olukorras oli see muuseas ka mõistetav: Rooma ei tahtnud end segada asjadesse, mis ähvardasid kaasa tuua poliitilisi või sõjalisi komplikatsioone, sest võitlus ülestõusnute vastu Hispaanias alles käis, Väike-Aasias aga oli samal, 75. aastal puhkenud sõda Pontose kuninga Mithridatesega. Ja veel: senatis ja rahvakoosolekuil kestsid ägedad vaidlused kahe erakonna, optimaatide ja populaaride vahel. Mõlema juhid kammitsesid kivalt teise poole mis tahes ettevõtmisi.



Asunuks Rooma Süüria printside poolele, tulnuks tal neile varem või hiljem ka sõjalist abi osutada. Sest kui Flöödimängija ehk veel oleks kohkuma löönud ja troonist loobunud, siis seda ei võinud iial teada, kuidas käituks Aleksandria mässumeelne rahvas; Ptolemaios XI, üheksateistkümnepäeva-kuninga saatuse oli kõigil veel hästi meeles. Pealegi, kaalutleti Roomas, kes peaks juhtima seda sõjakäiku, mis tõotas ju päratuid rikkusi, nii seaduslikul teel kui riisumise läbi saadud? Parem olgu kõik ilma, kui et üks selle pealt kasu lõikaks!

Viimaks otsustasid printsid impeeriumi pealinnast lahkuda. Nad olid jõudnud veenduda, et taotlevad abi poliitikutelt, kes ei oska muud teha kui ainult raha võtta ja lubada. Noormehed alustasid koduteed 73. aastal, kui Itaalias puhkes orjade ülestõus Spartacuse juhtimisel; selge see, et nii suure ohu ähvardades ei hakanud Roomas keegi tegelema probleemiga, kellele peaks kuuluma Egiptuse troon, kas Ptolemaios IX õepoegadele või tema ja ta liignaise pojale.

Ühte neist, prints Antiochost, kohtas tagasiteel ebameeldiv äpardus. Me teame sellest tänu katkele Cicero süüdistuskõnest, mille ta pidas mõned aastad hiljem. Lugu ise väärib tähelepanu kui ilmekas näide selle kohta, kes olid roomlaste silmis naaberriikide valitsejad.

## KANDELAABER

Antiochos oli otsustanud sõita Sitsiilia kaudu. Ta saabus Süra-kuusasse, kus paiknes saare propreetori Verrese residents. Too mõistis silmapilkselt, et talle on osaks saanud enneolematu õnn: määratud rikkused olid sattunud otse tema provintsi, sadanud talle peaaegu sülle. Verres saatis printsile ja tema kaaskonnale kingituseks heldelt kõiksugu toidukraami: õli, veini, nisu. Samuti korraldas ta vastuvõtu. Laskis trikliiniumi ära ehtida ja hulga kauneid hõbenõusid lauale panna. Prints lahkus veendumuses, et Verres oli teda vastu võtnud nii nagu sünnis. Nüüd kutsus tema propreetori külla. Demonstree-riks talle oma lauahõbedat, samuti paljusid kalliskividega kaunistatud kullast astjaid. Muu hulgas ühest suurest vääriskivitolmubust tervelt väljatahutud veinikoppa; selle vars oli kullast.

Verres hoidis kõiki neid esemeid kordamööda käes, imetles ja kiitis neid, aga niipea kui pidusöök läbi sai, hakkas hauduma plaani, mil viisil printsi kõige tõhusamalt paljaks röövida. Hakatuseks läkitas ta tema poole oma teenri palvega saata talle korraks too kõige kaunim vaagen: ta tahab seda oma graveerijatele näidata. Prints tuli tema soovile lahkesti vastu. Seejärel küsis Verres näha vääriskivist koppa: tal tekkinud soov seda põhjalikumalt vaadata. Ta sai ka selle.

Vürstid olid toonud Rooma kaasa ainukordse kalliskividest kandelaabri, et annetada see Kapitooriumi Jupiteri templile. Et pühamu

ehitust ei olnud jõutud selleks ajaks veel lõpetada, otsustasid printsid kandelaabri Süüriasse tagasi viia, et kunagi, kui tempel valmis saab ja Jupiteri kuju on sisse õnnistatud, see pimestavalt uhke annetus saadikutega jumalale saata.

Kummalisel kombel sai Verres haisu ninna, et Antiochosel on kandelaaber kaasas. Prints ise oli püüdnud asja kõigi eest saladuses hoida. Mitte et ta oleks kedagi kartnud või kahtlustanud. Ta lihtsalt ei tahtnud, et kingitust enne liiga palju nähtaks, kui see õnn kogu rooma rahvale osaks langeb. Nüüd hakkas Verres paluma ja peale käima, et prints saadaks kandelaabri tema juurde koju. Ta vannutas, et vaatab seda meistritööd ihuüksi ega lase kedagi teist sellele ligigi. Antiochos jäi nõusse. Tema teenrid kandsid kinnikaetud kandelaabri propreetori residentsi. Kui kate pealt võeti, hüüatas Verres vaimustalt:

„Vaata see on alles kuninglik annetus! Tõeliselt Kapitooriumi vääriline kink!“

Kandelaaber lausa kiiskas valgust ja selle kunstipärasus võis julgelt võistelda materjali kallidusega. Otsustades eseme mõõtmete järgi, ei tekkinud vähimatki kahtlust, et see imeteos ei olnud mõeldud inimestele, vaid ainult jumalusele tema templis.

Kui Antiochose mehed lõpuks leidsid, et Verres on saanud seda juba küllalt imetleda, ja tahtsid hakata oma aaret ära viima, kukkus propreetor protesteerima:

„Ma tahan seda imeasja kauem vaadata!“

Ja ajas nad minema. Teenrid tulid tühjade kätega tagasi. Esiotsa ei osanud Antiochos veel midagi karta. Kuid möödus päev, siis teine ja veel mitu-mitu päeva — kandelaaber aga oli ikka alles toomata. Nüüd läkitas prints mehed propreetori juurde palvega, et too oleks nii lahke ja annaks tema kandelaabri tagasi. Kuid Verres vastas, et tulgu nad teine kord uuesti. Asi muutus juba kahtlaseks. Saadikud läksidki uuesti. Ja jälle saatis Verres nad sama targalt tagasi. Lõpuks ilmus prints ise propreetori ette ja palus armulikult tema kallihinnaline aare talle tagastada. Verres aga lausa nõudis, et kandelaaber jäetaks kingituseks temale. Antiochos vastas:

„Seda ma ei saa teha. Kardan selleks liialt jumalat ja inimeste hukkamõistu.“

Nüüd hakkas Verres külalist hirmsal kombel ähvardama. Kuid nähes, et ta ka sel teel midagi ei saavuta, käskis ta printsil jalamaid, veel enne öö tulekut provintsi piiridest lahkuda. Verres vihjas, nagu oleks tal andmeid, et koos Antiochosega olid Sitsiiliasse tulnud piraadid.

Sürakuusa foorumil, tohtu rahvakogu ees kurtis prints pisarsilmi, kutsudes tunnistajaks kõiki jumalaid ja kogu linna rahvast:

„Verres võttis mult ära kalliskividest kandelaabri, mille ma tahtsin annetada Kapitooriumile sõpruse märgiks rooma rahva vastu. Teistest kullast ja kalliskividest astjatest ma ei hooli, ainult selle pühaduse rööv on alatu ja häbiväärne.“



## TESTAMENDID JA ASÜÜLID

Süüria trooninõudlejate ebaedu võitluses Egiptuse trooni pärast valmistas Ptolemaios Flöödimängijale ainult rõõmu. Esialgu oli tema kuningavõim päästetud. See, et Rooma oli mõlemad printsid tühjalt tulema saatnud, oli ühtlasi kaudne tõend selle kohta, et ta lähemas tulevikus Egiptuse suhtes mingeid samme ette ei võta.

Ometi polnud kuninga rõõm täielik. Vahepeal, alles 74. aastal, oli saabunud ähvardav hoiatus: Rooma küll viivitab sageli, aga ei jäta!

Nimelt olid roomlased alistanud sel aastal Egiptuse läänenaabri Kürenaika ehk praeguse Liibüa. Ametlikult oli neil selleks täielik õigus. Roomlased tegutsesid vastavalt Kürenaika kuninga testamendile, millega too oli kakskümmend kaks aastat tagasi ehk 96. aastal surres pärandanud oma riigi nendele.

Niisugune testament ei olnud mingi erand. Kaks kuningat olid juba enne teda samamoodi talitanud; ja kuigi see võib tunduda imelik, oli asjal oma ratsionaalne tuum sees. Tehes teatavaks oma viimse tahte, tagasid kuningad endale kuni oma elupäevade otsani roomlaste usalduse ja toe. Mis pärast saab, see neid enam ei huvitanud, iseäranis kui asjaosalistel puudusid järglased. Kindlasti olid nood valitsejad veendunud ka selles, et varem või hiljem haarab impeerium niikuinii kõik riigid enda alla, nagu ajaloo senine käik ümberlukkamatult näitas.

Kunagi mitukümmend aastat tagasi oli Kürenaika kord juba olnud testamendiga roomlastele antud. Kuid siis ei võetud pärandust vastu; ka nüüd olid nad kaua viivitanud. Flöödimängijale oli Kürenaika-küsimus kolmekordselt tähtis. Esiteks oli Kürenaika Egiptuse naaberriik. Teiseks oli ta alati Ptolemaioste kuulunud. Ning lõpuks kolmandaks, mis kõige tähtsam, varsti pärast Kürenaika anastamist olid läinud liikvele kurjad kuuldused:

Roomlaste käes on Egiptuse viimase seadusliku kuninga Ptolemaios XI testament; selle dokumendiga määrab ta pärandi peremeheks rooma rahva.

Oma silmaga polnud testamenti keegi näinud. Kindlad kuuldused aga väitsid, et seesinane dokument on olemas, ja et kui tuleb aeg, siis tuakse see ka välja. Veel viidati järgmisele tõsiasjale:

Kohe pärast Ptolemaios XI surma läkitas senat Foiniikiasse, Tüürose linna oma saadikud, kes tõid sealt ära kadunud kuningale kuulunud raha. Järelikult — otsustasid paljud —, testament pole mitte ainult olemas, vaid senat on selle ka kehtivaks tunnistanud; esialgu võeti ära kuninga raha, varsti on järg ka Egiptuse käes!

See kõik kõlas vägagi usutavalt. Asi ise võis välja näha järgmiselt:

Diktaator Sulla, saates kahekümneaastase nooruki Roomast Aleksandriasse, nõudis temalt oma abi eest hüvitust. Kuid suure riigi tulevasel valitsejal polnud esialgu midagi anda. Ta võis korvata Sulla

teened ainult testamendiga, määrates oma pärijaks rooma rahva. Sellele dokumendile allkirja andes oletas Ptolemaios tõenäoliselt, et tal on ees veel pikk elu, võib-olla isegi mitukümmend aastat; selle ajaga võis aga Roomas ja Idas paljugi muutuda. Lõpuks jõustuks ju testament nagunii ainult sel juhul, kui kuningas peaks surema ilma järglasi jätmata. Nii et kokkuvõttes ei tundunudki see asi nii kohutav ja hirmus.

Ent sedaaegu, nagu juba öeldud, veeresid sündmused kiiresti katastroofi suunas. Nooruke monarh hukkus oma valitsemise üheksateistkümnendal päeval. Ta suri järglasi jätmata ja koos sellega lõppes ka Ptolemaioste dünastia seaduslik liin. Testament aga jäi!

Mingit ametlikku avaldust testamendi olemasolu kohta pole Rooma kunagi teinud. Nii et kõik, mis laiemates hulkades kõneldi, põhines kuuldustel, oletustel ja ebamäärastel ähvardustel; kuid mõjuvõimsate isikute esinemistest käis aeg-ajalt läbi ähvardav noot, et see asi tuleks käsile võtta. Teisest küljest, fakt, et Rooma otsustas alles nüüd, enam kui kakskümmend aastat pärast kuninga surma astuda pärimisõigustesse, oli õpetlik näide selle kohta, kuivõrd viivitavad ja samas ettearvamatud võisid olla impeeriumi võimud oma ettevõtmistes.

Täiesti loomulik, et säärases situatsioonis tegi end troonil väga ebakindlalt tundev Ptolemaios kõik, et oma alamate juures soosinguusse tõusta. Ta tahtis, et temas nähtaks head ja õiglast kuningat. Esmajärjekorras pidas ta silmas preestreid, sest neil oli tohutu mõju rahva seas. Preestrite poolehoidu võitmise kõige lihtsam viis, mis pealegi ju midagi ei maksnud, oli annetada templitele asüüliõigust.

Mõnedel Egiptuse templitel oli juba muistsetest aegadest eriline privileeg: see, kes nende territooriumil viibis, oli riigi ametivõimude eest kaitstud, isegi siis, kui ta oli tagaaetav kui kurjategija, võlgnik, ärakaranud ori või talupoeg. Kõik templid ihaldasid endale asüüliõigust, kuna see tõstis nende prestiiži ja suurendas sissetulekuid. Sest varjupaiga asukad olid küll kaitstud kuninga ja riigi ametnike eest, kuid allusid preestritele; oma kasti eest pidid nad tasuma tööga. Esimesed Ptolemaiased olid vaadanud asüüli kui institutsiooni peale vägagi viltuse pilguga. Nad leidsid, ja täiesti põhjendatult, et see kitsendab nende võimu. Pärilisel selge, et asüülide arvu suurendamine oleks avaldanud ebasoodsat mõju riigi majandusele ja ametnikkonna autoriteedile. Seepärast säilitati see muistne privileeg dünastia algaegadel ainult kõige suurematele ja auväärsematele templitele. Hiljem olukord muutus. Paljude templite preestrid taotlesid endale visalt seda hinnalist eelisõigust, kuningad aga jagasid seda üha heldekäelise-malt, iseäranis rasketel aegadel.

Asüüliõiguse saanud templid seadsid oma valduste piirile üles kirja kuningliku ediktiga. Selle traditsiooniline sissejuhatav vormel kõlas: „Kellel asja ei ole, see ärgu siia tulgu!“

Nii keelasid preestrid sissepääsu mitte ainult ärakaranuid jälitavatele ametnikele ja eraisikuile. Nad hoiatasid ühtlasi, et võtavad vastu üksnes neid palujaid, keda peavad sobivaks. Sest juhtus sedagi, et



templitesse tungisid kerjuste või koguni röövlite jõugud. Ka nemad, kaugeltki mitte oodatud külalised, said õiguse puutumatusel, ning peale selle nõudsid nad ka veel peavarju ja süüa. Nii et teatavas mõttes oli asüüliõigus peremehele otsekui kahe teraga mõõk.

Paistab, et mitte ükski varasem Egiptuse valitseja ei annetanud templitele varjupaigaõigust nii ohtralt kui Ptolemaios XII, kes vabastas antud pühamud ühtlasi — nagu tegid muuseas ka tema eelkäijad — üldse igasugustest maksudest ja koormistest. Pole kindlasti juhus, et on säilinud mitmed just nimelt selle kuninga korraldused, pealegi väga lühikesest perioodist, mis puudutasid üsnagi tagasihoidlikke pühamuid:

75. aastal andis Flöödimängija asüüliõiguse Isise templile Ptolemaiose linnas; 70. aastal ilmselt sama jumalanna templile Theadelphias; 69. aastal kogunisti kahele — jumal Ammoni ja jumal Suchose templitele, mis pealegi asusid ühes ja samas väikelinnas Euhemerioses.

## KROKODILLIJUMAL

Euhemerios ja Theadelphia paiknesid Faijumi oaasi idaserval. Õigupoolest ei olnudki see oaas, vaid omapärane lai org, kust voolas läbi Niiluse harujõgi, mis vanasti suubus Moirise-nimelisse järve. Kogu nimetatud kant oli üks viljakamaid kogu Egiptuses, ja seda tänu neil mail tehtavatele hiiglaslikele niisutustöödele. Esimestena alustasid niisutussüsteemide rajamist XII dünastia vaaraod kahekümnendal ja üheksateistkümnendal sajandil enne meie ajaarvamist. Hiljem, kui kanalid olid vahepeal mõnda aega unaruses olnud, tegid siin kolossaalse töö ära esimesed Ptolemaiosed.

Ennemuistsetel aegadel, tuhandeid aastaid tagasi, kubisesid Faijumi sood krokodillidest. Krokodill — see oli sealt kandi rahva hirm, aga ühtlasi ka jumaliku austuse objekt. Pole siis ime, et Egiptuses üldiselt levinud krokodillikultus oli just seal eriti sügavalt juurdunud ja visa; seda põhjustasid nii paaniline hirm kardetava kiskja ees kui ka usk, et krokodill on Niiluse viljastava vee jumalik kehas-tus. Krokodillipäise jumala egiptusekeelne nimi oli arvatavasti Sobek; sel maal elunevad kreeklased aga nimetasid teda Suchoseks. Krokodilli kummardati muide veel teistegi nimede all, sest tema püha olemust seostati mitmete jumalustega, ka Horose ja päikesejumal Rega.

Euhemerioses kummardati koguni krokodillipaarikut või isegi krokodillikolmikut. Kuid selle oaasi peamine kultusepaik, paljude palverännakute sihtkoht asus Šedeki linnas. Sellepärast nimetasidki kreeklased ta Krokodeilonpoliseks; hiljem anti linnale Ptolemaios II naise ja õe järgi ametlikult nimeks Arsinoe. Kuidas aga nägi siin välja tegelik teenistus krokodillijumala auks, seda kirjeldab Strabon, kreeka

reisimees ja õpetlane, kes külastas Egiptust aastail 25—19 e. m. a. ehk varsti pärast Kleopatra surma. Kuulakem, mida pajatab Strabon Arsinoe linnast:

Neil on seal tiigis üks püha krokodill, kelle eest nad eraldi hoolitsevad; preestrid on ta kodustanud. Nad söödavad teda leiva, liha ja veiniga. Selle toidu toovad ühes külastajad. Meie võõrustajaks oli üks linna tähtsaid isikuid. Tema näitaski meile sealseid pühadusi, tiigiäärde läks ta aga söögilaualt kaasavõetud karaski, küpseliha ja peekritäie veiniga. Me leidsime looma kaldal peesitamas. Preestrid läksid tema juurde ja avasid tal lõuad, üks pistis sinna kõigepealt leiva, seejärel liha ja kallas lõpuks veini peale. Krokodill roomas kohé vette tagasi ja ujus teisele kaldale. Siis tuli veel keegi. Preestrid jooksid ringi ümber järve, leidsid krokodilli üles ja söötsid teda jälle sellega, mida oli toodud.

Straboni võõrustaja oli endastki mõista hellen; Faijumis elasidki muide peamiselt sisserändajad. Võiks arvata, et too suursugune ja õpetatud mees tõi krokodillile ohvrit lihtsalt selleks, et oma külalisele heatahtliku üleolekuga egiptlaste veidraid usutavasid demonstreerida. Nii see siiski ei olnud. Hellenid võtsid põlisrahva usundid ja pruugid sügavalt omaks; nad ohverdasid nagu nemadki loomakujulistele jumalatele. Selle parimaks tõendiks on kaks Arsinoe linna varemetest leitud raidkirja, mis pärinevad I sajandi algupäevilt e. m. a. Need teatavad, et endised efebide ohverdasid nii- ja niisugused maatükid „suuremast suuremale jumalale Suchosele“. Annetuskirjade tähenduse paremaks mõistmiseks pole ülearune meenutada, et efebide oli kõige puhtakujulisem helleni noorsoo-organisatsioon, mille eesmärk oli säilitada kreeklaste keelelist ja kultuurilist algupära. Efebide, isegi endiste efebide ühingud olid olemas igas kreeka asunduses. Ja ometi vallutas egiptuse muistsete jumalate kultus ka need institutsioonid.

Nii et andes Suchose templile asüüliõiguse, täitis Ptolemaios XII Flöödimängija kindlasti kogu oaasirahva, nii hellenite kui egiptlaste kõige hardama soovi. Paraku pidid aga juba järgmised aastad kuningale näitama, et tõeline krokodillijumal, pealegi säärane, kelle apluse eest pole olemas mingit asüüli, asub hoopiski mujal.

## CAESARI EGIPTUSE-PLAANID

Ptolemaios XI testamendi küsimus tõusis Roomas avalikult päevakorrale alles 65. aastal. Jõukas äri- ja rahamees, peale selle veel auahne poliitik Marcus Crassus tuli sel ajal välja projektiga hakata Egiptuselt nagu kõigilt provintsidelt andamit võtma.

Näiliselt oli Crassus seda küsimust üles tõstes vabariigi huvide eest väljas; 65. aastal oli ta tsensor ja selle ametikoha pädevusse kuulusid ka riigi rahaasjad. Ent varalaeka sissetulekute eest hoolit-



semise, tõelise põhjuse paljastas terasemale vaatlejale hoopis üks teine seik: samaaegselt hakkas keegi Gaius Julius Caesar oma sõprade kaudu aktiivselt asja ajama, et Egiptuse muutmise Rooma provintsiks tehtaks ülesandeks temale.

Et Caesar kuulus Crassuse mõttekaaslaste hulka, polnud Roomas kellelegi saladus. Caesar oli sellal veel võrdlemisi noor, kõige rohkem kolmekümne seitsme aastane, aga juba võrdlemisi kuulus, ehk küll mitte kõige paremas mõttes. Nimelt oli 65. aasta algul läinud liikvele jutt, et Caesar koos Crassuse ja laostunud aristokraadi Catilina valmistub julgeks riigipöördekatseks. Jõuk nende poolehoidjaid pidi mõrvama mõlemad konsulid ja kõige silmapaistvamad senaatorid. Seejärel oleks Crassus kuulutatud diktaatoriks, Caesar aga ratsanike ülemaks. Nõnda tavatseti nimetada diktaatori asetäitjat. Kõneldi, et riigipöördekatse nurjunud sellepärast, et Crassus lõonud viimasel hetkel araks; mis Caesarisse puutub, siis temal polevat olnud mingeid süümepiinu.

Teisalt oli Caesar laiade rahvahulkade seas siiski üsna populaarne. Osalt oli see tingitud sellest, et Caesar oli Gaius Mariuse, enam kui kakskümmend aastat tagasi surnud populaaride erakonna juhi lähedane sugulane. Nii mõnigi nägi temas nende ideede edasikandjat, mis hoidsid ikka veel hinges Gracchuste poolt alustatud suurt poliitilist liikumist: riigikorra demokratiseerimise, senati õiguste piiramise, väikeorjapidajate seisuse taastamise eest. Aga nad eksisid rängalt. Muidugi nägi Caesar, nii nagu kõik arukad inimesed, et vabariigis kehtiv riigikord on mäda. Ent kui ta ehk mõlgutaski tollal mingeid reformimõtteid, siis kindlasti üksnes selliseid, mis oleksid talle endale rikkust ja võimu tootanud.

Raha aga vajab Caesar hädapärast, sest priiskav eluviis oli tõuganud ta pöörastesse võlgadesse. Tundub, et kõige rohkem kulutas ta naiste peale. Pahatihti küll liialdatud jutud Caesari armuseiklustest, tema prassingutest ja orgiatest, sulgesid talle muidugi tee auväärsete inimeste ringi. Optimaadid aga olid valmis tegema kõik, et juba eos lämmatada populaaride hulgas hinnatud ja soositud mehe karjääri.

Egiptuse provintsi muutmise projekt oleks vahest võinudki läbi minna, kui selle oleksid esitanud teised. Kuid juba pelgalt Crassuse ja Caesari nimetamine ise kutsus esile mitte ainult kõikvõimalike konservatiivsete, vaid ka mõõdukate rühmituste kõige ägedama vastuseisu. Tehti selgeks, et nende kahe poliitiline mäng on igati läbinähtav:

Nad ütlevad, et riik ehk kaudselt siis ka kogu rahvas pidavat seeläbi tohutult võitma. Nii loodavad nad seaduse kerge vaevaga läbi suruda. Tegelikult võidakse selle vastuvõtmise korral kõige rohkem nad ise! Uue provintsi asustamisel haaraksid nad endale kogu Egiptuse kuninga vara. Rööviksid tühjaks templid. Pressiksid rikka rahva hinge tagant välja viimase kui penni. Nad riisuksid kokku miljoneid. Ning käsutades Egiptuse päratuid varandusi, muutuksid need kaks vabariigile ohtlikuks, Ptolemaioste asemel valitseks siis

Niilusemaal Crassuste ja Caesarite dünastia. Vaata et nad ei valitse veel ka Tiberimaad!

Kõigile oli selge, et ka Crassuse ootamatult ärganud huvi viisteist aastat vana testamendi vastu — jah, just nii palju aega oli möödunud oma alamate käe läbi elajalikult tapetud Ptolemaios XI surmast — oli eeskätt isiklikku laadi. Rivaliseeris ju Crassus juba ammugi Pompeiusega. See silmapaistev väejuht sõdis nimelt 66. aastast saadik Idas, Väike-Aasias, lüües seal hävitavalt kuningas Mithridatest. 65. aastal liidendas ta impeeriumiga kaks Musta mere äärset riiki — Pontose ja Bitüünia. Crassusele aga näis, et Egiptuse allutamine, olgu või rahulikult teel, tasakaalustaks tema ja Pompeiuse sõjaliste võitude kuulsust.

Optimaadid, kes nagu alati olid senatis ülekaalus, võitlesid ennekuulmatu raevuga projekti vastu. Esmajärjekorras seadsid nad kahtluse alla dokumendi juriidilise aluse. Nad küsisid:

Kuidas lugu selle testamendiga õieti on? Kus ta asub? Kui usaldusväärne ta on? Miks senat pole asja varem avalikult ja ametlikult arutamisele võtnud? Miks põhineb kõik ikka veel mingitel oletustel, kaudsetel tõenditel, umbmäärastel vihjetel? Mis oleks lihtsam kui see dokument välja tuua ja selle autentsust kontrollida! Alles pärast seda võib hakata otsustama, kas riik üldse õngi nõus pärijaõigustesse astuma. Ptolemaios XI Tüürosesse jäänud raha äratoomine on hoopis midagi muud. Crassus ja Caesar räägivad nii, nagu oleks kõik juba otsustatud, kindel ja klaar. Aga seadus nõuab, et peetaks kinni protseduurireeglitest!

Pole kahtlust, et Cicero, ühe tolle aja kõige arvestatavama senaatori küsimused ja etteheited projekti autoritele pidid olema just seda laadi. Cicero oli saanud kuulsaks eeskätt oma kohtukõnede läbi mitmetel suurtel poliitilise tagapõhjaga protsessidel. See oli ju tema, kes mõned aastad tagasi oli esinenud süüdistusega Verrese, tolle kurikuulsa Sitsiilia propretori vastu, kes prints Antiochose nii häbemata kombel paljaks oli röövinud. 65. aastal oli Cicero preetor. Kuigi ta ei põlvnenud aristokraatlikust soost, kaldus ta järjest kindlalt optimaatide poole.

Crassuse ja Caesari vastase opositsiooni hing oli aga 65. aasta teine tsensor Quintus Catullus. Tema valis niisuguse taktika: et halvata oma ametivenna tegevust, astus ta üldse kõikide Crassuse algatuste ja korralduste vastu välja. Nii pidasid nad senati istungitel oma lõputuid viljatuid vaidlusi, ja senat kuulas seda sõnasõda varjamatu kahjuröömuga pealt. Lõpptulemusena ei suutnud 65. aasta tsensorid teha isegi seda, mida nägi ette nende otsene ametikohus: koostamata jäid senaatorite nimekirjad, ei viidud läbi ka kodanike loendust. Viimaks pärast mitmeid kuid kestnud tülitsemist loobusid mõlemad ametist.



## RULLUSE PROJEKT

Kuigi Crassus ja Caesar taganesid Egiptuse allutamise esialgsest plaanist, ei heitnud kumbki seda mõtet siiski peast. Nad tulid sellega uuesti lagedale 64. aasta lõpul. Nüüd oli asi mõlema poliitiku poolt julgemalt ja põhjalikumalt ette valmistatud. Mehed ise tegutsesid varjus. Nende nimesid mainiti vaid teiste nimede seas. Hoolega maskeeritud Egiptuse-küsimus oli aga ainult üks väike osake kogu impeeriumi hõlmavas ettevõtmises:

64. aasta detsembris esitas rahvatribuun Rullus uue agraarseaduse projekti. See nägi ette riigi poolt ostetud maade ulatuslikku koloniseerimist. Vahendid maade ostmiseks pidi saadama kõigi nende valduste ja vallasvarade müügist, mis vabariik ühel või teisel viisil pärast 88. aastat oli omandanud ja mille suhtes polnud seni mingit otsust vastu võetud. Kogu selle hiigeloperatsiooni etteotsa pidi asuma spetsiaalselt selleks otstarbeks moodustatud kümnemeheline kolleegium.

Igale vähegi kogenud poliitikule oli Rulluse projekti tegelik mõte ja eesmärk selgesti läbinähtav. Soetiste hulka, mis vabariik pärast 88. aastat oli omandanud, tulnuks ju arvata ka Egiptus, muidugi eeldusel, et Ptolemaios XI oli seesinase testamendi üldse jätnud; ent asjaomastes ringkondades peeti seda enesestmõistetavaks või siis lihtsalt võltsitavaks. Nii et kolleegium, tuginedes kas siis ehtsale või võltsitamendile, võinuks hõivata ja anda müüki kõik Egiptuse kuninga valdused ja kogu ta isikliku vara! Ehk teisiti öeldes — tal oluksid käes needsamad volitused ja võimalused, mida Crassus ja Caesar olid kaks aastat tagasi, kuigi teise sildi all, endale taotlenud. Et nemad kaks on esimesed, kes kolleegiumi koosseisu arvatakse, see oli väljaspool kahtlust. Rullus tegutses peaaesjalikult Crassuse ja Caesari mahitusel ning nende rahaga. Ja nagu varem, nii oli ka nüüd ütlematagi selge, et seaduse teravik oli sihitud Pompeiuse vastu. Sest kui kolleegium peaks üle võtma kõik valdused ja varad, mis riik pärast 88. aastat oli omandanud, siis loomulikult ka need, mis Pompeius oli oma Ida-sõjakäigul vallutanud; alles hiljuti oli ta liitnud impeeriumiga veel ühe provintsi — Süüria. Nii et siis tema osaks olgu sõjakoleddused ja vaev, tegelikku võiduvilja lõikaksid aga teised, need, kes konutasid rahulikult pealinnas ja punusid intriige.

Nii nagu varem, 65. aastal, oli jälle Cicero see, kes nende mahhinatsioonide vastu välja astus. 63. aasta 1. jaanuaril sai Cicero konsuliks; see õnnestus tal peamiselt tänu optimaatide toetusele. Sellepärast ta nende huvisid ka nii truult kaitses.

Rünnates Rulluse agraarreformi eelnõu, hüüdis Cicero senati ees: „Sedasama eesmärki, mida varem püüti saavutada varjatult, tahetakse nüüd kätte võita pettuse teel nagu kindlust maa-aluste salakäikude kaudu. Sest too kümnemeheline kolleegium tuleb kindlasti välja

väitega, mida paljud veel praegugi kinnitavad, ja nimelt, et tänu kuninga testamendile kuulub Egiptus rooma rahvale. Nii et te loovutate siis Aleksandria inimestele, kes seda nüüd vargsi taotlevad, kuigi te nende avalikul tegutsemisel neile ometi vastulöögi andsite! Igavesti elavate jumalate nimel, millega meil on siin õieti tegemist? On need kurjategijate salasepitsused või purjus meeste ogarus? Kas arukate inimeste kavatsused või hoopis hullumeelsete hardad unelmad?“

Oma järgmises rahvakoosoleku ees peetud kõnes käsitles Cicero sama küsimust juba laiemalt:

„Ennää kui salakavalalt on seaduse sõnastuse taha ära peidetud küsimus Aleksandriast ja Egiptusest! Kui hästi see on varjatud, kui märkamatu poetatud kümnemehelise kolleegiumi kätte! Nagu te ei teaks, kui palju on neid, kes väidavad: kuninga testamendi alusel kuulub Egiptus rooma rahvale. Jah, aga mina, selle rahva konsul, mitte ainult ei keeldu olemast siin kohtumõistja, vaid ma ei ütle ka, missugune on selles asjas minu arvamus. Ma nimelt leian, et see küsimus on selleks liialt tähtis; raske on siin midagi kaasa öelda, ammugi veel otsustada. Ma näen, et ühed siin arvavad teadvat, et säärane testament on olemas. Tean ka, et senat on ilmutanud oma nõusolekut see pärand vastu võtta, sest eks lähetanud ta pärast Ptolemaios XI surma oma saadikuid Tüürosesse, kes pidid sealt ära tooma kuningale kuulunud raha. Ma mõistan lõpuks, et ühes küsimuses valitseb meie keskel täielik üksmeel — ja nimelt, et selle maa praegune käskija pole ei ihult ega hingelt kuninglikust soost. Ent samal ajal võib kuulda ka teistsuguseid hääli:

„Pole olemas mingit testamenti! Rooma rahvas ei tohi nõnda talitada, muidu jääks mulje, et ta himustab kõiki kuningriike. Ja kui me anastaksimegi Egiptuse, rändaks suur hulk itaalia rahvast Niilusemaale, sest põld on seal viljarikas ja sel maal valitseb küllus.“

Ja selle nii tähtsa ja vaieldava küsimuse annaksite teie Rulluse ja tema kolleegiumi otsustada? Juhul kui ta peaks tahtma oma rahvale meelepärane olla, mõistaks ta selle pärandi temale ehk: sama seaduse alusel müüks ta maha Aleksandria, müüks maha Egiptuse ja oleks ise selle võrratu linna, nende yiljakandvate maade üle kohtumõistja, arbiter ja isand! Lõpuks tuleb veel välja, et ta on lihtsalt kogu selle päratu rikka riigi kuningas. Aga vahest ta ei ihkagi nii suurt võimu? Vahest ei olegi tema tahtmine nii suur? Kuid säärasel juhul kuulutab ta ju Aleksandria selle praeguse kuninga omanduseks ehk võtab ta ära rooma rahvalt. Mis õigusega?“

Cicero ja optimaadid võitsid protsessi. Ilmselt mitte niivõrd tänu konsuli kõnele kui just seetõttu, et rooma rahva laiad hulgad polnud uutest maadest ja ümberasustamisest tegelikult üldse huvitatudki. Nad tundsid end kõige mugavamalt pealinnas. Raha, leiba ja vaatemänge võis siin leida ilma erilise vaevata, lihtsalt oma hääli valimistel ja rahvakoosoleku debattidel tähtsatele isandatele müües.

Crassuse ja Caesari projekt kukkus teistkordselt läbi. Testamendi-



küsimus ja Egiptuse allutamine lükkusid jälle tagaplaanile. Ptolemaios XII püsis troonil, vaatamata sellele — nagu konsul ise autori-tatiivselt väitis —, et Rooma pidas teda äbarikuks ja flöödimängijaks. Aga nagu kaugem tulevik näitas, tuli asjade seesugune pööre kasuks eeskätt — Caesarile.

## JUUDA JA EGIPTUS

Teated Rooma poliitilistest intriigidest jõudsid otsekohe Aleksandriasse, kus neid pingsalt ja hirmuga oodati. Ja mitte üksi kuninga-palees. Eks sõltunud ju sellest, missugusele seisukohale senat ja rahva-koosolek Crassuse või siis Rulluse seaduseelnõu suhtes asuvad, kogu Egiptuse saatus. Hääletamise tulemus Tiberi ääres võis Niiluse deltas ja orus elavate miljonite inimeste olukorra üleöö teiseks muuta. Suur osa väga arvukaks paisunud kuninglikust haldusaparaadist osu-tuks töötuks. Roomlased seaksid kindlasti sisse oma korra ja paneksid kohale uued ametimehed. Samuti ei võinud keegi teada, kuidas tulevased isandad templite omandisse ja asüüli eelisõigustesse suhtuk-sid. Isegi lihtsal, rõhutud ja alandatud talupojal polnud uuel valitsuselt oodata muud kui ainult hullemat; temalt hakataks võtma veel suure-maid makse ja nõudma veel rängemat tööd.

Nii et 65. aastast peale algas Egiptuses ärev ja rahutu periood. Ja korraga ähvardas idast juba uus oht.

64. aastal jäi Pompeius pärast oma võidukat sõjakäiku läbi Väike-Aasia riikide Damaskusesse pidama. Süüria, nagu juba öeldud, pidi olema sealpeale impeeriumi uus provints. Seleukiidide dünastia vii-mased esindajad olid kaotanud ka oma pärandi riismed. Ühtlasi oli see hoiatav märk Egiptuse kuningale. Oli ju Seleukiidide sugu hakanud valitsema Ptolemaiostega peaaegu üheaegselt. Seleukos, Seleukiidide riigi rajaja, ja Ptolemaios I olid olnud relvavennad, Aleksander Suure väepealikud. Seleukose loodud kuningriik oli alg-selt hõlmanud päratut territooriumi. Idas olid tema riigi piirid ulatunud isegi Indiasse. Ajapikku olid Seleukiidide valdused vähehaa-val kahanenud, kuni nüüd lõpuks hõivasid rooma leegionid ilma sõjategevuseta ka selle jäänused.

Erilist sõprust polnud Ptolemaioste ja Seleukiidide vahel kunagi valitsenud. Need kaks monarhiat olid seisnud sageli sõjajalal, eriti Palestiina pärast. Nüüd aga pidi Süüria riikluse hukk panema Aleksandria kuningakoja vist küll musti muremõtteid mõlgutama.

Kõigist ligi kakssada viiskümmend aastat tagasi Aleksander Suure maailmamonarhia varemetele kerkinud kuningriikidest oli alles ainult Ptolemaioste Egiptus. Aga ka tema praegust olekut oluks raske tõeliselt sõltumatuks ja suveräänseks nimetada. Ikka veel keeldus

Rooma Egiptuse kuningat tunnistamast. Kuna olevat olemas too kuri-kuulus testament, riigi alistamise ahvatluste alus. Tõsi, esialgu seisis senat sellele veel vastu ja Pompeius oli senati suhtes lojaalne. Aga nagu praktika näitas, olid Rooma poliitilised koalitsioonid läärmiselt ebakindlad. Pompeius võis iga hetk otsustada, et kõige õigem on tal endal Egiptuse küsimus ette võtta ja see nii palju pahandust põhjustanud võimalus teistel nina eest ära napsata. Oota-mata senati volitusi, suunduks ta mingil ettekäändel Damaskusest lõunasse, otseteed Egiptusesse. Kes saaks teda keelata? Egiptus on sama hästi kui kaitsetu, ja Juuda, mis talle Süüriast lähtudes teelette jääb, nõrk ning seemiselt lõhestatud.

Ptolemaioste nõuandjate seda laadi arutlused said kuninga niikau-gele, et ta otsustas maksu mis maksab suure väejuhi poolehoidu võita. 63. aasta kevadel saabusidki Damaskusesse Egiptuse saadikud, kaasas tõeliselt kuninglik kink: puhtast kullast pärg, mis maksnud neli tuhat talenti.

Otsekohe pärast seda lahkus Pompeius Damaskusest ja tungis Pales-tiinasse. Ta kavatses vallutada araablase-nabatlaste riigi rikka pea-linna Petra; see asus Surnumerest lõunas. Kuid teel sinna segas väejuht end Juudama troonitülisse, mida kaks Hasmoneide valitse-jasoost venda — Hirkan ja Aristobulos — juba pikki aastaid olid pidanud. Pompeiusel tuli oma esialgset plaani muuta. Kõigepealt suundus ta koos Hirkaniga Jeruusalemma. Ta hõivas küll linna ilma võitluseta, kuid Aristobulose poolehoidjad sulgusid templihoonestikust hiigeltahuka sisemusse ja panid seal kolm kuud vastu. 63. aasta sügisel vallutati tempel rünnakuga. Selles tapluses hukkus ligi kaks-teist tuhat juuti. Pompeius tegi Hirkanist Juuda valitseja, kuid õgven-das kõvasti tema riigi piiri. Paistis, et Juuda on igaveseks minetanud oma tähtsuse ja koguni oma iseseisva elamisvormi. Sest Hirkan, kellele ei antud printsi tiitlitki, pidi tegutsema Süüria asehalduri järelevalve all.

Ptolemaios abistas roomlasi Jeruusalemma piiramise ajal küll ainult kaudselt, kuid see-eest väga tõhusalt. Ta pidas ülal tervet Pompeiuse armee ratsakorpus — kaheksat tuhandet meest ja hobust, varus-tades seda proviandi, sööda ja rahaga. Kui Jeruusalemm oli langenud ja Juuda saatus otsustatud, palus ta Pompeiust, et see teeks visiidi Aleksandriasse.

Ptolemaios saatis sõduritele veel riidekraami ja annetas sõjaväe-kassale kenakese summa.

Pompeius võttis vastu kõik, mis aga anti, kuid ei sidunud end mingite lubadustega. Ta koguni keeldus Aleksandriasse sõitmast. Seda tegi ta õigesti, sest saabunuks väejuht võõra riigi pealinna külalisena, oluks see ühtlasi kaudseks tõendiks, et ta sealset valit-sejat ametlikult tunnistas. Oleks ta aga jõuga Egiptusse tunginud ja kuninga troonilt kukutanud, oleks ta oma volituste piirid ületanud, sest senat polnud Egiptuse suhtes ikka veel mingit otsust vastu võtnud.

Pealegi leidis väejuht, et ta on isegi kauaks Itta pidama jäänud.



Nüüd kiirustas ta Rooma. Ta ihkas pühitseda triumfi, et maitsta seejärel rahus teenitud kuulsust, etendades kaalukat osa impeeriumi asjade üle otsustamisel. Ent juba lähem tulevik pidi näitama, kuivõrd petlikuks osutusid tema plaanid. Igatahes loobus Pompeius esialgu nabatlaste alistamise kavatsusest ja lahkus ootamatult Palestiinast.

Katsed Pompeiuse poolehoidu võita olid läinud Egiptuse kuningale väga kalliks maksma. Kokkuvõttes jäi ikkagi kõik vana viisi. Muutunud olid ainult rahva hulgas valitsevad meeleolud. Peamiselt tema oli pidanud kandma kogu selle kingitustekoorma raskust, mis kuningas väejuhile nii heldel käel annetas. Aga — ja seda taipas ju iga lihtne sulanegi — kõik tema vaev oli jooksnud tühja. Rooma püsis endist viisi jäik ja tumm. Mis mõtet oli siis hoida troonil kuningat, kes kogu välismaailma silmis seda ei olnud?

Ptolemaiiose autoriteet rahva hulgas oli saanud kõvasti kannatada ka veel seetõttu, et kuningas oli abistanud Rooma vägesid Jeruusalemma templi vallutamisel. Eriti vihased olid juudid: Egiptuses elunes neid mitusada tuhat, kõige rohkem Aleksandrias. Need raevutsesid:

„Jahve tempel on rüvetatud! Pompeius astus pühamast pühamasse paika, kuhu on lubatud minna ainult ülempreestril, ja sedagi ainult suurel lepituspüha päeval. Osa süüst ja needusest langeb kuninga peale, kes selle jumalasalga sõdureid nii heldelt toitis ja kattis!“

Aga ka kreeklased ja põlised egiptlased ei vaadanud selle peale põrmugi hea pilguga, et nende valitseja oli aidanud roomlastel Palestiinas kanda kinnitada. Kõigil oli väga hästi meeles, et esimeste Ptolemaioste aegu oli Palestiina kuulunud Egiptusele. Preestrid suutsid veel praegugi lugeda vaaraodeaegseid muistseid raidkirju suurte templite seintel. Neis ülistati Egiptuse vägede võite mitu sajandit tagasi, ja mitte ainult Palestiina mail, vaid ka kaugel põhjas, kuni Eufrati kallasteni välja. Nüüdseks olid kõik need riigid meretaguste võõrmaalaste võimu alla langenud ning egiptuse raha ja egiptuse leib olid veel omalt poolt kaasa aidanud!

Nii et kuningas Ptolemaios XII-l, Uuel Dionysosel oli vastaseid küllalt: populaarid Roomas, juudid Aleksandrias, patrioodid Egiptuses. Ja tagatipuks pidi ta veel ka hoolt kandma, et keegi pühadele loomadele liiga ei teeks; sest sellestki võis kasvada poliitiline probleem, nagu üks vahejuhtum ilmekalt näitas.

## PÜHA KASSI SURM

Just neil aastail, kui Ptolemaiiose alamate hulgas võttis maad üha suurem rahulolematumus, saabus Sitsiiliast Aleksandriasse noor kreeklane, laia silmaringiga ergas mineviku-uuriija. Tema nimi oli Diodoros. Egiptuse pealinna tõi teda muidugi soov töötada kuulsas Aleksandria raamatukogus. Diodoros oli alustanud tööd hiigelteose kallal, millega

ta tahtis hõlmata kogu inimkonna ajalugu, kõige kaugematest, müütilistest aegadest alates kuni kaasajani välja. Et enamik teadusemehi luges tsivilisatsiooni hälliks just nimelt Egiptust, siis pidi ka selle maa ennemuistsele ajaloolase kuuluma Diodorose raamatutes vääriline koht.

Aleksandria pimestas noort ajaloolast, kulgi tema kodusaar oli samuti rikas kaunite ja jõukate linnade poolest nagu näiteks Süra-kuusa ja Akragas. Kõigepealt vaimustas Diodorost Egiptuse pealinna asukoht. Aleksander Suure tahtel oli linn rajatud võrdlemisi ahtale maaribale mere ja järve vahel, mis omakorda oli kanali kaudu ühendatud Niiluse harujõega. Otse ranniku vastas paiknes väike Pharo-se saar. Selle juurde viis suurtest munakividest tehtud lai muul Heptastadion. Sel moel oli sinna tekkinud kaks erakordselt soodsat sadamat: Idasadam, mida kutsuti ka Suursadamaks, ja Läänesadam ehk Eunostos. Kogu linna ümbritses võimas müür. Ehitustööd olid kulgenud algusest peale plaanipäraselt, piki täisnurgi ristuvate tänavate võrku. Läbi kogu linna idast läände kulgeva pearteri pikkus oli ligi nelikümmend staadioni ehk ligi kuus ja pool kilomeetrit ning laius sada jalga ehk ligi nelikümmend meetrit. Mõlemal pool tänavat kõrgusid uhked pühamud ja muud hooned; kuid suurejoonelisi ehitisi jätkus veel teistesegi kvartalitesse. Linna idaosas, väikese Lochiase poolsaare läheduses, asus kuningapalee. See kujutas endast hiiglaslikku hoonetekompleksi parkide ja aedade rüpes. Eks olnud ju kõik Ptolemaiused püüdnud oma residentsi hiilgusele omalt poolt midagi lisada.

Diodoros kiitis väga Aleksandria kliimat. Suveti puhusid siin lakka-matult põhjatuuled ehk nõndanimetatud eteesiad. Need tõid merelt meeldivat jahedust, sirged ja laiad tänavad aga võimaldasid neile pääsu linna igasse ossa.

Kirjanik tundis huvi, kui suur on linna elanike arv. Seda küsis ta rahvaloendusi korraldavalt ametnikelt. Need vastasid talle, et ainu-üksi vabu inimesi elab Aleksandrias üle kolmesaja tuhande. Paraku ei tea me, kas nende hulka olid arvatud ka naised ja lapsed. Samuti puuduvad igasugused andmed selle kohta, kui palju oli linnas orje. Kuid isegi kõige tagasihoidlikuma arvestuse kohaselt pidi Alek-sandria alaliste asukate arv ulatuma ligi ühe miljonini. Seega oli Egiptuse pealinn terves tolleaegses maailmas kindlasti suurim.

Kõige enam köitsid Diodorose tähelepanu Egiptuse muinasmälesti-sed, usundid ja pruugid. Otsekohe hakkas talle silma egiptlaste hulgas üldlevinud loomakultus. Sellest pajatab ta järgmist:

„Egiptlased austavad mõningaid loomi erilise pühadusega, ja seda mitte üksnes loomade elades, vaid samuti pärast nende surma; iseäranis kasse, ihneumone, koeri, kaeluskotkaid, iibiseid, hunte, krokodille ja veel mõningaid teisi. Nad eraldavad iga liigi jaoks oma kindla tüki maad, millelt saadav tulu läheb nende loomade eest hoolitse-mise ja ülalpidamise tarvis. Kui haigestub laps, annab egiptlane vande, et pärast lapse paranemist lõikab ta sel juuksed peast ja ohverdab



jumalatele nii palju hõbedat ja kulda, kui need juuksed kaaluvad. See raha annetataksegi pühade loomade talitajatele. Need hakivad kotkastele liha, kutsuvad neid kiledalt häälitsedes ja pilluvad kohale lendavatele lindudele palukesi õhku. Kassidele ja ihneumonitele pudistavad nad piima sisse leiba või tükeldavad Niilusest püütud kala. Samamoodi valmistavad nad ka teistele loomadele nende jaoks sobivat toitu. Talitajad ise on oma tegevuse üle väga uhked, nagu toimetaksid nad kõige väärilisemat jumalateenistust. Nad rändavad mööda külasid ja linnu ning kannavad kindlaid tunnuseid. Nii et juba kaugelt on näha, missuguse püha looma talitaja üks või teine on. Igaüks, kes neid kohtab, langeb põrmu ja avaldab neile austust.

Kui püha loom koaleb, mähivad nad ta õhukesse linasesse lõuendis, taovad endale nuttes vastu rinda ja viivad looma palsameerimiskohta. Seal salvitakse seda seedriõliga ja teiste lõhnavate rohtudega, mis aitavad surnukehal säilida, ning sängitatakse ta seejärel sarkofaagi. Kui keegi mõne säärase looma tahtlikult ära tapab, on ta surmale määratud, aga kui tegu on kassi või iibisega, ei suuda ükski võim teda hukatusest päästa, olenemata sellest, kas ta tappis looma meelega või ettevaatamatusest. Rahvajõuk ise rebib ta puruks. Ja tihtilugu sünnib see ilma kohtu otsuseta! Hirm karistuse ees on nõnda suur, et igaüks, kes maas kärvanud looma korjust märkab, jääb juba eemal seisma, pistab karjuma ja kinnitab läbi hädakisa: „Ma leidsin ta surnult!“

Siin aga näide selle kohta, kui sügavalt on juurdunud usk pühade loomade puutumatusse ja kui rangelt nõutakse nende austamist.

See sündis siis, kui Rooma polnud kuningas Ptolemaiost veel sõbraks tunnistanud ja aleksandrialased püüdsid igati pälvida Itaaliast tulnud võõraste heatahtlikkust, vältides hirmuga kõike, mis oleks võinud anda põhjust kaebuseks või sõjaks. Just siis juhtuski säärane lugu, et üks roomlane oli tapnud kassi. Otsekohe jooksis rahvahulk süüdlase maja ümber kokku. Ei aidanud siin ei kuninga käsul sündmuspaigale ilmunud kõrgete ametikandjate palved ega ka too kõiki ahistav hirm Rooma ees. Olgugi et mees oli tapnud kassi kogemata, ei päästnud see teda karistusest. Ja ma ei tea seda mitte kuulu järgi, vaid nägin Egiptuses olles oma silmaga pealt.“

Nõnda pajatab Diodoros. Kuid vaatamata püha kassi tapmisele ja süüdlase lintšimisele, ei puhkenud ometi mingit sõda Roomaga. Vastupidi — kõikide ootuste kiuste toimus Rooma Egiptuse-poliitikas otsustav pööre.

## TRIUMVIRID JA EGIPTUS

60. aasta suvel saabus Aleksandriasse vapustav sõnum. Koos sellega kustus viimanegi lootus, et Rooma võiks Ptolemaiost kunagi Egiptuse seaduslikuks kuningaks tunnistada. Ja nimelt: üheks järgmise, see tähendab 59. aasta konsuliks oli valitud — Caesar!

Kogu Caesari senine tegevus andis alust arvata, et üks tema esimesi samme pärast võimuletulekut on Egiptuse muutmise Rooma riigi uueks provintsi. Oli vaevalt usutav, et optimaadid suudaksid seda takistada, sest nende poolt oli konsuliks valitud võrdlemisi teovõimetu Marcus Bibulus. Ja Pompeius, kes seni alati Crassuse ja Caesari vastu oli tegutsenud, käitus nüüd kuidagi kummaliselt reserveeritult, väites, et ta on optimaatides ja senatis pettunud.

Alles 59. aastal, kui Caesar oli juba konsul, tuli välja, et need kolm meest — Pompeius, Crassus, Caesar — olid sõlminud salajase kokkuleppe: vabariigis ei pea sündima midagi, mis ühele meist vastuvõetav ei ole. See kokkulepe läks ajalukku esimese triumviraadi nime all.

Kohe oma valitsemisaja algul esitas Caesar senatile agraarseaduse projekti, mis enamalt jaolt kordas Rulluse kunagist ideed. Kuid üks põhimõtteline erinevus selles siiski oli: sedakorda ei puudutanud seaduseelnõu isegi mitte kaudselt Egiptust, ei selle maa liidendamist Roomaga ega ka kuninga vara. Hoolimata Marcus Bibuluse ja osa senaatorkonna ägedast vastuseisust, läks ettepanek seadusena läbi. See oli esimene konkreetne asitõend triumviraadi olemasolu kohta ja ühtlasi selle vägevuse avaldus. Nende kolme poliitiku ühendatud jõu ja mõjuvõimu vastu ei saanud Roomas nimelt enam keegi. Mõlemad erakonnad, nii populaarid kui optimaadid, reetsid oma armetut abitust. Ainult vähesed leidsid endas veel küllalt kodaniku julgust, et oma kunagisi ideaale avalikult ja kindlameelselt kaitsta. Üks esimesi neist oli noor Marcus Cato.

Varsti, juba 59. aasta varakevadel selgus ka, miks uues agraarseaduses sõnagagi Egiptust ei mainitud. Caesar pöördus senati ja rahvakoosoleku poole ettepanekuga tunnistada Ptolemaios XII nii Egiptuse kuningaks kui ka rooma rahva liitlaseks ja sõbraks. Oma ettepanekut põhjendades tuletas ta meelde teeneid, mida kuningas Pompeiuse armee heaks selle Jüuda-sõjakäigu ajal oli osutanud. Ptolemaios XI testamenti ei puudutanud keegi enam sõnagagi. Caesari ettepanek võeti vastu ja Rooma-Egiptuse kokkuleppe tekst paigutati pidulikult Kapitooliumi riigiarhiivi hoiule. Üksteist aastat hiljem, kui Caesar saabus Aleksandriasse ja kohtas Kleopatrat, etendas see asjaolu veel teatavat osa.

Nii saavutas Ptolemaios Flöödimängija eesmärgi, mida ta kakskümmend aastat tagajärjetult oli taotlenud, tänu inimesele, kes kogu aeg oli püüdnud teda kõigest ilma jätta. Paradoksaalne lugu! Aga kui-



das see siiski niimoodi läks? Õigem oleks vist küsida: mis hinnaga? Roomas kõneldi sellest avalikult: Ptolemaios oli maksnud või siis lubanud maksta Caesarile pöörase summa — kuus tuhat talenti, mis võrdus kogu kuningriigist saadava ühe aasta sissetulekuga.

Osa rahast pidi Caesar loovutama Pompeiusele, aga ka see, mis tal üle jäi, kujutas endast tervet varandust. Vanad võlad olid Caesaril tänu sellele juba õiendatud, mis tal oli õnnestunud 61. aastal Lõuna-Hispaanias asehalduriks olles kokku kraapida. Seepärast võis ta nüüd rahulikult plaani pidada, mida kuningalt saadud hiigelsummaga peale hakata, et raha hakkaks tegema raha.

Mis Ptolemaiosesse puutub, siis temale käis see tehing täielikult üle jõu. Ilmselt polnud tal riigikassas mingeid reserve, sest varematal aastatel Pompeiusele tehtud kingitused ja ratsaväe ülalpidamine oli läinud talle väga kalliks maksma. Seepärast, et rahuldada Caesari saamahimu, pidi kuningas nüüd laenu tegema. Kogu tolleaegse maailma kõige jõukamad pankurid olid aga Rooma enda ärimehed ja ettevõtjad. Neil olid käes kolossaalsed summad — kokku aetud provintside elanikkonna koorimise teel. Üks sääraseid miljonäre, Rabirius Postumus, avaski Egiptuse valitsejale krediidi. Ta leidis õigustatult, et see on väga kasulik äri: tänu tema rahale saab Ptolemaios tagasi kuningatiitli ja võimu, muutub täiesti maksujõuliseks, laenusumma ülikõrge protsent aga korvab kuhjaga minimaalse riski. Nii et Egiptuse kuninga hädade pealt ei lõiganud mitte üksnes triumvirid.

Peab muide ütlema, et Caesar ei olnud rahaasjades sugugi väiklane mees. Et ta ise oli Ptolemaioselt oma jao juba saanud, siis oli ta nüüd meelsasti valmis laskma pumba juurde ka teisi. Eriti huvitatud oli ta Cicerost.

Mäletatavasti olid need kaks seni vaenujalal seisnud. 65. aastal oli Cicero ajanud nurja Crassuse ja Caesari projekti Egiptus Rooma provintsi muuta. 63. aastal konsuliks olles aga rünnanud teravalt ja kukutanud läbi Rulluse agräärseaduse eelnõu. Selsamal 63. aastal, kui paljastati Catilina teine vandenõu, oli Cicero käsi olnud kõige agaramalt mängus, et sellest osavõtjad hukataks; ja et Caesar ja Crassus — nii nagu eelmiselgi korral — kuulunud vandenõulaste vaiksete poolehoidjate hulka, see polnud kellelegi saladus.

Ja ometi sirutas Caesar nüüd Cicerole lepituseks käe. Ta tegi seda austusest Cicero kui erakordselt vaimsete võimetega mehe vastu. Ühtlasi hindas ta kõrgelt tema mõjuvõimu senatis. Niisiis andis konsul Cicerole mõista, et too võiks reisida Egiptusesse kui saadik, kes selle rõõmusõnumi kuningale ametlikult teatavaks teeb. Säärane visiit polnud mitte ainult väga austav, vaid ka tulus. Vana kombe kohaselt külvastid kuningad heade sõnumite toojad rikkalike kingitustega üle.

Cicero võttis ettepaneku tõsiselt kaalumise alla, tal tekkisid aga eetilist laadi kõhklused. Oma kirjas sõbrale tunnistab ta:

„Ma ju lausa põlen soovist, ja seda juba pikemat aega, külastada Aleksandriat ning kogu ülejäänud Egiptust. Samuti tahaksin ma pää-

seda mõneks ajaks kaugemale inimestest, kes on minust surmani tüdinud, et alles siis ükskord tagasi tulla, kui nad on hakanud minust juba mõnevõrra puudust tundma. Kuid antud olukorras — kui saatjateks on pealegi teatavad isikud — on mul häbi. Sest mis kostaksid selle kohta meie optimaadid, kui mõni seesugune üldse veel järel on? Kindlasti ütleksid nad, et see oli hüvitus, mis sundis mind meelt muutma. Ja esimene, kes seda ütleks, on meie sõber Cato; tema üksi aga on minu silmis rohkem väärt kui kõik teised kokku. Ja mis kostaks selle kohta ajalugu — kuussada aastat hiljem? Tema otsust pelgan ma rohkem kui kõigi nende inimeste vada, kes praegu elavad.“

Cicero ei võtnudki ettepanekut vastu. Ta ei sõitnud Egiptusesse. Samuti lükkas ta tagasi kõik teised Caesari pakutud austavad ja ahvatlevad võimalused mitmetes provintsid. Ja väga rumalasti tegi; niisugune on ajaloo otsus — kaks tuhat aastat hiljem.

## ISIS ROOMAS

Ka mõlemad Caesari ja Bibuluse järgsed konsulid olid triumviritega tihedasti seotud. Nad pidid selle eest hoolt kandma, et riigis toimuks endist viisi kõik nende kolme tahtmist mööda. Aulus Gabinius kuulus juba ammugi Pompeiuse lähedaste sõprade ringi, Piso tütre Calpurniaga oli aga alles mõned kuud tagasi abiellunud Caesar.

1. jaanuaril 58. aastal tõid äsja valitud konsulid, nagu vana pruuk nõudis, ohvreid vabariigi ja oma valitsemise õnneliku käekäigu heaks. Ootamatult puhkes võimas mäss. Kapitooriumi künkal asuva altari juurde, kus konsulid ja augurid loomi veristasid, et nende sisikonna järgi jumalate tahet ennustada, tormasid lihtrahva jõugud. Ähvardades ja karjudes nõudsid nad, et Kapitooriumi künkal ehitataks uuesti üles pühamud egiptuse jumalatele Isisele ja Serapisele, mis olid alles hiljuti senati käsul maha lõhutud. Kord paistis juba, et pidulik talitus tuleb pooleli jätta. Konsulid ei andnud siiski alla; iseäranis kindlameelne oli Gabinius.

See vahejuhtum näitas ilmekamalt kui kõik varasemad, et egiptuse uskumuste tunnistajate arv rooma rahva hulgas järjest kasvas. Terasemad vaatlejad olid võinud selle protsessi tunnusmärke täheldada juba varem, mitukümmend aastat tagasi. Rooma rahapajas vermitud müntidele olid hakanud kõrvuti peamiste, ametlike kujutistega hämmastavalt sageli ilmuma mingid pisikesed, tagasihoidlikud sümbolid: lootoseõis, skorpion, krokodill, püramiidid. Paljud sääraseid sümbolid pärinesid just Sulla diktatuuri ajast. Müntidelt võis leida sistrumi ehk Isise püha muusikariista, omapärase kärsti, sistrumi ja lootoseõie, krokodilli või hipopotamuse, nimetades siinkohal üksnes neid, mille egiptuse päritolu on väljaspool kahtlust.



Kõik see andis tunnistust, et suures riiklikus mündikojas, kus töötas tuhandeid inimesi, orje ja vabu, oli rohkesti egiptuse jumalanna kummardajaid, kes propageerisid innukalt oma käskijanna kultust. Aga kui palju võis neid veel olla mujal! Teenijasrahva hulgas eramajades, poodnike, kirjutajate, käsitöölise seas?

Isis rändas Niilusemailt Itaaliasse tänu nende kahe maa vahel valitsenud tihedatele kaubanduslikele ja poliitilistele sidemetele; tema teekond kulges muidugi läbi Kreeka ja Lõuna-Itaalia. Isise kultuse levik rahva alamate kihtide seas on seletatav kahe asjaoluga. Esiteks avaldas Isise riituse eksootika sügavat muljet eeskätt just naiste kujutlusvõimele. Teiseks sisendas tseremooniast ja müsteeriumidest osavõtt inimestele lootust saavutada igavene elu Lääne maal, kus troonis Osiris, see surnute ülestõusnud yalitseja, kelle Seth oli reeturlikult tapnud, teda taganuttev Isis aga uuesti ellu äratanud.

Mida tähendas Isis oma austajatele, missuguseid teeneid ja võimeid talle omistati, sellest kõnelevad kujukalt paljudes maades hulgaliselt säilinud kreeka hümnid; need on pea eranditult egiptuse algupärandite parafrasid. Siin teile ühe Faijumi oaasi templi eeskojast pärineva, Ptolemaios Flöödimängija või Kleopatra aega kuuluva hümnid sisu:

„Rikkuste annetaja, jumalate kuninganna, kõikvõimas, Õnne Tooja, üleva nimega Isis, kõige olemasoleva sünnitaja. Sa ei ole midagi unustanud, et kindlustada inimestele elu ja kord. Sa kehtestasid seadused, et valitseks sobimus, leiutasid oskused, et elul oleks nägu. Lõid kõikide andide imekauni õie. Tänu sinule on olemas taevas ja maa, tuulepuhang ja päikese paitavad kiired. Tänu sinu vägevusele tõusevad sügiseti Niiluse vood oma kallastest välja ja raevutsev vesi ujutab üle kogu maa, et põld kannaks rohket vilja. Nii palju kui elab rahvaid sel mõõtmatul maal — hellenid, traaklased, barbarid —, kõik nad ülistavad su kaunist ja auväärset nime, kuigi oma emakeeles kutsub igaüks sind omamoodi.

Süürlased ja lüüdiälased hüüavad sind Astarteks, Artemiseks, Anajaks, Letoks; traaklased jumalate Emaks, hellenid Heraks ja Aphroditeks, heaks Hestiaks, Rheaks ja Demeteriks; egiptlased aga ütlevad su kohta Ainumas, sest kõik need nii erinevalt nimetatud jumalused oled Sina, Ainumas.

Käskijanna, ma ei väsi ülistamast sinu väge, sa surematu lunastaja, paljunimeline, õilsameelne Isis, kes sa kaitsed linna ja ta elanikke sõdade eest. Kõik need, kes ootavad vangistuses oma surma, kes und saamata vaevlevad kohutavates valudes, kes viibivad merel valju tormi käes, kui upuvad inimesed ja hukuvad laevad — nad kõik leiavad pääsemise, palvetades, et sa tuleksid ja aitaksid nad hädast välja. Oo üleva nimega võimas valitsejanna, võta kuulda minu palvet, halasta mu peale, vabasta mind kõigist muredest!“

Teine, hilisemast ajast pärinev hümn on säilinud Iose saarelt leitud kirjas. See kujutab endast monotoonset litaaniat:

„Mina olen Isis, kõigi maade käskija. Mina olen see, kes kehtestas

inimeste jaoks seadused ja käsud, mida keegi ei suuda väärata. Mina olen Kronose kõige vanem tütar. Mina olen kuningas Osirise naine ja õde. Mina olen see, kes tõuseb taevasse Suure Peni tähtkujus. Minule on ehitatud Bubastise linn. Mina olen see, kes lahutas mannermaa ookeanist. Mina olen see, kes juhatas tähtede, päikesele ja kuule kätte nende tee. Mina olen see, kes leiutas meresõidu. Mina olen see, kes andis õigusemõistmisele jõu. Mina olen see, kes ühendas mehe ja naise. Mina tegin, et naised kannavad ihuvilja kuni kümnenda kuuni. Tänu minule armastavad lapsed oma vanemaid. Mina olen see, kes karistab neid, kes ei austa oma ema ja isa. Koos oma venna Osirisega tegin ma lõpu inimsöömisele. Mina olen see, kes juhatas inimestele kätte müsteeriumid. Mina olen see, kes õpetas inimesed tegema jumalate kujutisi. Mina püstitasin jumalatele pühapaigad. Mina olen see, kes tõukas aujärjelt türannid. Minust sai alguse mehe armastus naise vastu. Tänu minule on õigusemõistmine vägevam kui kuld ja hõbe ning tõde on kaunis. Mina olen see, kes leiutas abielulepingud.“

Kindlasti esitati samasuguseid hümnid ja litaaniaid ka Roomas peetavatel jumalateenistustel.

Pärimuse järgi, mida Isise kummardajad Tiberi kallastel põlvest põlve edasi kandsid, tekkinud esimene kogudus impeeriumi pealinnas Sulla valitsemise ajal. Täiesti võimalik, et oma osa etendas selles ka Ptolemaios XI. Mäletatavasti viibis too noor prints mõnda aega Roomas ning pöördus 80. aastal Sulla tahtel tagasi Aleksandriasse, abiellus seal Berenikega, mõrvas ta ning sai ka ise otsa.

Rooma võimud jälgisid ülima meelepahaga, kuidas levines kultus, mille tunnistajate hulk suurenes esmajoones orjade ja alamrahva seas. Seepärast püüti Isisest vabaneda, hävitades tema templeid. Kuid see ei andnud tulemusi. Kõige paremini kinnitavad seda järgmistel aastatel asetleidnud sündmused:

53. aastal andis senat järjekordselt korralduse Isise pühamud ja isegi erapalvelad Roomas maha lõhkuda. Kolm aastat hiljem, 50. aastal, alustati Isise ja Serapise templi lammutamist. Et ükski käsitöölise polnud nõus selles nii jumalavastases teos kätt külge lööma, siis haaras konsul Emilius Paulus ise kirve ja virutas esimese hoobi templi väravasse.

Ka see vaev oli asjatu. Rusustatud kultusepaigad ehitati ikka ja jälle uuesti üles. Isise võim osutus konsulite omast tugevamaks. Ja nagu tulevik näitab, maksis ta konsulitele veel kättegi.

Too 58. aasta, mis algas Roomas egiptuse jumalanna tunnistajate lühivardava meeleavaldusega, oli erakordsete sündmuste poolest rikas ka Egiptuses endas.



## KÜPROSE KÜSIMUS

58. aasta suvel ehk natuke rohkem kui aasta pärast nii tähelepanuväärset võitu, nagu seda oli Rooma tunnustus, jäi Ptolemaios XII oma valdustest ilma. Temast sai ilma kuningriigita kuningas. Kuidas see niimoodi juhtus?

Tervelt kakskümmend aastat, rohkemgi, oli Ptolemaios valitsenud veendumuses, et kõik sõltub Rooma armust. Järjest julmemalt oli ta riisunud oma alamaid, hankimaks vahendeid, mille varal maailma isandate juures soosingusse tõusta. Tõsi, preestritele ja templitele oli ta jaganud mõnesuguseid privileege, lootuses seeläbi kaudselt ka egiptlaste lojaalsust mõjutada. Kuid teisest küljest riivasid kuninga sellised sammud nagu roomlaste abistamine Juuda vallutamisel ilmselt kogu Egiptuse elanikkonna, nii kreeklaste, juutide kui autohtonide uhkustunnet. Elati ju ikka veel teadmises, et Niilusemaa, see on suur ja võimas kuningriik, kel on õigus olla mitte üksnes täielikult sõltumatu, vaid valitseda ka naabermaid, mis muiste olid kuulunud vaaraole ja alles üsna hiljuti esimestele Ptolemaiostele.

Katastroof sündis siis, kui aleksandrialased 58. aasta kevadel kuulsid, missugune hoop oli tabanud Küprose kuningriiki. See saar oli alati olnud osa Ptolemaioste monarhiast. 80. aastal, kui Ptolemaios XII pandi Egiptuse troonile, anti Küpros samal ajal tema nooremale vennale; ka tema nimi oli muidugi Ptolemaios. Kuid too Ptolemaios XI kurikuulus testament puudutas ju nii Egiptust kui ka Küprost. Flöödimängija, kes kakskümmend aastat selle nimel kurja vaeva oli näinud, et Rooma teda kuningana tunnustaks, polnud kordagi oma venna eest välja astunud. Muidugi omakasupüüdlikel kaalutlustel; ta ei tahtnud oma olukorda selle probleemi ülestõstmisega veel keerulisemaks ajada. Ka 59. aastal, otnud Caesarilt tunnustuse ning rooma rahva liitlase ja sõbra tiitli, ei nõudnud ta, et lepingus oleks sõnagagi nimetatud Küprost. Ta jättis oma venna saatuse hooleks.

Samal ajal viis aga rahvatribuun Clodius 58. aasta esimestel kuudel senatis läbi seaduse, mille kohaselt Küpros liidendati impeeriumiga kui selle uus provints. Saare kuninga isiklik vara kuulus riigilaekasse äraandmisele ja oli ette nähtud maata talupoegade ümberasustamise finantseerimiseks.

Muidugi valmis seadus triumvirite, eeskätt Caesari teadmisel. Sel teel lootis ta kustutada rahva teadvusest mälestuse tõsiasjast, et ta aasta tagasi oli reetnud oma kunagise programmi ja saavutanud Ptolemaios XII tunnustamise. Aga ka Clodiusel olid mängus isiklikud huvid. Üheksa aastat tagasi, aastal 67, oli ta sattunud Idas piraatide kätte. Need olid nõudnud talt väga kõrget lunaraha. Küprose kuningas, kelle poole Clodius abisaamiseks pöördus, oli andnud talle — kaks talenti! Poleks Pompeiuse laevastikku kohale tulnud, oleksid

piraatide vangi elupäevad olnud loetud.

Optimaatide erakond kritiseeris Clodiuse seadust. Nad teatasid, et see on ülekohus Küprose kuninga vastu, kes, nagu tema esivanemadki, oli olnud Rooma ustav liitlane. Ja nüüd korraga peab ta kõik ilma igasuguse süüta kaotama! Ta antakse tükki oma kuningliku purpurmantli, skeptri ja diadeemiga sama hästi kui müügile!

Kuid optimaatide protest jooksis tühja. Clodiuse poolehoidjad vastasid, et kuninga sõprus on võlts, et tegelikult toetab ta Rooma vaenlasi ja mereröövleid. Neid väiteid polnud küll võimalik tõestada, aga ka mitte ümber lükata. Oma õeluses sai Clodius veel millegagi hakkama: tema algatusel nimetas rahvakoosolek seaduse täideviijaks Marcus Cato. Optimaatide erakonna tugisambana seisis Cato ise saare anastamisele kategooriliselt vastu. Kuidas ta ka ei tõrkunud ja keelduda ei püüdnud, lõpuks oli ta siiski sunnitud rahva taatele järele andma. Selle pealtnäha austava ülesande temale usaldamist põhjendati järgmiselt:

„Ainult nii õilsameelne mees nagu Cato garanteerib, et Küprose aarded jõuavad puutumatuks päralt!“

Niisama ülendav kui see avaldus oli Catole, niisama alandav oli see kõigile teistele riigimeestele. Ometi olid korruptsioon ja künism Roomas juba säärase taseme saavutanud, et seda laadi avaldusi võeti seal täiesti tõsiselt.

Cato lahkumine Roomast 58. aasta kevadel oli ränk hoop optimaatide erakonnale. Seda rängem, et 20. märtsil, ainult natuke aega enne Catot, oli pealinnaga hüvasti jätnud veel teinegi silmapaistev senaator — Cicero. Kuid teda ei viinud siit ära mitte tähtis riiklik ülesanne. Cicero oli põgenenud Roomast karmi karistuse ähvardusel. Ja sellegi taga seisis Clodius. Tribuun Clodius oli tulnud välja ettepanekuga, et kõik, kes olid rooma kodanikke ilma kohtu otsuseta surma mõistnud, tuleb „jätta ilma tulest ja veest“, s. t. arvata ühiskonnast välja.

Selge see, et Clodiuse ettepanek oli sihitud esmärges Cicero vastu, kes 63. aastal oli korraldanud Catilina vandenõust osavõtjate hukkamise. Kuidas võis kuulus kõnemees küll kahetseda, et ta kümme-kond kuud tagasi polnud nõustunud Caesari ettepanekul saadikuna Egiptusesse sõitma!

Märtsi lõpul lahkus Itaaliast ka Caesar. Tema oli viieks aastaks kahe provintsi, praeguse Põhja-Itaalia ja Lõuna-Prantsusmaa prokonsuliks määratud. Neilt aladelt lähtudes kavatses ta vallutada kogu Alpide-taguse Gallia ehk kõik maad Atlandi ookeanist Reini jõeni. Egiptuse kuningalt saadud rahal oli tema plaanides tähtis koht: see pidi aitama katta sõjakampaaniaga kaasnevad kulutused. Tollases maailmas oli kõik omavahel seotud, isegi teineteisest niivõrd kaugete rahvaste saatused, nagu olid seda gallid ja egiptlased.

Cato ei purjetanud otse teed Küprosele, vaid peatus Rhodose saarel ja pidas sealt õnnetu kuningaga läbirääkimisi. Kõigepealt ta hoiatas, et kuningas ei püüaks talle relvastatud vastupanu osutada. Säärane hoiatus oli enam kui vajalik, sest Cato käsutuses polnud ühtegi



sõjameest; talle oli kaasa antud ainult kullereid. Ühtlasi lubas Rooma täievoliline esindaja, et juhul kui kõik laheneb rahumeelselt, teeb ta Ptolemaiosest Küprose linnas Paphoses asuva Aphrodite templi preestri. Sellest nii kahtlase väärtusega aust kuningas loomulikult keeldus. Ta oli vapustatud ja tundis end sügavalt alandatuna. Esimese hooga otsustas ta roomlased ihaldatud saagist ilma jätta; ta kavatses kõik oma varanduse laevadele lastida ja need merel kogu täiega põhja lasta. Kuid mõtles siis ümber, kartes, et raevunud roomlased võivad oma viha saare rahva peale välja valada; nad haaravad endale nende vara, inimesed aga müüvad orjakaupmeestele.

Kuningale jäi üksainus viis oma protesti väljendada. See oli surm. Ta võttis mürki ja tegi ise endale otsa. Nõnda lahkus siit ilmast üle kaheksa aasta Küprosel valitsenud dünastia viimane esindaja.

Õige varsti, selsamal 58. aasta suvel, randus Rhodosel, kus Cato ikka veel resideeris, Aleksandriast saabunud laev. Selle pardal oli traagiliselt hukkunud kuninga vend Ptolemaios Flöödimängija. Teda ei toonud sinna mitte soov suure hiline misega Küprose küsimusse sekkuda. Ptolemaios XII põgenes oma maalt; osutus, et tema alamaad, saanud kuulda Küprose saatusest, olid reageerinud sündmustele mehisemalt ja väarikamalt kui ta ise.

## CATO NÕUANDED

Niipea kui kuningas jalaga saarele sai, saatis ta Catole viivitamatult sõna, et see suvatseks teda külastada. Nii nägi ette komme. Monarh, isegi maata monarh, oli ikkagi valitseja, asevalitseja aga kõigest ametnik, antud juhul pealegi mitte kõrgemate killast. Kuid Cato vastas, et ta oli just võtnud lahtistit ega saa kodunt välja minna; kui kuningal peaks midagi pakilist olema, siis näeb ta teda meelsasti enda pool.

Ptolemaiosel ei jäänudki muud üle kui asevalitseja juurde minna. Siin ootas teda ees järjekordne alandus. Cato ei vaevunud talle vastugi tulema. Kükitas lihtsalt oma poti peal edasi. Kuninga uksele ilmudes tervitas Cato teda armastusväärselt nagu vana head tuttavat. Külaline oli vapustatud. On alles mats see roomlane! Aga kui väarikalt ta end seejuures siiski üleval peab!

Kui jutt läks üle poliitikale, ei teinud Ptolemaios oma tulevikukavatsustest saladust, kuid üsna ähmaseks jäi tema seletus selle kohta, mis põhjusel ta oli pealinnast lahkunud. Avalikult polnud Aleksandria ju kuninga vastu mässi tõstnud. Teatav käärimine muidugi valitses. Kõik liidud ja organisatsioonid protesteerisid ägedalt selle vastu, et roomlased olid Küprose hõivanud. Käidi peale, et kuningas nõuaks saare kui kuningriigi igavese ja lahutamatu osa tagastamist. Kui

impeerium peaks keelduma Egiptuse ajaloolisi õigusi tunnistamast, tuleks tal aasta tagasi sõlmitud sõprusleping üles öelda.

Seda kõneles kuningas tõesti, täis püha viha. Mis nad õige mõtlevad! Kuidas saaks Egiptus, nõrk nagu ta on, liidulepingut omapäi katkestada? Mäherdune häbematus! Mäherdune meeletus! Kas mõni kahtleb veel, kuidas reageeriks selle peale lätlastest suurriik? Egiptuse kuningal tuleks jagada oma Küprose venna saatust. Ei, seda tema, Ptolemaios, ei luba, mitte iial! Kaksikümmend aastat nägi ta vaeva, et see leping sõlmitaks, ja nüüd peaks ta oma elutöö hävitama? Pealegi pööbli ja salaorganisatsioonide surve! Mitte mingil tingimusel! Sellepärast oli ta oma linnast lahkunud. Olgugi et tema elu polnud otseselt ohus, pidi ta sellele rahvarämpsule ometi näitama, kes tegelikult valitseb. Jah, ta läheb Aleksandriasse tagasi, kuid ainult Rooma vägede saatel. Nähku kõik oma silmaga, kes on tema võimu tõeline tagatis!

Kogu selle segasevõitu seletuse varjus peitus muidugi kõige tavalisem argpükslus. Flöödimängija mäletas veel hästi oma eelkäija saatust, kelle Aleksandria rahvas oli oma vihas puruks kiskunud. Nii et juba esimeste rahutuste tekkides oli ta kähku jalga lasknud.

Kuninga suureks imestuseks ei kiitnud Cato tema plaani heaks. Asevalitseja manitses:

Mis rumal mõte — oma rahulik olemine nii kergekäeliselt hüljata! Kuningas ei kujuta nähtavasti ette, mida see kõik endaga kaasa toob, kui palju vaeva, asjaajamist ja kulutusi; sest kui ta tõesti tahab, et Rooma teda aitaks, peaks ta võitma enda poole mõjuvõimsad isikud. Aga kui ta ka kogu Egiptuse maha müüks, ikkagi ei suudaks ta neid kinni maksta, sest niivõrd täitmatu on Rooma võimumeeste ahnus. Nii et parem juba Rooma-sõidu plaanist loobuda. Kõige targem, mis ta oma praeguses olukorras teha saab, on purjetada Aleksandriasse tagasi ja katsuda seal oma alamatega kuidagi kokkuleppele jõuda. Ainult sel juhul oleks tema, Cato, nõus vahemeheks hakkama.

Kuningas näis nagu Cato soovist nõusse jäävat. Aga niipea kui ta oli hüvasti jätanud, muutis ta meelt — kuuldavasti sõprade soovitusel. Ptolemaiose laev lahkus Rhodoselt, kuid ei purjetanud Aleksandriasse, vaid võttis kursi läände, Itaaliasse.

## SERAPIS

Rooma ja Aleksandria poliitilises elus nii sündmusterohke 58. aasta oli võrdselt tähtis ka Memphise ülempreestri Pšereni-Ptahile; just sel aastal abiellus ta neljateistkümnenda aastase Ta-Imhotepiga.

Memphise juttu olles poleks ülearune peatuda ühel nimel, mis käesolevas loos kord juba esines. Ma mõtlen siin Serapist. Mäletatavasti puhkesid 58. aasta alguses Roomas Serapise ja Isise altarite



purustamise pärast rahva hulgas rahutused. Kes oli jumalanna Isis, on eespool juba öeldud; Serapise kultusest nagu sellest jumalast endastki teatakse aga vähem, kuid meid nad huvitavad, sest on Memphisega tihedasti seotud.

Surnud härg Apis, nagu juba öeldud, samastus jumal Osirisega. Tema jäänused palsameeriti ja sängitati igavesele unele ühte surnute linna maa-alusesse koridori. See hiigelkalmistu asus templist kaugemal ja isegi mitte Memphise linnas, vaid juba kõrbes, linnast natuke maad lääne pool, põllumaadest eemal. Sääraseid nii-öelda katakombe hakkasid vaaraod ehitama XIV sajandil e. m. a., võib-olla isegi mõnevõrra varem. Hilisemal perioodil püstitati nende kohale Osirisele-Apisele otsekui kõigi elust lahkunud pühade härgade koondkujule pühendatud tempel. IV sajandi lõpul e. m. a. võtsid Serapise kultuse omaks kreeklased. Esialgu nimetasid nad teda Osoṛapiseks, hiljem aga levis helleni maailmas üks selle nime teisend: Sarapis või Serapis.

Iseenesest võlgnes Serapise kultus oma nii ulatusliku leviku eest tänu üheainsa mehe otsusele. Too mees oli dünastia rajaja Ptolemaios I. Kuningas tahtis, et Serapis oleks kreeklaste ja egiptlaste, monarhia mõlema rahva ühine jumalus, religioosne side, riigi monoliitsuse sümbol. Miks ta valik just nimelt Serapisele langes, seda võib üksnes oletada; igatahes on rohkesti alust arvata, et Ptolemaios lähtus esmajoones poliitikast: usk pidi teenima riigi huve. Kuningas valis sama tee, mida enne teda oli käinud Aleksander Suur, austades härg Apist, ja pärast teda käisid kõik hilisemad Ptolemaiosed, lastes end Memphises vaaraode kombel kroonida.

Selleks et Serapis oleks kreeklastele vastuvõetav, et nad hakkaksid teda jumaldama, pidi ta muidugi läbi tegema teatud metamorfoosi. Side, mis oli ühendanud jumalust püha härja Apisega, rebiti puruks, selle asemel hakati teda kujutama õitsvas eas habemiku mehena. Kultusetalitustes ja palveis samastati Serapist mitmete helleni jumalustega: jumalate ja inimeste isa Zeusiga, maapõuejumala Plutoniga, hea tervistusjumala Asklepiosega, Dionysosega, kes võidab surma. Memphises asuvas Serapise templis austati veel mitmeid teisigi jumalaid, eeskätt Isist, aga samuti Imhotepi ehk kreeklaste Asklepiost, Hator-Astartet ehk kreeklaste Aphroditet, kui nimetada üksnes kõige tähtsamaid.

Mitme sajandi vältel voorisid Serapeionisse palverändurite hulgad. Nad tõid ohvreid jumalatele ja nende kaaslastele. Palvetasid, et ta ilmutaks neile unes oma tahet ja jagaks juhatust. Palusid eestkostet edasises elus, anusid, et ta raviks nad terveks. Mõned sidusid end vändetootusega ja elasid seal vabatahtlike vangidena, samasuguste jumalasulastena nagu hilisemal ajal ristiusu mungad. Selle kireva ja paljukeelse rahvakarja keskel leidis kohta ka šarlatanidele; seal oli unenäoseletajaid, isehakanud arste, silmamoondajaid. Igat seltsi kaubitsejad ja käsitöölised löid seal lahti oma poed, kes pidas trahterit, kes öömaja. Et preestrid ise ei suutnud kogu seda rahvaväge ohjes hoida, siis selleks oli läheduses politsei valvepost. See paiknes põldude ja

körbe piiril, Anubise, koerapeaga jumala, surnute kaitsja templis. Siit viis Serapeioni juurde rohkem kui kilomeetri pikkune allee. Mõlemal pool teed seisis reas hiigelsuured kivist sfinksid. Neid oli seal üle neljasaja; paraku oli enamik neist kujudest juba Kleopatra valitsemise ajal peaaegu üleni liiva mattunud.

Memphise Serapeionil oli oma ohtlik konkurent: samale jumalusele pühendatud suur ja võimas tempel Aleksandria külje all Rakotises. Selle olid rajanud juba esimesed Ptolemaiosed. Sealt oli Serapise kultus levinud paljudesse, isegi väga kaugettesse maadesse. Kuid alati oli temaga kaasnenud Isis; seepärast on Kapitooliumil altarid neile mõlemale.

## POMPEIUSEL KÜLAS

Esialgu edenesid Flöödimängija asjad Roomas ladusasti. Pompeius ise võttis maata kuninga oma hoole alla. Andis tema käsutusse oma villa Albanuse järve ääres, linnast veidike maad lõuna pool. Seda-maid olid platsis ka pankurid, kes tegid talle meelsasti laenu. Raha aga vajas Ptolemaios nii oma õukonna ülalpidamiseks kui ka senaatorite häälte äraostmiseks. Väga tähtis oli võita enda poole võimalikult palju arvestatavaid isikuid. See kergus, millega kuningale avanes peaaegu piiramatu krediit, ennustas head. Sest kui poleks olnud lootust, et senat on valmis teda toetama, ei oleks ju ükski pankur riskeerinud pennigi mängu panna. Aga mida rohkem rahamehi oma kapitali Ptolemaiose ettevõtmisse paigutas, seda tugevam oli nende surve igale riigimehele eraldi. Kõige heldekäelisem võlausaldaja oli Rabirius Postumus, kes oli juba kord varemgi kuningale teene osutanud.

Monarh vaatas lootusrikkalt tulevikku. Kui ta meenutaski Cato nõuandeid, siis ehk ainult selleks, et tolle ööpotil istuva auväärt tarkpea üle endamisi vaiksest naerda. Oleks ta aga Roomas valitsevaid suhteid paremini tundnud, oleks tema süda kindlasti valutanud. Esiteks polnud Pompeius, tema võõrustaja, Roomas sel ajal enam kaugeltki kõikvõimas. Tema liit Crassuse ja Caesariga oli juba lagunenu. Pompeius oli muutunud tribuun Clodiuse ägedate rünnakute märklauaks ja ei olnud oma nina enam mitu kuud kodunt peaaegu välja pistnud, nii väga kartis ta oma vihamehe jõuke. Clodius tegutses muidugi Crassuse või Caesari, võimalik et koguni mõlema taganttõukel. Kes asjade seesugusest pöördest kõvasti võitis, oli Cicero; 57. aastal andis rahva-koosolek talle loa Rooma tagasi tulla. Sündis see Pompeiuse ja konsul Lentuluse initsiatiivil, kes omakorda tahtsid sel moel Clodiust nõokida.

Arusaadavalt oleks Pompeius antud olukorras kõige meelsamini pealinnast ära sõitnud, mõne tähtsa missiooni täita võtnud, et hankida endale uuesti kuulsust ja vara. Egiptus näis selleks just nagu loodud olevat. Sõjaväe abiga oli kerge kuningat Aleksandriasse tagasi viia.



Teati koguni rääkida, et Pompeiuse usaldusalused, tema Aleksandrias tegutsesid agendid ise olid veennud kuningat Egiptusest lahkuma; väejuht plaanitsenud juba ette, et siis on tema see, kes Ptolemaiost troonile tagasi paneb.

Kuid Pompeius oli liiga kõrk ja enesekindel, et hakata endale Egiptuse missiooni kauplemas. Ta ootas, et senat ise tuleks ja paluks tal see asi lahkelt enda peale võtta. Nüüd selgus korraga, et Aleksandria meelitab veel teisigi. Üks sääraseid himustajaid oli ei keegi muu kui 57. aasta konsul Lentulus. Temale tegigi senat juba sama aasta suvel ülesandeks mõne kuu pärast, kui ta on Kiliikia asevalitsejaks saanud, Ptolemaiost abistada. Kuigi Pompeius esines avalikult Lentuluse määramise poolt, püüdis ta tagaselja, oma sõprade käe läbi, selle otsuse tühistamist saavutada.

Nüüd aga juhtus midagi, mis tegi niigi raske olukorra veel keerulisemaks: Itaaliasse saabusid Aleksandria saadikud.

## SALAROIMARITE TAPATÖÖ

Kui Ptolemaios Aleksandriast ära sõitis, oli tema kõige vanem laps, printsess Berenike, ligi kahekümneaastane, 69. aastal sündinud Kleopatra napilt üheteistkümneaastane, kolmas tütar Arsinoe veelgi noorem. Poegi oli Ptolemaiosel ainult kaks. Muidugi kandsid mõlemad tema nime; vanem oli sündinud 61., noorem 58. aastal.

Kuninga ootamatu põgenemine tekitas pealinna elanikkonna hulgas täieliku peataoleku. Hulk aega ei osatud arvata, mis nende valitsejast on saanud või mida ta kavatseb. Maa mõnedes rajoonides põhjustas see kaudselt koguni rahunust. Herakleopolise linna läheduses ähvardasid ametnike omavolitsemisest või ka röövliidukude laastamistööst kurnatud talupojad töötegemise lõpetada ja elupaigast lahkuda.

Kui siis lõpuks välja tuli, et kuningas on Itaalias, sai selgeks ka tema plaan: Flöödimängija kavatses naasta Aleksandrias Rooma kaasabil, et valitseda sealpeale oma alamatest sõltumatult. Aleksandria võimukandjad otsustasid kuninga kavatsuse nurjata, jättes ta hoopis trooniõigusest ilma. Nad kuulutasid kuningannaks Berenike.

Nüüd tuli veel läbi kukutada Ptolemaiost ettevõtmised Roomas ja avada impeeriumi poliitikute silmad Egiptuses valitsevale olukorrale: rahvas vihkab kuningat, kes oma alamaid rõhub ja kurnab; nad lubavad impeeriumi suhtes lojaalsed olla, kui ta ei sega end nende siseasjadesse.

Cato oli Pompeiust hoiatanud, et ta talitab kergemeelselt, lootes roomlaste abile: suurimastki varandusest ei piisa, et rahuldada nende põhjatut aplust. Mida ta aga oleks öelnud veel aleksandrialaste säärase lapsemeelsuse kohta! Nad saatsid Itaaliasse oma saadikud, üle sajamehelise delegatsiooni, kuhu kuulusid kõikide seisuste ja rühmituste

esindajad. Delegatsiooni juhtis filosoof Dio. Aleksandrialased arvasid ilmselt, et oma väärrika esinemisega, kõneosavuse ja kaalukate argumentidega suudavad nende saadikud Rooma senatit ja rahvast oma asja õigsuses veenda. Seesugused lootused andsid ainult tunnistust nende äärmisest võhiklikkusest impeeriumi pealinnas valitsevate olude hindamisel. Seepärast sai Aleksandria saatkonnale ka ränk õppetund osaks.

Aleksandriast saabunud laev randus Napoli lahes Puteoli sadamas. See oli peavärv, mille kaudu Rooma pidas ühendust Idamaadega. Vaevalt jalaga maale saanud, langesid saadikud kuninga ja tema võlausaldajate palgatud mõrtsukate küüsi. Võlausaldajad tegutsesid Ptolemaiost agaralt käsikäes. Sest kui Ptolemaios oleks trooniõigusest ilma jäänud, oleks neil tulnud ju suu kuningale laenatud rahast puhata pühkida. Suure hulga saadikuid tapsid kõriloikajad juba sadamas maha, teise osa reisil ja Roomas endas. Mõned aleksandrialased pagesid kabuhirmus koju tagasi, mõned laskisid kuningal end ära osta. Kuid kõige raskem oli toime tulla Dioga. Olgugi filosoof, paistis ta silma mehisuse ja kavaluse poolest, mistõttu vältis osavalt igasugu lõksudes sattumist. Roomas peatus Dio kahe venna pool, kes olid omal ajal Aleksandrias tema õpilased olnud.

See afäär sai laialt teatavaks, kuigi hirmunud saadikud loobusid igasugusest poliitilisest missioonist ja ei sõندانud nõuda isegi seda, et alustataks ametlikku juurdlust. Aga üks rahvatribuun kasutas mõrvaloo ära senati armetuse ja korruptsiooni paljastamiseks. Dio kutsuti välja tunnistust andma; kuid filosoofil ei õnnestunud kohtumajja sissegi saada ja mõne aja pärast langes ta salaroima ohvriks.

56. aastal toimus kaks kohtuprotsessi Dio väidetavate mõrvarite üle. Mõlemal esines kaitsjana Cicero ja mõlemad lõppesid süüaluste vabastamisega. Eriti huvipakkuv oli teine protsess oma laia poliitilise ja kõlbelise tagapõhjaga. Süüalune Caelius kuulus Clodia, ühe meie juba tuttava tribuuni, 58. aastal Cicero pagendamise korraldanud ja pärast seda Pompeiust vaenanud tribuuni õe kunagiste armukeste hulka. Clodia oli kuulus oma ilu ja kergete elukommete poolest. Poeet Catullus oli temasse pikki aastaid meeletult armunud. Kauneimad armastuslaulud, mis ladina keeles eales on kirja pandud, on sündinud armastusest naise vastu, kes oli kõikide silmis peaaegu lirma. Kui Caelius Clodia maha jättis, töötas viimane talle kätte maksta. Ta palkas mehed, kes sepiisid järgmise sisuga süüdistuskirja: Caelius laenas Clodialt suurema summa raha ja ostis ära selle maja orja, kus Dio elas; sel viisil mõrvati filosoof; hiljem kavatsenud Caelius mürgitada ka Clodia.

Cicero tõestas hõlpsasti, et see süüdistus on puhas väljamõeldis, millel pole üldse tõepõhja all. Lõpuks kuulutas oraator kogu kohtu ees valjuhäälselt:

„Vähe sellest, et Dio surma tegelik süüdlane ei tunne oma kuritöö tagajärgede pärast hirmu, ta võtab selle koguni omaks, sest ta on — kuningas!“



Ometi oli ka kuningas sunnitud avalikku arvamust arvestama. See pärast ei olnud Ptolemaiost kohtuprotsesside ajal enam Roomas. 57. aasta lõpul sõitis ta ära Väike-Aasiasse ja asus elama Efesose linna, kuulsasse Artemise templisse. Sel piirkonnal oli juba ennemuistsetest aegadest saadik asüüliõigus. Valitseja, kes seda nii heldel käel egiptuse pühamutele oli annetanud, pidi võõrsil alandlikult selle tiiva alla pugema.

## EDFU TEMPEL

Samal ajal ehk 57. aasta lõpul leidis Ülem-Egiptuses, Niiluse orus aset suurejooneline religioosne pidustus. Seal, Edfu-nimelises paikkonnas, sai valmis Horose tempel. Horos — Isise ja Osirise poeg, pistrik tiivulise päikeseketta kohal, Sethi alistaja — oli juba ennemuistsetest aegadest saadik olnud riigi ja kuningavõimu ühtsuse sümbol; veel enam, ta samastus iga valitsejaga, oli „elav Horos“.

Edfu templi ehitamist oli alustatud ligi kakssada aastat tagasi, aastal 237. Sealtpäele olid kõik Ptolemaiused järgemööda andnud oma panuse templi hiilguse tõstmiseks. See hiiglaslik hoonetekompleks üha kasvas ja rikastus oma ilus. Algusest peale oli siin nii hoone põhiplaanis kui kaunistuslike detailide osas järgitud puhtkodumaist stiili. Ehituse ajaloosse pühendamatuil oluks raske selle pealegi tulla, et tempel oli rajatud ajastul, kui Egiptuses valitsesid võõrad. Kõik siin oli välja peetud ühtses arhailises laadis, ilma vähimategi kreeka mõjutusteta. Egiptusepärased olid nii arhitektuurilised põhivormid, püloonid, paksud müürid, massiivsed sambad, kui ka dekoratiivsed detailid, bareljeefid, seinamaalid, hieroglüüfikirjad. Kummalisel kombel võlgnes Edfu tempel, vanaegiptuse ehitusstiili üks paremini säilinud mälestisi, tänu oma olemasolu eest vallutajate dünastiale.

Seedripuust, pronkskaunistustega värava paigaldamise tseremooniaga tunnistati Edfu templi ehitus lõppenuks, ehkki ehitustööd jätkusid seal veel ka palju aastaid hiljem. Selle sündmuse igaveseks mälestuseks raiuti templi sissepääsu kõrval olevasse pülooni kiri, mis teatas ja teatab veel praegugi, et see toimus choiaki-kuu esimesel päeval (5. detsembril), kuningas Ptolemaiuse, Uue Osirise ja tema õe, kuninganna Kleopatra Tryphena valitsemise kahekümnendal aastal.

Tegelikult valitses ju sellal Berenike! Ptolemaiost polnud üldse Egiptuseski! Kust äkki säärane dateering? Ei ole mingit kahtlust: ehituse lõpetamise eest vastutavad preestrid lihtsalt ignoreerisid seda, mis toimus Aleksandrias. Neile oli Egiptuse airtus seaduslik valitseja endiselt Ptolemaios XII. Nad võisid ju lasta ka üsna rahumeeli seesuguse kirja raiuda, sest ainult väga vähesed kreeklased oskasid hieroglüüfe lugeda. Niigi paljudest oli siis kasu kuninga poliitikast, tema visast tööst preestrite poolehoiu võitmiseks.

## BERENIKE ABIKAASAD

Samal ajal püüdsid aleksandrialased palavikuliselt oma käskijanna võimu kindlustada. Et tava ei lubanud naisel üksinda valitseda, siis oli tarvis Berenikele mees leida. Sealjuures pidi see olema prints, kelle soontes voolaks natukenegi Ptolemaioste verd. Seda nõudis ühiskonna kõrgemates kihtides ikka veel elav ustavustunne dünastia vastu.

Kõigepealt pöörduti Süüria printsi Antiochose poole. Tollesama poole, kes 75. aastal oli sõitnud koos vennaga Rooma ja taotlenud seal asjatult Egiptuse trooni ning kelle Sitsiilia propretor Verres oli tagasiteel paljaks röövinud. Antiochos oli endiselt maata prints, sest mäletatavasti muudeti Süüria 64. aastal Rooma provintsiks. Aleksandriast saabunud ettepanek avas printsi ees suurepärased väljavaated, nii et ta võttis pakkumise rõõmuga vastu. Paraku polnud Antiochosele antud vaaraode ja Ptolemaioste troonile tõusta; ta suri keset reisi ettevalmistusi loomulikku surma.

Ka järgmine kandidaat oli pärit Süüriast ja samuti Seleukiidide soost. Temagi oleks rõõmuga Berenike nainud, kuid provintsi asehaldur keelas tal oma riigi piiridest lahkuda. Too asehaldur oli Aulus Gabinius; sama mees, kes 58. aasta alguses oli konsulina sunnitud olnud Roomas Isise tunnistajate mässu lämmatama.

Lõpuks leiti üks noormees, kes väidetavasti pidi kõrvalliine pidi kuuluma nii Seleukiidide kui Ptolemaioste sugukonda. Toodigi ta siis kuningapaleesse. Kuid peagi ilmnes, et tulevane monarh on kõige puhtakujulisem mats. Kuna ta käitus nagu laadaline, siis sai ta hüüdnimeks „kybiosaktes“ ehk soolakalakaupmees. Maruvihane Berenike laskis mehe juba pärast paarinädalast kooselu ära kagistada.

Alles 56. aasta lõpus ilmus välja sobiv kandidaat: prints Archelaos. Tema isa oli teeninud omal ajal Pontose kuninga Mithridatse väes, kuid läinud hiljem üle roomlaste poolele. Tänu Pompeiuse eestkostele oli Archelaos saanud ühe Väike-Aasia templi Jumalate Suure Ema ülempreestriks. Kuid religioossed tseremooniad ja templi varade hooldamine ei pakkunud noorele teotahtelisele ja auahnele printsile piisavalt võimalusi oma energia rakendamiseks. Seepärast viis sõnum, et roomlased valmistuvad sõjakäiguks partlaste vastu, Archelaose Süüria asehalduri väkke. Siin sõbrunes ta noore ratsaväeohvitseri Marcus Antoniuusega ja võttis ühtlasi kontakti Egiptuse saadikutega, kes oma kuningannale ikka alles meest otsisid. Ta tegi neile selgeks, et on kuningas Mithridatse enda poeg ja et kuningas on omakorda Ptolemaiostega suguluses. Järelikult oli ta kõigiti kohane kandidaat ja võis Berenikega abielluda.

Vahepeal sai Gabinius neist läbirääkimistest teada. Ta võttis Archelaose vangi, kuid laskis varsti jälle vabaks. Miks? Kas asehaldur maksti ehk kinni? Või mängis ta kahekordset mängu? Vahest tahtis



Gabinus olukorda Egiptuses meelega veel keerulisemaks ajada? Välis-  
tatud pole ka võimalus, et Archelaose kaitseks astus välja Antonius.

Igatahes saabus endine ülempreester Aleksandriasse, abiellus kunin-  
gannaga ja jagas koos temaga Egiptuse trooni. Efesose Artemise temp-  
lis viibivale Ptolemaios Flöödimängijale oli see ränk ja alandav löök.  
Nüüd paistis nii, et Egiptuse valitsejaks saab Jumalate Suure Ema  
äsjane teener, Efesose Artemise templi ülempreestriks aga — kui  
roomlased sellega ikka päri on — Egiptuse endine kuningas.

## SIBÜLLIRAAMATUD

56. aasta jaanuari algul leidis aset tavatu ja pahaendeline sündmus:  
pikne lõi Jupiteri raidkujusse tema pühamus Albanuse mäel, natuke  
maad Roomast väljas. Nagu säärestel puhkudel ikka, nähti selles  
jumala tahte ilmutust. Seletuse saamiseks pöörduti sibülliraamatute  
poole. Preestrite kolleegium, kelle järelevalve all neid raamatuid hoiti,  
leidnud sealt järgmise vastuse:

Kui Egiptuse kuningas peaks tulema abipalvega, siis ärge keelake  
talle oma sõprust. Kuid ärge andke tema käsutusse sõjaväge, või  
teid tabab häda ja õnnetus.

Oli selge, et sibülli suu kaudu kõneles rühmitus, kes seisis tõsisema  
Egiptuse-aktsiooni vastu, sest see oleks tähendanud tohutut kasu neile,  
kes selle läbi viivad. Kõik teadsid, et ettetähtendus polnud muud kui  
kaval võtte erakondadevahelises poliitilises võitluses, mida oli muuseas  
juba ammu ja väga erinevatel juhtudel kasutatud. Aga avalikult ei  
sõandanud keegi seda välja öelda, sest see hulljulge oleks silmapilk  
jumalasalgajaks tembeldatud. Pealegi oli Egiptuse-küsimuse ärajää-  
mine ju enamikule senaatoritest meele järele.

Debattidele ei tahtnud lõppu tulla. Pakuti välja üha uusi lahenu-  
dusi. Lentulus, kes mõned kuud tagasi oli saanud ülesandeks Ptole-  
maios Egiptuse troonile tagasi panna, oli juba Väike-Aasiasse, oma  
Kiliikia provintsi ära sõitnud. Kannatamatult ootas ta seal lõplikku  
otsust. Tema poolehoidja Cicero läkitas talle sinna kaugele mägismaale  
iga paari päeva tagant kirju. Oma sügavaks kurvastuseks ei olnud tal  
aga midagi rõõmustavat teatada. Parim näide selle kohta, kui segane  
olukord valitses Roomas, kui palju oli risti vastu käivaid arusaamu,  
kuivõrd alatu võitlus toimus rühmituste vahel, on katke ühest tema  
kirjast:

„Hortensius, mina ja Lucullus oleme seisukohal, et mis puutub  
vägede mittesaatmisesse, siis selles osas tuleb meil oraaklile järele  
anda, sest muidu ei lähe asi läbi. Kuid teisest küljest me taotleme,  
et senati see otsus, mis tegi Sinule ülesandeks kuningas tema maale  
tagasi viia, jääks jõusse. Crassus soovust leiab, et sinna tuleks saata

kolm volitatud isikut, sealhulgas Pompeius. Ka Bibulus tahaks, et  
määrataks kolm, kuid ainult nende hulgas, kes ei ole riigiametis.  
Teda toetavad mitmed senaatorid, endised konsulid, välja arvatud Ser-  
vilius, sest tema on üldse kuninga troonile tagasipanemise vastu, ja  
samuti Volcaciuse, kes pooldab, et see tehtaks ülesandeks Pompeiusele.  
Mis ainult suurendab kahtlust, et Pompeius on ise Egiptusest huvita-  
tud.“

Hiljem luhtus siiski ka Pompeiuse lootus. Kui arutusele tuli ettepa-  
nek, et tema oleks see, kes kuninga Aleksandriasse tagasi viib, teatas  
väljuht innukalt, et on vabariigi heaks valmis ülesande enda peale  
võtma kas või ilma suurema väeta, kui oraakel seda kord nõuab.  
Ometi hülgas senat selle ettepaneku ja vastas Pompeiuse hea tahte  
avaldusele suuremeelselt:

„Nii väärt meest pole meil õigust ohtu saata!“

Seejärel tõrjusid teised asjad Egiptuse-küsimuse mõnevõrra taga-  
plaanile. Algul nood Clodiuse Rooma-avantüürid ja 56. aasta aprillis  
triumvirite kokkusaamine Luccas. Crassus ja Pompeius uuendasid seal  
60. aastal sõlmitud triumviraati ning jagasid ära oma mõjusfäärid.  
Caesar pidi jääma edasi Gallia asevalitsejaks, Pompeius ja Crassus  
aga valitama 55. aasta konsuleiks; pärast seda oleks esimene neist  
saanud oma haldusse Hispaania ja teine Süüria.

Asjade niisugune pööre lõi jalad alt mitte ainult Efesosel viibival  
Ptolemaiosel, vaid ka tema Rooma võlausaldajatel, eriti Rabirius  
Postumusel. Nad olid matnud kuninga ettevõtmisse meeletuid summa-  
sid ja nüüd haihtusid kõik lootused oma raha tagasi saada, sest  
võlakirjades sisaldus klausel: laen kuulub tagastamisele pärast kuninga  
kodumaale naasmist.

Ajapikku selgus, et triumvirite uuel lepingul olid Ptolemaiuse jaoks  
siiski ka oma head küljed. Eelkõige see, et Pompeiuse mõjujõud  
kasvas. Ehkki ta ise eelseisva konsulaadi tõttu idaretkele asuda ei  
saanud, oli tal ometi võimalik seda asja teisel teel edendada. Ta  
saavutas, et Gabiniuse asehaldurlust Süürias pikendati veel 55. aastale,  
ja õhutas ühtlasi teda ennast Egiptuse-operatsiooni ette võtma. Gabi-  
niuse ja Ptolemaiuse läbirääkimisi vahendas Rabirius. Ta andis ase-  
haldurile sõna, et see saab kuninga käest vaevatasuks kenakese  
summa — kümme tuhat talenti.

Gabinus riskis suurelt. Ta tegutses ju ilma senati volitusteta ja  
sibüllil ettetähtenduste vastaselt. Pole siis ime, et ta enne hulk aega  
kõhkles ja viivitas. Kuuldavasti olnud see meile juba tuttav Gabi-  
niuse staabi ohvitser Marcus Antonius, kes talle lõpuks augu pähe  
rääkis ja ta tegutsema pani.

Retkkond asus Süüriast teele 55. aasta märtsis. Ettekäändeks toodi  
asjaolu, et Berenike ja Archelaose laevastik ohustavat Süüria rannikut.  
Samuti kinnitati, et meri kubiseb piraatidest, keda Egiptuse praegused  
valitsejad toetavad ja kaitsevad.



## MARCUS ANTONIUS

Egiptuse vägede võitlusvõimest oli roomlastel hea ettekujutus. Seega polnud kõige raskem ülesanne mitte lahing, vaid vägede toimetamine Pelusioni piirikindluse juurde ning selle hõivamine; nimelt kulges Gazast sinna viiv tee piki rannikut, läbi liivase ja inimtühja ala.

Kõige ees, ratsaväe eelsalgas, liikus Marcus Antonius. Ta tegutses kiirelt ja tõhusalt, ning seda suurel määral tänu Antipatrose-nimelise juudi soost üliku abile. Viimane korraldas toidumooni ja vee kohalevedu ning osutas talle hiljem, kui Antonius ratsavägi seisis nõutult Pelusioni müüride all, veelgi hiilgavama teene: veenis peamiselt juutidest koosnevat garnisoni alla andma. Pelusioni ehk seega kogu Egiptuse värv oli avatud. Tõsi, ei puudunud palju, et garnisonil oleks tulnud selle kapituleerumise eest eluga maksta. Nimelt nõudis roomlaste peakorpusega koos saabunud Ptolemaios, et tapetaks maha iga viimane kui sõdur. Ainult Antonius otsustav vastuseis sundis teda oma käsust taganema.

Egiptuses endas liikusid roomlased edasi juba kahe korpusena. Archelaos püüdis vastupanu avaldada. Ta tõi kõik mehed Aleksandria linnamüüride taha ja käskis neil kindlustuskraave kaevata. Aga linnakodanike hulgad läksid sealt kohe kodudesse laiali, soovitades soojalt, et kuningas laseks need tööd teostada asjaomastel ettevõtjatel. Mingid üksused, ilmselt kaardiväest, kuningale siiski jäid. Ühes ku teises kohas toimus kergeid kokkupõrkeid.

Archelaose surma kohta on säilinud kaks versiooni. Ühe järgi sattunud ta Gabiniuse kätte ning hukatud sealsamas paigas. Teise järgi langenud ta võitlusväljal; Antonius lasknud tema surnukeha kuninglikku profüüri mähkida ning kõigi nõuete kohaselt matta. Kui see peaks tõele vastama, siis ei saa jätta märkimata: kas võis Antonius hingeski aimata, et täpselt kakskümmend viis aastat hiljem leiavad neissamus paigus aset niisama traagilised sündmused; ainult et siis on Archelaose rollis tema, Antonius!

Mis Berenikesse puutub, siis tema puhul väidavad kõik allikad üksmeelselt, et ta hukati oma isa käsul.

Kuningliku perekonna ülejäänud liikmed pääsesid katastroofist eluga. Nüüd oli õdedest-vendadest vanim neljateistkümnepaastane Kleopatra.

Mõned vanaaja autorid väidavad, et hoolimata noorest east, äratanud printsess Antoniuses, juba ligi kolmekümneaastases mehes, tähelepanu ja huvi. Lõunamail saavad ju tütarlapsed aegsasti küpseks, ja Antonius on üldse tuntud oma nõrkuse poolest õrnema soo võlude vastu. Kuid antud juhul näikse siiski olevat tegu pelgalt vanaaja autorite romantilise mõlgutusega selle hiljem nii kuulsaks saanud armuloo alguse üle. Küll aga on kindel, et Egiptuse pealinn avaldas

Antoniusesele, suurlinna elu võlusid hinnata oskavale mehele, vapustavat muljet.

Antonius ise suri võrdlemisi noorelt. Ta ei jätnud mingit varandust järele, kuigi pärines aristokraatlikust sugust ja ei olnud oma karjääri kestel ära põlanud isegi kahtlasi tehinguid; teda oli süüdistatud koguni salajases koostöös piraatidega. Marcuse ema Julia põlvnes Juliuste perekonnast ja oli suguluses Caesariga. Ta abiellus teistkordselt, aga jäi varsti jälle leseks. Tema teine abikaasa, Catilina vandenõust osavõtja, hukati Cicero nõudel 63. aastal vanglas. Niisiis sirgus Marcus ilma meheliku hooleta, kasutades voli pärast ohtra vabaduse kõiki hüvesid. Antonius oli silmapaistva ja meeldiva välimusega, tulvil igasugu ideid, ja tal oli lai sõpruskond; teda peeti kuldse noorsoo üheks eestvedajaks. Ainus asi, mis Antoniusel puudus, oli raha. Seepärast sukeldus ta üle pea nii elulainetesse kui ka võlgadesse. Poliitikast ta õieti ei hoolinud, andes endale täielikult aru, et ilma varata karjääri ei tee. Ainult lühikest aega kuulus ta Clodiuse, selle nii agara rahvatribuuni lähikondlaste ringi.

Viimaks võttis võlausaldajatest tagaetud ja tüdinenud Antonius kätte ning sõitis Ateenasse, otsekui kavatsusega filosoofiat ja retoorikat õppida. Kuid hülgas siis äkki vaikse ülikoolilinna ja purjetas ära Süüriasse. Käisid nimelt kuuldused, et seal valmistatakse sõjakäiguks partlaste vastu — selleksamaks, millest, nagu mäletame, oli tahtnud osa võtta ka Archelaos. See sõjakäik jäi aga ära, selle asemel tuli lämmatada Juudamaal puhkenud ülestõus. Seal tutvuski Antonius Antipatrosega, kellest tal oli Egiptuse-kampaania ajal palju abi.

Siirast soovist hoolimata ei saanud Gabinius ja Antonius kuigi kauaks Aleksandriasse jääda, sest Süürias olid alanud rahutused. Rooma korpus lahkus Egiptusest, kuninga kaitseks jäeti sinna küll mõned kohordid, mis koosnesid peamiselt germaani ja kelti sõdalastest.

54. aastal pöördus Gabinius tagasi Itaaliasse, et taotleda õigust triumfile. Antonius seevastu ei näidanud nägugi linnas, kus võlausaldajad oleksid tal kohe karjas kallal olnud. Süüria lõõskavast kõrbest võttis ta kursi otse läände, kaugele metsaderohkesse Galliasse, et astuda seal võitleva Caesari sõjaväkke.

## RABIRIUSE AFÄÄR

Niipea kui Flöödimängija troonile sai, asus ta kohe oma alamate kätte raha välja pressima; tal oli ju tarvis õiendada võlad, mis ta kolme välismaal viibimise aasta jooksul oli teinud. Kõige hädalisemalt käis peale Gabinius: kümme tuhat talenti!

Ptolemaiose üks esimesi samme oli see, et ta laskis hukata paljud kõige väljapaistvamad isikud. Sellega tabas ta kaks kärbest ühe hoobiga: karistas kõikidele hoiatuseks Berenike poolehoidjaid ja kus-



tutas neilt konfiskeeritud varaga osa oma võlgadest. Kuid nii kolossaalse summa kokkusaamine nõudis muidugi pikaajalisemat programmi. Seepärast pidas kuningas õigemaks anda kogu asi Rabirius Postumuse kogenud kätte. Ettevõtlik ärimees nimetatigi „dioiketese“ ehk finantsministri ametikohale. Rooma kodanikust sai Egiptuse monarhi alam ja teener. Ta muutis isegi oma välimust: loobus toogas ja pani selga kreeka rüü.

Rabirius asus väga agaralt asja kallale. Teda abistas tema usalduslastest, Itaaliast kohale toodud orjadest ja vabakslastutest staap. See pidi elanikkonnalt kokku riisuma mitte ainult Gabiniuse 10 000 talenti, vaid ka Rabiriusel endal saada oleva võla; kui suur see summa oli, seda on võimatu öelda. Kuid Rabirius kasutas juhist ja ajas lisaks ka veel oma äri. Nii näiteks eksportis ta Itaaliasse papüürust, linast lõuendit, klaasitooteid, Egiptuse kõige traditsioonilisemat kaupa.

Kõik edenes suurepäraselt. Rahva kurtmistest Rabirius ei hoolinud sest sellega oli ta teistes maades tegutsedes juba ammu harjunud. Kuid seal katkestas maksukogujate rahuliku tegevuse kuninga sõdurite ootamatu sissetung. Rabiriuse ametnikud eesotsas tema endaga heideti türmi. Kogu nende mitme kuu visa töö vili konfiskeeriti riigikassakuks. Vähe sellest. „Dioiketest“ koheldi vanglas lausa toorelt, ähvardades ühtejärke, et kohe viiakse ta hukkamisele. Siis aga lasti liigkasuvõtja niisama ootamatult vabaks. Tal kästi Egiptusest viivitamatult lahkuda. Rabirius sõitis ära, kaltsudes nagu kerjus — ja alles ta oli tulnud, täis kõige õndsamat lootust, peaaegu nagu maa isand ja valitseja!

Samal ajal ehk 54. aastal elas Rooma Tiberi ränga üleujutuse tõttu üle mitu hirmuäratavat päeva. Tulvavesi võttis enda alla madalamal paiknevad linnaosad, hulk ehitusi hävines, väga palju inimesi sai surma. Kõikjal nähti selles jumalate kättemaksu, et Egiptuse küsimusest poldud kuulda võetud sibüllil ennustust. Seepärast pöörduski rahva raev nüüd selle vastu, kes oli julgenud panna Flöödimängija relvajõul Egiptuse troonile ja tõmmanud linna peale nii hirmsa õnnetuse. Süüria asehaldurist Gabiniusest sai kõige laiemate masside viha objekt. Päris kindlasti kütsid seda viha üles Isise ja Serapise tunnistajad, kes mäletasid veel väga hästi, kuidas seesama Gabinius 58. aasta 1. jaanuaril oli olnud Egiptuse jumalate altarite taastamise vastu.

Salamahti, öö varjus, tuli asehaldur tagasi Rooma ja ei lahkunud mitmel päeval kodunt. Sellegipoolest tuli tal ilmuda kohtu ette, kuhu murdsid sisse ka rahvajõugud, põledes soovist teda tükkideks rebida. Kinnimakstud kohtunikud lasksid süüaluse vabaks; nad ise said sealt ainult hädavaevu tulema, sest inimesed olid valmis ka neid maha tapma. Teisel protsessil mõisteti Gabinius siiski süüdi; teda kohustati tagastama riigikassale kümme tuhat talenti; et tal seda raha ei olnud, läks ta asumisele.

Kogu see lugu kompromiteeris moraalselt ka Cicerot, kes esimesel protsessil oli Gabiniust süüdistanud, pealegi väga teravalt, kuid teisel Pompeiuse pealekäimisel tema kaitseks välja astunud.

Rabirius, keda süüdistati koostöös Süüria asevalitsejaga, jagas Gabiniuse saatust. Ka tema kutsuti kohe pärast kodumaale naasmist kohtulaua ette. Rabirius tõmbas oma finantskatastroofi kaasa väga paljud roomlased: ta kuulutas end seoses pankrotistumisega kõigi oma äriosanike ja kreditoride ees maksujõuetuks.

Flöödimängija, kes nendest sündmustest kuraasi juurde sai, ei tasunud üldse enam võlgu. 54. aasta lõpul trööstis Cicero üht oma sõpra, kes sõitis Galliasse Caesari väkke, lootuses seal varandust hankida:

„Sa tahad ruttu rikka mehena koju tagasi tulla. Just nagu oleks sul soovituskirja asemel väejuhile veksel esitada. Aga selle peale sa pole tulnud, et isegi need, kes läksid Aleksandriasse, veksel taskus, pole sealt seni veel pennigi saanud!“

## SÕNAKE FLÖÖDIMÄNGIJA KAITSEKS

Kuningas Ptolemaios XII, Uus Dionysos, jumal Philopator, jumal Philadelphos suri 51. aasta maikuu lõpus ehk oma võimuloleku kolmekümnendal aastal. Tundub, et viimastel elukuudel, vähemalt alates märtsist, valitses ta koos vanema tütre Kleopatraga; nii nähtub mõnede dokumentide dateeringust.

Kuningal oli testament ammu tehtud ja selle sisu polnud kellelegi saladus. Kurvast kogemusest õpetatud Ptolemaios püüdis ettenägelikult vältida kõiki võimalikke arusaamatusi seoses oma viimase tahtega. Ta koostas dokumendi kahes eksemplaris. Ühe neist saatis ta Rooma, palvega paigutada see sealsesse riigiarhiivi, kuid teatavatel põhjustel jäi testament esialgu Pompeiuse kätte. Selle teist eksemplari säilitati Aleksandrias. Testamendi täitjaks nimetas monarh rooma rahva, andes oma riigi ja perekonna tema kaitse alla. See akt tähendas küll loobumist isegi iseseisvuse illusioonist, kuid teisest küljest oli see ka omamoodi enesekaitse, raskendades Rooma mahhinaatorite võimalikke katseid Egiptust anastada.

Oma troonipärijaiks nimetas kuningas vanema poja, tollal kümneaastase Ptolemaios XIII, ja vanema tütre Kleopatra, kaheksateistkümnenaastase neiu, kes oli seitsmes sellenimeline Ptolemaioste dünastia. Valitsema pidid nad mõlemad koos, ja endastki mõista kui abikaasad.

Vaevalt olid kellegi pisarad ehtsad, kui lahkunud kuningaga hüvasti jäeti. Perekonnale oli ta olnud eelkõige oma lihase lapse, Berenike mõrtsukas. Aleksandrialased, kes olid ta küll ise omal ajal troonile pannud, nägid temas hiljem siiski ainult Rooma poolt väevõimuga pealesurutud türanni. Ülejäänud alamatele riigis oli ja jäi ta ikka ainult kurnajaks, kes võttis neil hinge tagant ära viimase



kui veeringu, et rahuldada oma roomlastest seljataguste saamahimu. Kuninga armulikkusest templite vastu ja neile asüüliõiguse andmisest oli ehk ainult niipalju kasu, et mõned preestrid jäid erapooletuks. Ja roomlaste silmis oli Ptolemaios lõpuks kõige tavalisem idamaa despoot: väriseja vägevamate palge ees ja hirmuvalitseja kaitsetu suhtes. Nii et ainult kuningapalee koori- ja orkestriliikmed vahetasid oma monarhi siiralt.

Nii vanaaja kui ka tänapäeva ajaloo uurijad on Ptolemaios XII tegevust alati ja eranditult karmilt hukka mõistnud. Kas oleks midagi ka tema kaitseks öelda? Vahest ainult seda:

Tollases olukorras ei näinud kuningas ei enda ega oma kuningriigi jaoks kindlasti mitte mingit teist teed ega väljapääsu. Egiptus võis eksisteerida üksnes Rooma satelliidina. Ent säärasel korral oli just ainult nõrkus see, mis andis mingisuguse väljavaate püsima jääda. Impeerium võimaldas vegeteerida ainult nendel riikidel, kes mitte mingil juhul ei võinud talle ohtlikuks saada. Nii et ainus asi, mis Ptolemaios tõeliselt huvitas, oli säilitada endale ja oma järglastele Rooma armust niikaua kui vähegi võimalik tulutoov kuningatiitel, kuni suurriiklik aplusemoolok ei olnud veel kõike alla neelanud. Selle eesmärgi nimel ei kohkunud ta tagasi mitte millegi ees. Ta ostis ära, sepitse intriige, tappis isegi omakseid. Ptolemaios võitles olemasolu eest. Mingit poliitilist tegevusprogrammi selle sõna tõelises mõttes tal ei olnud. Või mis poliitikat oleks võinudki üks tähtsusetu ettur ajada?

Kuninga peamiseks ja kõige tähtsamaks tegevuseks jäi seega flöödi mäng. Ajal, mil puudub vähimgi võimalus mõjutada tõeliselt tähtsaid sündmuse käiku, on saatusega leppimine parim viis leida endale mingi meelepärane tegevus, mis pakuks lõõgastust, ei teeks kellelegi kurja ega ärataks kahtlust. Võib puhuda flööti, võib kirjutada luuletusi või filosoofilisi esseesid, pidada kanu või kasvatada roose, püüda kala uurida vanaaja ajalugu; siinkohal mõtlen ma muidugi Claudiusi enne kui temast sai keiser.

Kuid Kleopatra, selle noore naise taotlused küündisid kaugemale tema ambitsioonid olid suuremad.

## TEINE OSA

---

# KLEOPATRA JA CAESAR



## PÜHA SÖNN BUCHIS

51. aasta märtsis ehk kohe pärast seda, kui Kleopatrast oli saanud oma isa kaasvalitseja, võttis ta ette pika teekonna lõunasse Niiluse orgu mööda üles jõe ülemjooksule. Ta inspekteeris maad ja laskis endale osaks saada oma alamate austust.

Kuninganna külastas ka Teebat, mis mitu sajandit tagasi, vaaraode Egiptuse poliitilise õitsengu aegu, oli olnud kuulus kui riigi suur ja uhke pealinn. Maa endisaegsete valitsejate poolt jumal Ammonile püstitatud hiigeltemplid olid Kleopatra päevil veel alles; nende varemed näivad isegi täna pilkamisi jälgivat aastatuhandete kulgu. Kuid juba Kleopatra silmitses neid pühamuid ainult kui linna omaaegse hiilguse mälestusmärke — majesteetlikult kõrgumas armetute hurtsikute kohal. Jumala pühakodade ümber sõelus endiselt hulganisti preestreid ja palverändurite salku, aga losse ega muid tähelepanuväärsemaid ilmalikke ehitusi Teebas enam ei olnud. Strabon, kes külastas seda kanti umbes kolmkümmend aastat pärast Kleopatra väidab lausa, et ta leidnud eest ainult küla tüüpi asulaid. Mis oli linna hävingu põhjus?

Oma sajanditepikkuse ajaloo vältel oli Teebal tulnud üle elada palju raskeid katsumusi. Kõige rängem hävitustöö tabas linna 85. aasta paiku — napilt üks inimpõlv enne Kleopatra! —, kui siin surus vihaste võitluste tulemusena maha ähvardav ülestõus, mis ei olnud neipaiguse muuseas mitte esmakordne, sest Ülem-Egiptus oli korduvalt katset teinud Ptolemaioste võimu alt vabaneda. Nii et kui kuninganna kohe pärast trooniletulekut maa lõunapiirkonda külastas, siis oli see reisil oma kindel poliitiline tagamõte; seda pidi eriti rõhutama Kleopatra osalemine ühe sealse jumaluse auks korraldatud vaimulikus tseremoonias.

Natuke maad Teebast edasi, mööda Niilust üles, asus väike, aga laialt tuntud linn Hermonthis. Selle kaitsejumal oli Month, keda kujutati pistrikupeaga inimesena; algselt oli ta ilmselt vaaraode sõja kuse ja vaprase sümbol olnud. Hiljem hakati Monthi seostama päikesejumal Rega ja läheduses paikneva Teeba linna kaitsejumal Ammoniga. Iseseisvana pistrikust jumalust enam peaaegu ei eksisteerinud; kujunes välja jumalate kolmus: Month-Amon-Re. Kuid sama ajal tekkis Hermonthises üks teine, ainult sinna kuuluv pühadus oli hakanud levima sõnn Buchise kultus. Buchis oli maa lõunapiirkonnale sama mis Memphisele Apis. Ja nagu Apist peeti teatava mõttes Ptahi kehastuseks, nii nähti ja jumaldati Buchises kogu seals kolmuse elavat koondkuju. Niipea kui üks püha loom ära suri, otsis preestrid kohe uue asemele: Buchis oli surematu. Tema korjus loomulikult mumifitseeriti, kuigi mitte nii hoolikalt kui Apise oma. Võib koguni öelda, et Hermonthises oldi õige kitsid, seal ei võetud

loomal isegi sisikonda seest, vaid see valati lihtsalt vaigumassiga üle.

Buchiste kalmistu on praegugi alles. Vanimad kalmed seal on rajatud vahetult enne Aleksander Suure tulekut Egiptusesse, viimased aga pärinevad sellest ajast, kui valitses Rooma keiser Diocletianus, ehk meie ajaarvamise III sajandi lõpust. Järelikult on sõnni kultus Hermonthises täheldatav rohkem kui kuue aastasaja vältel, kuigi selle sügemed ulatuvad loomulikult veelgi kaugemale minevikku. Templi hiilgeaeg langes viimaste Ptolemaioste ajale. Kuid tundub, et Kleopatra osutas pühale loomale erilist austust.

Niipea kui preestrid olid leidnud uue Buchise, külastas see kõigepealt Teebat; sõnniga koos toimetati sinna ka tema ema, keda sealtpeale hakati pidulikult nimetama „suureks lehmaks, jumal Re sünnitajaks“. Teebast toodi mõlemad loomad praamiga suure hulga laevade saatel Hermonthisesse. Kui ühe säärase sõnni ülipikad elupäevad olid loetud, valmistati talle hauakiri — paljud neist on säilinud tänaseni —, kus toodi täpselt ära sõnni Teeba templist tema igavesse elupaika „sisseastumise“ tseremoonia aasta ja kuupäev. Tavapärase vormel andis teada, et sellest sündmusest võttis osa riigi tolleaegne valitseja. Enamikul puhkudel on hõlpsasti tõestatav, et nõnda see olla ei saanud, kuivõrd kõnealune isik viibis samal ajal kusagil mujal, angeli üpris kaugel. Aga peab ütlema, et just Kleopatra puhul ei pea see reegel paika. Ka vormel ise ei ole nii stereotüüpne. Seepärast on täiesti tõenäoline, et 51. aasta 22. märtsil toimunud pidustus oli äärmiselt suurejooneline, sest püha sõnni Teebast Hermonthisesse viivat jõeflotilli juhtis kuninganna isiklikult.

## MEDITSIIN JA MAAGIA

Hoolimata eespool mainitud purustustest, oli Teeba kui egiptuse iidse tarkuse hiigeltempel kreeklaste hulgas endiselt väga kuulus. Healtest preestritest teati, et nad valdavad ühtaegu kõrgeimat inimlikku tarkust ja on pühendatud salaasjade tundmisele.

Sellest kõneleb muuseas väga huvitavalt ühe meditsiinilise traktaadi sissejuhatus. Loo autor, keegi Thessalos, elas — kui uskuda saatesõna — keiser Augustuse päevil ja võis Kleopatra isegi mäletada. Või pärineb see väike teos siiski hilisemast ajast? Kuid mitte see pole tähtis. Tõeliselt tähtis on hoopiski fakt, et Thessalose kirjutis annab meile vahetu ja elutruu ettekujutuse tol ajal levinud uskumustest. Need olid võrsunud sügavast veendumusest, et jumalus on võimeline ilmutama inimesele ebatavalisi asju ning andma talle koguni võtme imetegude kordasaatmiseks; ja jumaluse juurde viivat teed tunnevad Egiptuse templite preestrid.



Kuid andkem sõna Thessalosele endale:

„Aasias ma õppisin korralikult selgeks grammatika; valdasin seda paremini kui sealsed õpetajad. Nüüd siis otsustasin oma teadmistes kasu saada. Ma purjetasin Aleksandriasse, linna, mis ju kõiki peibutab ja ligi tõmbab. Et mul rahamuret ei olnud, siis käisin kuulama kõige kuulsamate filosoofide loenguid, ja nemad jagasid üksmeelselt kiidusõnu nii minu õpihimu kui ka selle kohta, kui kergesti ma teadmisi omandan.

Erilise hoolega asusin õppima dialektalist meditsiini. Ma põlesin enneolematust soovist tungida selle teaduse saladustesse. Aga kui koju sõiduaeg hakkas kätte jõudma, alustasin otsinguid ka raamatukogudes meditsiini olin ma selleks ajaks juba küllalt hästi omandanud. Äkki sattus mulle pihku raamat, mille oli kirjutanud vaarao Nechepso. Selles käsitleti iku kõikidest tõvedest arstimise kahtekümmend nelja viisi kivide ja taimede abil, kuid sodiaagimärke arvestades. Säärane mõttesuurus lausa rabas mind. Kuid peagi avastasin, et seda teost tuleks nimetada kuningliku võhiklikkuse viljatuks vaimusünnitiseks. Ma nimelt kasutasin neid autori poolt nii üleskiidetud retsepte, aga kõik mu katsed nurjusid.

Niisugune ebaedu oli mulle hirmsam kui surm. Olin meeleheitel. Sest mõelda: usaldades pimesi Nechepsot, kelkisin oma kirjas vane matele, et mulle on teada haruldased retseptid; ühtlasi teatasin, et tulen tagasi siis, kui olen proovinud nende toimet. Nüüd aga kujuneb nii: Aleksandriasse ma ei saanud kauemaks jääda, sest olin muutunud oma kaaslaste pilkealuseks (täiesti loomulik, et iga julge ettevõtmine tekitab kadedust); kuid koju ei kippunud ma samuti, teades, et minus ei ole oma kaunite lubaduste pidajat.

Neil asjaoludel läksin mööda Egiptusemaad rändama, hinges näri valu. Otsisin nimelt võimalust, et täituks lootus, mida ma tänu vaarao traktaadile nii lihtsameelselt olin hakanud hellitama; ebaõnnestumise korral olin valmis endalt elu võtma. Kuulsin sisemist hääli, mis ütles, et saavutan kontakti jumalustega. Seepärast palusin ka alandlikus palves väsimatult taeva poole sirutades surematuid jumalaid, et nad laseksid mind kas nägemuse, unenäo või ilmutuse kaudu niisuguse armu osaliseks saada, mille üle ma Aleksandriasse ja kodumaale tagasi pöördudes võiksin uhkust tunda.

Lõpuks jõudsin Teebasse. See on Egiptuse vanim pealinn, kus on väga palju templeid. Jäin sinna pikemaks ajaks, eeskätt sealset õpetatud preestrite pärast, kellele on kättesaadavad mitmesugused teadused. Aeg läks ja koos sellega süvenes minu sõprus preestritega. Kuni tihkasin ükskord küsida, kas nad teavad ehk mõnesuguseid praktilise maagia võtteid. Enamik pani minu küsimust pahaks. Aga üks, kes oma väarikuse ja kõrge eaga oli võitnud minu erilise usalduse, ei petnud mu ootust. Ta ütles, et tal on võime veega täidetud anuma abil vaine esile manada.

Ühel heal päeval kutsusin selle preestri linna kõige mahajäetumale kanti jalutuskäigule. Jõudime metsatukka, kus valitses sügav vaikus.

Heal langesin äkki oma kaaslaste ette silmili maha ja embasin kibedasti nuttes tema jalgu. Preester ehmus ja küsis, mis vaevab mu südant. Ma vastasin:

„Mu elu on sinu kätes. Ma pean, ma pean ilmtingimata jumalusega ühendusse astuma! Kui see soov ei täitu, siis võtan ma endalt elu!“

Preester aitas mu maast üles ja trööstis mind väga südamliselt. Ta lubas, et täidab mu palve. Ühtlasi ütles ta, et ma sellest hetkest alates kolm päeva paastu peaksin. Ma suudlesin sügavas meeleliigutuses tema käsi ja tänasin teda kõigest hingest; pisarad voolasid rüadana mu silmist. Nii on kord juba looduse poolt seatud, et ootamatu rõõm kutsub rohkem pisaraid esile kui kurbus.

Kannatamatus ootuses tundusid kolm paastupäeva võrduvat kolme aastaga. Viimaks sai aeg siiski täis. Lahkusin juba varavalgel kodunt ja ruttasin preestri juurde; ta oli ruumi selleks ajaks puhtaks teinud ja kõik katseks vajamineva valmis pannud. Mina omakorda olin ettevaatlikult papüüruse ja tindi kaasa võtnud, et kõik kuuldu kirja panna; aga selle hoidsin ma enda teada.

Preester küsis, kellega ma sooviksin kõnelda, kas surnud inimese vaimuga või jumalaga. Ma vastasin:

„Jumal Asklepiosiga.“

Ühtlasi palusin teda kroonida oma lahkust sellega, et ta jätab meid jumalaga kahekesi. Preester nõustus, kuigi üsna vastumeelselt; seda oli tema näost selgesti näha.

Nüüd käskis preester istuda mul näoga kõrgendi poole, kuhu pidi ilmuma jumal. Salaloitsude abil kutsus ta Asklepiose välja ja läks siis ise minema, lukustades enda järel ukse. Ma seisin, rabatud nii ihult kui hingelt — sedavõrd imepärane oli vaatepilt, mis mu ees avanes. Inimkeel on võimetu edasi andma selle nii jumaliku olevuse palgejooni ja sära.

Asklepios tõstis parema käe üles, tervitas mind ja lausus:

„Oo, õnnelik Thessalos! Täna ilmutab jumal sulle oma heldust, aga varsti austavad inimesed jumalana sind, kui nad on sinu võidust kuulda saanud. Küsi, mida sa soovid. Ma vastan kõigile su küsimustele puhtast südamest.“

Ma kaotasin peaaegu kõnevõime; rabatud jumala pimestavast ilust. Viimaks sain endast siiski jagu ja küsisin:

„Miks mu katsed nurjusid, kui ma kasutasin kuningas Nechepso retsepte?“

Asklepios vastas:

„Nechepso oli tark mees. Ta tundis kõiki maagia jõude. Kuid ta polenud kuulnud jumala suust mitte ühtegi neist saladustest, mis mina sinule avaldan. Tänu oma sünnipärasele arukusele sai Nechepso aru, et kivid ja taimed on taevaste tähtedega suguluses, aga ta ei osanud määrata ei aega ega kohta, kunas ja kus neid rohtusid korjata. Kuid kõikide viljade idanemine ja kasv on ju aasta läbi tähtede mõjust sõltuv.“



## KLEOPATRA JA BIBULUSE POJAD

50. aasta sügisel, Kleopatra ja tema vennast abikaasa teisel valitsemisaastal, tabas maad loodusõnnetus. Niiluse tõus ei saavutanud oma tavalist taset. Tema eluandvad veed ei ujutanud üle kõiki põllumaid ega jätnud maha viljakat muda. Rahvas nägi selles jumala viha ilmutust ja hädapäevade ettekuulutust. Kindel oli aga see, et kehvade saakidega kaasnesid nälg ja elatusvahendite kallinemine. Kõrgeima seisuga saavutas tulv varasügiseti. Pärast seda hakkasid veed järk-järgult alanema; esimesed saagid saadi salve kevadel. Seega oli arvata, et 49. aasta kevad kujuneb raskeks nii rahvale kui ka riigi käekäigu eest vastutust kandvale noorele kuningapaarile.

Kuid selsamal 50. aastal leidsid Aleksandrias aset sündmused, mis poliitilises plaanis võisid kujuneda veelgi hukatuslikumaks kui ohu, mis Niiluse vähese veetõusu tõttu ähvardas riigi majandust.

Kõnesoleval ajal oli Süüria provintsi asehalduriks Marcus Bibulus, kes üheksa aastat tagasi oli jaganud Caesariga konsulaadi ja kangekaelselt, olgugi edutult, kammitsenud kaaslast igas tema ettevõtmises, muu hulgas selleski, kui Caesar viis kuue tuhande talendiga eest senatis läbi Ptolemaios Flöödimängija tunnistamise Egiptuse kuningaks. Nüüd, Süüria asehaldurina, oli Bibulusel tegemist partlastega, kes ohustasid riiki idast, Eufrati tagant. Seepärast otsustas ta tugevdada oma leegione Egiptuse üksustega. Nimelt viibisid sõdurid kelle Gabinius viis aastat tagasi tema enda poolt troonile pandu kuninga kaitseks Aleksandriasse oli jätnud, ikka veel seal. Nad olid Niilusemaal suurepäraselt kodunenud. Paljud olid abiellunud ja perekonna soetanud. Elult võeti, mis võtta andis, sest raha jooksis kergesti kätte. Õukond tegi kõik, et neid oma lõa otsas hoida, sest nad olid ju see kindel kants, mis kaitses neid elanikkonna muutlike meeleolude vastu. Kord riisusid nad rikast rahvast, siis jälle lämmatasid tõrksa talupoegkonna rahunusi. Nende read täienesid järjest kõiksuguste kelmide ja Rooma impeeriumist jalgalasknud orjade näol. Teati ju, et sellele, kes läheb teenima Egiptuse väkke, on tagatud varjupaiga õigus ja karistamatus. Egiptuse võimud jälitavatavaid üldiselt välja andnud.

Muidugi oli üleskutse Rooma provintsi tagasi pöörduda „gabiinlastele“ — nii neid oma kunagise väejuhi järgi kutsuti — täieliku vastukarva. Sest mis neid seal ootas? Raudne kord, laagriteenistuse sõdimine. Mis hea pärast peaksid nad loobuma suurlinna hüvedest, jätma maha perekonnad, hülgamma oma vara? Et võidelda Süüria otsustes, lõõskavalt kuumades kõrbetes? Ja veel kelle vastu? Juba üksnes partlaste nimetamine tekitas neis kõhedust. Ammuks see oli, kolm aastat tagasi, 53. aastal, kui partlased olid löönud pihuks üle Eufrat tunginud Rooma armee. Seda oli juhtinud Marcus Crassus, üks kolmest triumvirist. Ta oli ihanud samasugust sõjaväelist kuulsust, nagu

oli tema kahel ametivennal. Paraku puudus sel suurepärasel pankuril igasugune kogemus strateegias. See saigi saatuslikuks nii leegionidele kui ka Crassusele endale. Partlased meelitasid ta lõksu ja tapsid ära. Tol korral hukkus ka Crassuse poeg Publius; tema lese Corneliaga abiellus varsti Pompeius.

Kuid need ei olnud ainsad põhjused, mis gabiinlastes nõrdimust tekitasid. Neid ajas marru ka fakt, et kutsuja oli Bibulus, just tänu neile uuesti troonile saanud Flöödimängija kunagine vaenlane!

Paraku tegi Bibulus Gabiniuse sõdurite Egiptusest äratoomise ülesandeks oma kahele pojale. Kui noormehed korralduse üleandmiseks väleeri jõudsid, puhkes seal mäss. Mõlemad pojad mõrvati.

Nagu arvata võib, oli Kleopatra juhtunust heitunud. Rooma kõrgest soost kodanike surm, isegi kui tegu poleks olnud naaberprovintsi asehalduri poegade, pidi kindlasti tõsiselt tagajärgi kaasa tooma. Kuninganna püüdis demonstreerida, kui vapustatud ta sellest kuriteost on; ta laskis kaks otsest süüdlast kinni võtta ja Süüriasse asevalitseja residentsi saata. Aga kõikide suureks üllatuseks suhtus Bibulus poegade traagilise surma teatesse kõigutamatu rahuga. Ta saatis mõrtsukad otsimaid Aleksandriasse tagasi koos napolisõnalise teatega sealsele kuningakojale:

„Otsuse langetamine antud küsimuses kuulub senati, mitte minu kompetentsi.“

Veel palju aastaid hiljem meenutati kui stoilise meelekindluse musternäidet, et juba järgmisel päeval täitnud Bibulus rahulikult nagu alati oma ametikohuseid.

## IKALDUS

Nii vajuski see mõrvalugu unistusse. Ja gabiinlasi, kes äärepealt pidid põhjustama riikidevahelise konflikti, läks juba paari kuu pärast, s. o. 49. aasta kevadel, Kleopatra endal tarvis. Nagu arvata võis, oli sügisene vähene veetõus ikalduse kaasa. Kevadised saagid jäid kasinaks; enam-vähem rahuldav lõikus saadi ainult Kesk-Egiptuse piirkondades, arvatavasti siis ka Fajjumimaal.

Kõige kartustäratavam oli olukord Aleksandrias. Selle hiigellinna varustamine oli niigi väga vaearikas, ja pealinlased olid korduvalt võimude vastu üles tõusnud. Rahvajõugu poolt elajalikult mõrvatud Ptolemaios XI saatus püsis ikka veel hoiatavalt meeles. Seepärast võttis valitsus nüüd kasutusele administratiivsed abinõud. Avaldati Kleopatra ja tema vennast abikaasa poolt allakirjutatud määrus, mis keelas Kesk-Egiptuses kokkuostetud vilja mujal kui ainult Aleksandrias müüa; kõiki selle eeskirja vastu eksijaid ootas surmanuhtlus. Ikalduse tagajärjel esines mõnedes paikkondades ülestõuse, üldiselt



aga valis rahvas passiivse vastupanu tee. Põlluharijad jätsid maha oma maatükid ja keeldusid maksmast riigimakse. Korra jaluleseadmiseks saadeti kohtadele karistussalgad; just siis, nagu seesugustel puhkudel varemgi, oli Kleopatral gabiinlastest abi.

Säärast passiivse vastupanu moodust oli Egiptuses juba ammu kasutatud. Oli juhtunud sedagi, et ränga rõhumise ja ülekohtu all kannatav rahvas jättis lahkudes tühjaks terved maakonnad; preestrid üksi jäid templitesse alles, et ei katkeks pühad talitused. Kõik, kes hülgasid põllutöö, suundusid parema elujärje otsingul linnadesse, suuremalt jaolt Aleksandriasse. Paljud liitusid röövlijõukudega, kes peaaegu kogu maad hirmu all hoidsid. Mõned neist jõukudest riisusid karistamatult palju aastaid, sest kõrb ja soised deltaalad pakusid soodsaid võimalusi redutamiseks. Bandiitluse lai levik andis tunnistust riigiaparaadi võimetusest ja talupoegade rahulolematusest, kuid muutis rahva olukorra ühtlasi veel raskemaks. Röövlijõugud nõudsid, et kõik külad maksaksid neile andamit, aga ega riik oma maksunõuetest ja -kohustustest sellepärast veel taganenud. Nii tuli külade ja väikelinnade elanikel kahekordset koormist kanda.

Riik, mille noor kuningapaar oma esivanematelt päris, oli väga armetus seisukorras. Egiptuse majanduslik laos oli alanud juba mitu inim põlve tagasi. Üldine elatustase oli langenud, asulad olid jäänud tühjaks. Aga et kuninglik varalaegas vajab roomlaste äraostmiseks üha rohkem raha, siis maksukogujate nõudmised mitte ei kahanenud, vaid kasvasid. Mitmel pool oli töökäsi endisest vähem, aga talupoegade kooriti rängemalt kui enne. Tekkis järjest süveneva vaesuse nõiarang. Sellest annavad tunnistust nii kirjalikud dokumendid kui ka arheoloogilised leiud; neist nähtub, et nii mõneski paigas olid hoonestatud alad dünastia algusaegadega võrreldes märgatavalt vähenenud.

Niiluse vähene veetõus oli muidugi inimtahtest sõltumatu nähtus. Niisugused õnnetused olid tabanud maad ka kõige võimekamate valitsejate ajal. Imestust peaks äratama miski muu: osutus — nagu Kleopatra ja tema venna meeleheitlikust korraldusest näikse järelduvat —, et riigi teraviljaaitades puudusid varud. Hiigellinna viljasäilitites haigutas tühjus. Miks? Kuidas siis niimoodi juhtus? Oli ju Egiptuses juba muistsetest aegadest raudselt teada, et osa rammusate aastate saagist tuleb talletada lahjade aastate vajaku katteks.

Aga sedagi ei saanud noorele valitsejapaarile süüks panna. Teatavatel asjaoludel oli Aleksandrial tulnud just 49. aasta kevadel suu teraviljalast välja saata. Seda oli nõudnud Rooma, tema sõber ja liitlane. Veel käis toosama liitlane peale, et vähemalt osa kunagistes Gabiniuse sõduritest peab Egiptusest lahkuma.

See kõik oli seotud dramaatiliselt arenevate sündmustega impeeriumis endas.

## NIILUS JA RUBICO

Kuningakoda jälgis iseenesest rahuldustundega asjade arengut impeeriumis, eriti lõhe süvenemist kahe juhtiva riigimehe vahel. Sest triumviraat oli — Crassuse hukkamisega partlaste käe läbi 53. aastal — lakanud praktiliselt olemast. Sealtpaale valitses kahe järelejäänud vägeva vahel juba täiesti varjamatu umbusaldus. Pompeiuse suhtumist Caesarisse võiks nimetada lausa vaenulikuks. Kuulsale väepealikule, kes omal ajal oli kandnud Rooma leegionikotkad läbi mitme idamaa, Kaukasusest kuni Jeruusalemani, ei tahtnud hinge mahtuda, et Caesar võidud Gallias, sealpool Reini, Britannias, tumestavad tema kunagiste triumfide hiilgust. Seepärast lähenes Pompeius senatile, kes oli teatavasti juba Caesar karjääri algusest peale tema vastu meelestatud olnud.

Uue koalitsiooni olemasolu andis end peagi tunda. Gallia alistaja asehaldurlust ei pikendatud ega võimaldatud tal ka teistkordset konsulaati taotleda. Caesar oli katastroofi äärel. Provintsiist ja leegionidest ilmajäämine oleks tähendanud eraisikuks muutumist ja seda, et tal oleks tulnud astuda väga karmi kohtu ette. Nii mõnigi riigimees oli avalikult teatanud, et süüdistab teda Gallia sõja alustamises ilma senati volitusteta. Säärane protsess oleks kindlasti lõppenud tema pagendamisega ehk kogu elutöö nurjumisega, mis oleks kaasa toonud ka tema täieliku varandusliku laostumise.

Caesar andis endale sellest täielikult aru ja pakkus Pompeiusele mitmel korral lepituseks kätt. Ta soovis siiralt, et nad leiaksid ühise keele, ja oli valmis nõustuma mis tahes aruka kompromissiga. Kuid Pompeius, tundes senati näol üha tugevamat seljatagust, pidas end väga ülbelt üleval. Ta tõrjus igasugused sobituskatsed juba eos tagasi.

Aleksandriale tuli see ainult kasuks. Sest niikaua kui Roomal oli tegemist oma muredega, ei saanud ta end segada Egiptuse asjadesse. Ta jättis Niilusemaa tema enda hooleks, ja rohkemat ei võinud nõrguke riik oma praeguses olukorras tahtagi; lastagu tal ainult olla.

Kleopatral ja tema nõunikele oli üsna ükskõik, kumb ses vägi-kaikavedamises peale jääb, kas Pompeius või Caesar. Pompeiust, Flöödingija testamendihooldjat, peeti kadunud kuninga viimse tahte täitjaks ja tema laste eestkostjaks. Aga ka Caesar, kes kümme aastat tagasi nood kuus tuhat talenti taskusse oli pistnud, suhtus Ptolemaiosesse soosivalt.

Kuid kohe 49. aasta alguses hakkasid Aleksandriasse jõudma rahutustegevad teated:

Itaalias oli puhkenud kodusõda. Caesar, ületanud Rubico, liikus mööda poolsaart kiiresti edasi lõunasse. Pompeius, kellel oli Itaalias vähe vägesid, taganes. Ta püüdis üle Aadria mere eest ära minna. Rooma relvastatud kokkupõrge seadis Aleksandria kuningakoja



väga tõsiste probleemide ette. Oli kindel, et mõlemad vaenupooled tulevad nüüd tema käest abi tahtma, kusjuures Egiptus ise oleks muidugi soovinud erapooletuks jääda, et kõigepealt vaadata, millega see vennatapusõda lõpeb. Ta lootis vaikselt, et vastased teineteise lõplikult ära kurnavad ja verest tühjaks lasevad, kuni impeerium viimaks oma alustel vankuma lööb ja kokku variseb. Alles siis võiksid Ptolemaiased nagu kõik teisedki sõltlasriigid hakata sellele mõtlema, kuidas saavutada iseseisvust ja saada tagasi isegi Kürenaika ja Küprosa maad, mis Rooma kiskjalikkus neilt alles hiljuti oli endale haaranud.

Arvata võib, et just sääraseid mõtteid ja hardaid soove mõlgutasid Egiptuse kõige sõakamad riigitegelased, nende hulgas ehk isegi Kleopatra — seda valjusti välja öelda ei julgenud keegi. Sündmused ise aga muutusid üha dramaatilisemaks.

## KLEOPATRA JA POMPEIUSE POEG

49. aasta märtsi alguses olid Pompeius ja senat juba Kreekas ja Makedoonias. Pompeius ei kavatsenudki võitlust lõpetada. Vastupidine Ta ajas igalt poolt mehi, laevu, raha kokku. Kuigi ta oli andnud pealinna ja Itaalia ajutiselt käest, ei heitnud ta meelt, vaid uskus vankumatult oma lõplikku võitu. Seda veendumust süvendas ka teadmine, et tema valduses olid väga rikkad ja rahvarohked idaprovinssid.

Pompeiuse peakorterist läksid Idamaa kõikidesse riikidesse teel kiireloomulised käskkirjad ja abipalved. Need olid suunatud provintside asehalduritele kui ka näiliselt iseseisvatele sõbralikele riikidele ja rahvastele. Neist esimene oli muidugi Egiptus. Aleksandrias saabus ülemjuhataja vanem poeg, kelle nimi oli samuti Gnaeus Pompeius. Mida ta nõudis, seda me ei tea, küll aga on teada, mis ta sai. Noormees lahkus Aleksandriast viiekümne sõjalaeva eesotsas, mille pardal oli viissada gabiinlaste seast valitud ratsanikku (seekord ei julgenud nad vastu hakata); sõjalaevadele lisandusid viljalastis transportialused.

Arvata võib, et noore Pompeiuse esialgsed nõudmised olid suured. Paneb imestama, et nii päratu ja rikas riik nagu Egiptus andis Roomale nõnda vähe mehi — ja needki polnud õieti omad, vaid endised Gabiniuse sõdurid, keda impeerium oli juba ennegi taga tahtnud. Põliselanikke ei saadetud ühtegi. Tõsi küll, ega roomlased Egiptuse sõjaväe võitlusvõimest teab kui heal arvamusel ei olnud, ainult et teistes maades polnud nad samal ajal sugugi nii valivad, vaid rahuldusid kõigi ja kõigega, sest vahiteenistusse, reservi või aerumeesteks kõlbasid ka vähem vahvad.

Üks vanaaja autoreid, Plutarchos, märgib, et Kleopatra meenutanud Gnaeus Pompeiust väga hellade sõnadega, tal õnnestunud meenimelt oma võrku püüda. Juba seegi oleks piisav seletus, miks Egiptus

panus Caesari-vastasesse võitlusse jäi nõnda kasinaks. Kleopatrast sõnasevõetud Pompeius suhtus mõistvalt kuninganna kurtnisse, et olukorras, kus ikalduse tagajärjel ähvardavad riiki näljamässud, ei tule Egiptus ilma korraldusvõimet toime.

Läbirääkimiste mõlemad osapooled olid enam-vähem ühealised — Pompeius kakskümmend viis, Kleopatra kakskümmend aastat vana.

Pärimus teatab nagu ühest suust, et mingi klassikaline iludus Kleopatra ei olnud. Nüüd on selle üle juba raske otsustada, sest meil puudub tema tõene kujutis. Seesama pärimus kinnitab aga niisama üksmeelselt, et kuninganna oli erakordselt sarmikas, erksa mõistuse ja avara silmaringiga; ta kõneles vabalt mitut keelt ja tal oli väga melodiline hääl. Samuti leidis Kleopatra — mida ta ka korduvalt tõestas —, et poliitilised eesmärgid on saavutatavad ka mitmel muul viisil peale konverentsisaalis diskuteerimise.

Paljud antiikaja kirjanikud annavad mõista, et Kleopatra paistis silma oma ülekeeva temperamendi poolest. Ei oleks midagi lihtsamat kui kummutada need vihjed kuninganna siivutusele lühida väitega, et see on puha tema vaenlaste väljamõeldis ja Kleopatra kohta käikustatud laim, mille ainus eesmärk oli Egiptuse käskijannat avalikkuse silmis kompromiteerida. Aga teisest küljest ei saa me ju maha vaikida ka seda, et Aleksandria on ikka olnud kuulus kui ülekeeva erootika pealinn, ja kuningapalee, see kõigi nende Uute Dionysoste residents, pakkus oma linnale oivalist eeskujut. Kuid kas ongi tähtis, kui palju armukesi Kleopatra voodist läbi käis. Hoopis olulisem on see, et ta ei langenud ilmaski oma kirgede ohvriks, kui kaalul oli midagi tähtsat.

Egiptuse flotill, mille noor Pompeius Aleksandriast kaasa tõi, jäi tema enda käe alla. Kogu Aadria ja Joonia merel tegutseva laevastiku ülemjuhataja oli aga meile hästi tuntud Marcus Bibulus, Caesari ammune verivaenlane. Sellesse paljude Idamaade abiga kokkuklopitud laevastikku kuulus üle viiesaja aluse. Niisugusele väele polnud Caesaril merel midagi vastu panna. Ja ometi polnud Bibulusel tema aukartustäratavast sõjalaevade koondisest mitte mingit kasu! 49. aasta hilissügisel suundus Caesar Itaaliast üle Aadria mere selle idarannikule ning maabus Dyrrhachiumi linna all, praeguse Albaania rannikul.

Algas kodusõja uus etapp.

## KLEOPATRA MAAPAOS

48. aasta südasuvel pöördus Egiptuse laevastik Aadria merelt Aleksandria sadamasse tagasi. Kõik Bibuluse juhtimise alla jäänud laevad olid tuisates tulema tulnud, niipea kui oli saabunud teade Pompeiuse lõüasaamisest Põhja-Kreekas Pharsalose all toimunud maismaalangus.



Egiptuse eskaader jõudis tagasi oma täies suuruses. Midagi nimetamisväärsset ei olnud ta korda saatnud, aga ei olnud ka kaotusi kandnud — ja see oli kõige tähtsam. Laevad purjetasid sadamasse sisse, aga nende meeskonnad kuulsid, võib-olla juba enne, kui nad jalaga maale saidki, erakordset uudist:

Ka Egiptuses endas oli puhkenud kodusõda — õest-vennast kuninglike abikaasade vahel: Ptolemaios XIII oli kihutanud oma õe ja abikaasa minema. Kleopatra oli põgenenud Palestiinasse, kogunud seal endale sõjaväe ja liikus nüüd tagasi Egiptuse peale. Kuningas ja tema nõunikud viibisid parasjagu riigipiiril, Pelusioni piirikindluse all, et tõkestada Kleopatralt tagasiteed.

Vaevalt asjade säärane käik Aleksandrias kedagi eriti üllatas. Dünastiasisesed tülid, mõrvad, isegi sõjad olid Ptolemaioste õukonnas sagedane nähtus, kuigi seal praktiseeriti sugulastevahelisi abielusid. Oma osa mängis muidugi ka Kleopatra ja ta vennast abikaasa vanusevahe. Kleopatra oli juba naine, vend aga alles kolmeteistkümnepaastane poisike. Esialgu oli palee triumviraat — eunuhh Poteinos, retoorikaõpetaja Theodotos ja väepealik Achilles — pidanud nad mõlemad oma eestkostele alla võtma. Kuid Kleopatra jõudis varsti järeldusele, et ta on juba täiskasvanud inimene ja täiesti võimeline iseseisvalt otsustama. Aga see käis risti vastu kolme üliku huvidele; nad olid lootnud veel õige mitu aastat valitseda, kuni Ptolemaios ükskord täisealiseks saab.

Nii et konflikt Kleopatra ja tema kolme eestkostja vahel oli vältimatu. Ei ole vist mõtet juureldagi, kumb asjaosalistest antud olukorras suurem süüdlane oli. Antiikkirjanduse kaudu on meieni jõudnud kumu, nagu lasuks kogu vastutus kodusõja vallapäästmise eest kuningannal, kes oma piiritus auahnuses tahtis vända troonilt kõrvaldada või isegi tappa. Aga kes ütleb, et sääraseid kuuldusi ei lasknud liikvele Kleopatra-vastane rühmitus, tahtes rahvast sel moel kuninganna vastu üles ässitada? Kolmkümmend kaks aastat tagasi, ja seda mäletati veel hästi, oli nooruke Ptolemaios XI mõrvanud oma naise, endast vanema kuninganna Berenike; ja maksnud selle eest eluga. Nüüd, kui uskuda kuuldusi, oli jälle teoksil roim; ohver pidi olema kolmeteistkümnepaastane poisike, mõrvar tema vanem õde. Nagu aeg ja hilisemad sündmused näitavad, oli Kleopatra selleks täiesti võimeline.

Isegi kaasaegsed, isegi aleksandrialased ei suutnud orienteeruda kuningapalee intriigide sasipuntras. Nii et valitsejapaari-vahelise lahkheli üksikasju ei saagi me kunagi teada. Samuti jääb arusaamatuks, miks Kleopatra minema kihutati, selle asemel et teda ära tappa — nagu pidanuks dikteerima harjumuslik mõtteviis ja nagu eelmised Ptolemaiused analoogilistel puhkudel olid talitanudki. Aga võib-olla taipas Kleopatra õigel ajal pakku minna, nähes, et tema mõjuvõim kahaneb ja elu ähvardab oht?

Teade kuninga õe ja abikaasa tagandamisest jättis riigi alama võrdlemisi ükskõikseks. Näib, et Kleopatra polnud oma rahva hulgas kuigi populaarne. Peab ütlema, et ega tema viimaste aastate teod ei

lubanudki tal oma rahva juures soosingusse tõusta. Alles mõned kuud tagasi oli kuninganna püüdnud kogu õukonna silma all, hurmata noort Pompeiust. Nüüd oli Kleopatra vaenlastel hea hurjutada, et ta oli saatnud roomlastele viiskümmend sõjalaeva ja vilja, samal ajal kui riigil oli endalgi raske. Kindlasti kõneldi ka, et kuningannat ei huvitagi rahva heaolu, vaid ainult oma võimsa liitlase poolehoid; ta kavatseb jätkata sedasama Flöödimängija hukatuslikku poliitikat.

Kahtlemata kuulusid Kleopatra vastaste hulka ka Gabiniuse sõdurid ehk riigi kõige suurem sõjaline jõud. Sest tema oli ju see, kes pärast Bibuluse poegade mõrvamist oli saatnud kuritöö toimepanijad Nüüria asehalduri ette. Küllap pandi talle süüks ka viiesaja ratsaväelase läkitamist Pompeiuse armeesse. Sellepärast jäidki gabiinlased noorele kuningale vankumatult truuks ja võitlesid alati raevukalt Kleopatra vastu.

Aga kuhu kuninganna põgenes? Kust ja kelle käest ta abi otsis? Ja mil viisil tal õnnestus seda leida? Nendele küsimustele allikad peaaegu ei vasta. Teame ainult, et Kleopatra püüdis Egiptusesse tagasi tungida Palestiina poolt, ju ta siis sealt kandist oma väe kogus; võib-olla araablase-nabatlaste juurest, aga võib-olla ka väikestest Nüüria piiri äärsetest vürstkondadest, kus oli alati rohkesti avantüriste. Vägi, millega ta Egiptusele lähenes, pidi olema küllaltki suur, kui kuninga nõunikud pidasid kord juba vajalikuks sellele peaaegu terve armee eesotsas piiri peale vastu minna.

Mitu päeva seisis vaenuväed liivasel mererannal tegevusetult vastakuti. Kuid juba läheneski neile see ähvardav voog, mille oli pannud veerema kaugel Kreekas, Pharsalose väljadel puhkenud raju.

## PÕGENEMINE PHARSALOSE ALT

Põhja-Kreekas Pharsalose lähedal andis Caesar Pompeiuse suurele, kuid halvasti korraldatud armeele purustava löögi. Sündis see ühel 48. aasta leitsesel suvepäeval.

Vastu õhtut, kui lahingu saatust oli juba otsustatud ja Caesari sõdurid laagrisse tungisid, hüppas Pompeius hobuse selga ja kappas kõigest neli mehe saatel otsema teed üle tasandiku minema. Hakkas pimenema, saabus öö, aga nemad kihutasid muudkui vaikides edasi. Keegi ei sõandanud midagi öelda, mõistes, kui mõru võib olla pealiku meel. Kolmkümmend neli aastat ühtejärke oli Pompeius ainult võitnud. Lõõnud vaenlast Itaalias, Aafrikas, Aasias ja Juudamaal. Pühkinud kogu Vahemere — läänerrannikust idarannikuni — mereröövlist puhtaks. Tema nimi äratas aukartust nii Kaukasuse kui Pürenee rahvaste seas. Ja alles elu eelõhtul laskis õel ja kiivas saatust tal kaotuse kibedust maitsta. Kõigest mõni tund tagasi oli Pompeius



olnud hiigelsuure armee väejuht, üks impeeriumi vägevaist. Nüüd varjas ta end jälitajate eest nagu mõni ärakaranud ori.

Teel ühinesid põgenikega veel mõned vabariigi uppuva armee-laeva riismed. Kokku sai neid oma kolmkümmend meest. Ao aegu jõuti Larissa linnamüüride alla. Rahvas müüridel karjus, et nad võivad pelgupaiga saada. Aga Pompeius käskis ilma hinge tõmbamata edasi kihutada; ta kartis ilmselt, et reeturlikud kreeklased annavad ta võitjale välja.

Ratsutades piki Peneiose kallast, laskusid nad Ossa ja Olümpose mäekitsuse vahel alla jõesilmuse äärde. Mehed olid surmani väsinud ja janust nõrkemas, kuid neil polnud isegi kruuse, et jõest vett ammutada; kõik kuldsed ja hõbedased lauanõud olid võitjate rõõmuks Pharsalose alla telkidesse jäänud. Korraga hüppas Pompeius hobuse seljast maha, heitis kõhuli ja jõi otse jõest nagu kõige viletsam sant.

Õo veetsid nad kalurionnis Peneiose suudme lähedal. Niipea kui taevast haletama lõi, istus Pompeius väikesesse jõepaati, saatjaks ainult mõned mehed. Talle lõpuni ustavaks jäänud orjadel käskis ta aga Caesari juurde minna, kinnitades, et keegi ei tee neile seal kurja.

Väga vaevaliselt liikus paat piki rannikuveert edasi. Kõigile oli selge, et sel kombel ei jõua nad kuigi kaugemale. Äkki silmasid mehed merel kaubalaeva. Hõigates ja mantlitega vehkides hakkasid nad seda lähemale kutsuma.

Laeva kapten oli roomlane; kuigi ta polnud Pompeiusega kunagi kõnelnud, tundis ta teda näo järgi hästi. Möödunud ööl oli ta näinud eriskummalist und ja seda ta oma meestele parasjagu jutustaski.

„Nägin unes, et Pompeius seisab minu ees, just nagu elus. Aga mitte uhkena, nagu ma teda nii tihti olen imetlenud. Jah, paistis, et ta oli kuidagi tusane ja murtud.“

Just sel silmapilgul hüüdnudki üks madrus:

„Kalda pool on näha jõepaati! Nad karjuvad midagi, vehivad mantlitega, annavad meile märku!“

Pompeiust ja tema kaaslasti võeti laeval väga lahkesti vastu. Ametita jäänud väejuhti teenis üks endisi preetoreid; ta ise võttis Pompeiusel sandaalid jalast ja pesi tema jalgu.

Makedoonia rannikule, Amphipolise linna alla jäädi terveks ööks ankrusse. Pompeius kutsus kokku kohalikud aukandjad. Ta nõudis neilt raha ja tegi korralduse, et kõik provintsi noormehed ilmuksid vannet andma. Kas ta mõtles uut armeed luua? Aga juba saabus teade, et Caesari leegionid on lähedal. Tuli kohe uuesti teele asuda.

## CORNELIA

Kahe päeva pärast randus laev Lesbose saarel. Siin, Mytilene linnas viibisid Pompeiuse naine Cornelia ja tema noorem poeg Sextus.

Cornelia uskus hardalt, et iga päev on oodata rõõmusõnumit Caesari üle saavutatud võidust; eelmised ettekanded olid ju teatanud Pompeiuse edust Dyrrhachiumi all. Sedakorda oli aga väejuhi sõnumitooja nii surmani väsinud ja masendatud, et unustas isegi tavakohasid tervitussõnu lausuda. Hädavaevu sai ta üle huulte:

„Pompeius viibib võõral laeval. Tee kähku, kui tahad teda näha!“

Cornelia langes minestusse. Kui ta jälle teadvusele tuli, sööstis ta tulistjalu sadamasse. Pompeiuse embuses minestas ta uuesti. Pisar-silmi kurtis ta hiljem, et just tema on selles õnnetuses süüdi, sest tal lasub saatuse needus. Tema esimene mees, Publius Crassus, oli hukkunud partlaste käe läbi, ja teine, kes alles hiljuti käsutas viitsada laeva, on nüüd sunnitud põgenema võõra laeva pardal.

„Ma oleksin pidanud ise surema, juba enne Crassust,“ ahastas ta. „Või veel parem, kui ma oleksin enda kohe pärast tema surma tapnud, nii nagu ma ju tahtsingi teha!“

Kogu perekond võeti laevale. Kui kiire põgenikel ka ei olnud, vastu-tuuled hoidsid neid tervelt kaks päeva saare juures kinni; selle aja jooksul ühinesid nendega veel mõned laevad. Seejärel purjetas flotill piki Aasia rannajoont lõuna poole, tehes peatusi üksnes selleks, et täiendada vee- ja toiduvarusid. Poolsaare lõunarannikul kohtasid nad sõjalaevade eskaadrit ja tervet rühma senaatoreid. Hiljem, juba Kiliikia rannikul, toimus suur sõjanõukogu istung.

Seni oli nende põgenemisel olnud üksnes juhtmõte: kiiremini ja kaugemale. Nüüd tuli kindlaks määrata ka eesmärk. Olukord, nagu vähehaaval selguma hakkas, polnud sugugi lootusetu: sõjalaevastiku tuumik oli peaaegu tervenisti alles, alles olid jäänud ka mõned maavägede üksused. Ainult et need asusid kaugel. Kust sa neid otsid või kust sa nad kätte saad? Oma põhilist strateegilist viga oli Pompeius juba mõistnud ning tunnistas:

„Mitte maal, vaid merel oleks tulnud anda otsustav lahing. Aga ma lasksin end Kreekas sügavale sisemaale meelitada ja võtsin väljakutse vastu seal, kus mul polnud laevastikust mingisugust kasu.“

Aga kui Pompeiuselt küsiti, kuhupoole nüüd kurss võtta, vastas ta kõikide üllatuseks, et otseteed Partiassel! Sel mõttel oli oma tõetera sees, mille võiks lühidalt kokku võtta järgmiselt:

Vaieldamatult kujutas see võimas idanaaber endast Roomale ohtu. Viis aastat tagasi olid hukkunud võitluses partlaste vastu Marcus Crassus ja tema poeg Publius. Kuid ainult partlastele oli jõukohane panna välja Caesariga arvete õiendamiseks vajalik sõjavägi. Loomulikult ei tee nad seda muidu. Kindlasti nõuavad nad vastutasuks mitut Aasia provintsi, s. t. just neid maid, mis Pompeius oli alles hiljaaegu



impeeriumiga liitnud. Ajutiselt võib need maad ju neile loovutada, et nad siis, kui tuleb aeg, kui sõda Caesariga on võidetud, uuesti tagasi võtta.

Kuid väejuhi plaan kohtas teiste kõige ägedamat vastuseisu. Enamik lihtsalt kartis partlasi. Eriti hävitavalt tegi selle mõtte maha kreeklane Theophanes, keda oli juba aastaid peetud Pompeiuse suurte tegude kroonikakirjutajaks. Ta arutles järgmiselt:

„Oleks täielik mõttetus usaldada oma elu sõnamurdliku Partia kuninga hoolde, nüüd, kus me hiljemalt kolme päeva pärast võime olla juba Egiptuse rannikul. Kuningas Ptolemaios, see laps, on sinu tänuvõlglane tema isale osaks saanud eestkoste pärast ja ta õukond suhtub meisse kindlasti hästi. Egiptus on rikas riik. Me saame sealt ilma igasuguse vaevata leiba, laevu ja raha. Pealegi, kuidas me annaksime Cornelia partlaste kätte, kes tapsid ära tema äia ja mehe?“

Need argumendid kõlasid veenvalt. Nii purjetatigi kõigepealt Küprosele, kust kavatseti suunduda Süüriasse ja võtta sealt piki rannajoont liikudes kurss lõunasse, Egiptusse. Kuid Küprose linnas Paphoses peatust tehes saadi teada, et Antiookias, Süüria kõige tähtsamal linnal elunevad rooma kodanikud olid Pompeiuse vastu mässi tõstnud. Nad olid relvad haaranud ja hoiatanud, et ei lase teda sadamasse sisse. Samuti teatasid nad, et ei võta vastu neid alistatud väejuhi poolehoidjaid, kes varjasid end ümberkaudsetes riikides. See kõik ei olnud tingitud mitte niivõrd vaenust Pompeiuse vastu kui lihtsalt hirmust Caesari ees; igal pool oli juba teada, et võitja läheneb tormikiirusel.

Nii ei jäänud muud üle kui purjetada otse Aleksandriasse. Kuid Egiptuses, nagu selgus alles Küprosel, käis kodusõda. Teati rääkida, et kuningas Ptolemaios seisab Pelusioni all oma õe, Kleopatra vägedega vastamisi. Aga teist väljapääsu, taganemisteed enam ei olnud; kanti ette, et Caesari laevad purjetavad otseteed Küprosele! Pompeius nõutas saarel tegutsevatelt rooma kaupmeestelt ja ettevõtjatelt raha. Samuti relvastas ja toimetas ta laevadele nende mehed — ligi kaks tuhat sõdalast. Selle väikese laevastiku eesotsas võttis ta suuna Pelusionile.

## KUNINGLIK NÕUKOGU

Pompeius pidas Egiptuse seaduslikuks valitsejaks muidugi noorukest Ptolemaios, ja mitte tema õde, maalt minemakihutatud Kleopatrat. Või mis mõtet oleks olnudki pöörduda maata kuninganna poole! Sel juhul pidanuks ta kõigepealt koos Kleopatraga Aleksandria ära võtma! Aga ta vajab kohest abi. Seepärast jäidki Pompeiuse laevad ankrusse Pelusioni lähedal, üsna ranna ääres, kus paiknes Ptolemaios XIII laager. Saadikud sõudsid maale, kus nad viivitamatult jutule võeti.

Nende kõned tema majasteedile, kolmeteistkümneaastasele kuningale olid lühikesed:

„Saatuse meel on muutlik. Täpselt kümme aastat tagasi tõugati sinu isa troonilt ja ta oli sunnitud võõrsil ringi rändama. Siis tuli ta Rooma, kus Pompeius võttis teda avasüli vastu, ulatas talle abistava käe ja tegi ta tänu oma mõjuvõimude uuesti kuningaks. Sinu isa hindas tookord sõlmitud sõprust kõrgelt. Seepärast ta nimetaski oma testamendi täitjaks rooma rahva. Selle dokumendi üks eksemplar on hoiul Pompeiuse käes. Nüüd avaneb sul võimalus oma tänuvõlga kustutada. Pompeius palub, et sa võtaksid ta Aleksandrias vastu ja toetaksid teda proviandi, laevade ja rahaga. Ära unusta, et meie käsutuses olevad jõud ja vahendid on lüüasaamisest hoolimata endiselt lohutud; paraku paiknevad nad siit kaugel. Niipea kui me jälle seal oleme, on olukord hoopis teine. Ja sina oled pälvinud mitte ainult Pompeiuse, vaid kogu rooma rahva tänu!“

Kui saadikud olid ära kuulatud, paluti neil kuninga vastust ootama jääda. Roomlased kõndisid laagris vabalt ringi, äratades oma ilmumise üldist tähelepanu. Kogu sealse väe hulgas andsid tooni gabiinlased. Nii mõnedki neist olid varasematel aastatel Pompeiuse all võidelnud ja pärisid nüüd uudishimulikult:

„Kuidas ta ikkagi lüüa sai? Missugune on olukord praegu? Mida seni võitmatu väejuht kavatseb edasi teha?“

Vastamisel ei piirdunud saadikud üksnes lahingu ja põgenemise kirjeldamisega. Lüüasaamist püüti kujutada peaaegu plaanipärase strateegilise manöövrina. Vähe sellest, nad kutsusid Egiptuse teenistuses olevaid endisi rooma sõdureid üles oma esimesele väejuhile truuks jääma.

Kõik laagris toimuv sai Pompeiuse küsimust arutavale nõukogule silmapilkselt teatavaks, tekitades asjaosalistes sügavat nõrdimust. Võib-olla just see määraski arutelu lõpptulemuse? Sest väitluse käigus toodi esile kõige erinevamaid seisukohti ja vaateid.

Üks esimesi kõnelejaid oli Memphise ülempreester Akoreos. Selle nime taga, mis oli ilmselt mingist egiptuse tiitlist tuletatud, seisis kindlasti Pšereni-Ptah, Ta-Imhotepi abikaasa. Ta leidis, et Pompeiuse teeneid kuningliku perekonna ees ei tohi alahinnata. Kuid teised kõnelejad tegid ettepaneku Pompeiust Aleksandrias mitte vastu võtta ja talle abi mitte osutada. Nad esindasid nimelt seda õiget ja arukat seisukohta, et kodusõda on roomlaste enda sisemine asi ja et Egiptus peab jääma rangelt erapooletuks.

Lõpuks võttis sõna eunuhh Poteinos. Ta ründas teravalt ülempreestri ettepanekut, argumenteerides küüniliselt, kuid veenvalt. Sada aastat hiljem taastas Rooma luuletaja Lucanus tema kõne, võimalik, et mingite usaldusväärsete materjalide alusel. Kõne olnud järgmine:

Valitseja peab alati asuma saatuse ja jumalate poolele, s. t. austama neid, keda soosib edu, ja ära põlgama viletsuses virolejad. Sest õigluse ja omakasu mõisted on teineteisest niisama kauged kui taevas ja maa ning niisama erinevad kui tuli ja vesi. Võimu autoriteet langeb,



niipea kui ta hakkab juhinduma õigluse põhimõttest. Paljude losside kokkuvarisemise põhjuseks on olnud nende isandate ausus. Kõik alamad vihkavad oma valitsejaid, mis on loomulik ja arusaadav. Aga mis on siis valitsejate kilp ja mõök? See on vabadus korda saata kuritegu!

Ja oma käskija poole pöördudes jätkas Poteinos:

„Kuningas! Pompeius lihtsalt mõnitab sind sinu nooruse pärast. Ta arvab, et sul pole mehisust teda oma rannikult minema lüüa. Aga üks on meile selge: me peame kaitsma Egiptust roomlaste kallaletungi eest. Mis ei kuulunud sõja ajal Pompeiusele, ei pea saagiks saama ka tema võitjale. Sel väejuhil, kelle kogu maailm on hüljanud, pole enam kusagile pageda. Nüüd otsib ta rahvast, kes oleks valmis koos temaga kuristikku viskuma. Ent kelle eest Pompeius põgeneb? Mitte ainult Caesari eest! Ta tunneb hirmu nende senaatorite ees, kes Pharsalose väljadele raisakullide roaks maha jäid. Ta kardab verre uputatud rahvaid, samuti kuningaid, kelle ta oma kaotusekeerisesse kaasa tõmbas. Et keegi teda kusagil enam vastu ei võta, siis proovib ta õnne meie maal — seda ta pole veel jõudnud hukutada!

Oma kuningriigi jõudu ja võimalusi tuleb kainelt hinnata. Pompeiuse langusega variseb kokku kogu Rooma. Mis tuge võiks sinust, valitseja, talle enam olla? Suudad sa ehk äratada surnuist Pharsalose väljadel hukkunud sõdurid? Või tahad sa, et sõda tungiks meie riigi piiridesse? Seni me olime sõjast väljas ja nüüd, kus terve maailm on end juba Pompeiusest lahti öelnud, me peaksime astuma tema leeri?”

Muide, mida nõunikud oma sõnavõttudes ka poleks öelnud, teated selle kohta, et Pompeiuse saadikud püüdsid sõdureid tema poole võita, pidi kõiki kindlasti rabama ja radikaalse tiiva argumentidele kaalu lisama. Nii tuligi kuninga õpetaja, retoorikameister Theodotos, välja teesidega, mis läksid Poteinose ettepanekutest veelgi kaugemale.

„Pompeius tühjalt tagasi saata? Aga see oleks ju niisama ohtlik kui ta vastu võtta ning hoole ja tähelepanuga ümbritseda! Sest Pompeiust abistades me tõmbaksime endale kaela Caesari. Aga kui me teda vastu ei võta, siis soetame endale kaks vaenlast korraga: ühe, kes vihkab meid kui äratõugatu, ja teise, kes on seetõttu sunnitud vastast kauem jälitama. Nii et kõige õigemini talitame siis, kui me Rooma kodusõja saatuse ise ära otsustame. Jah, me ise kallutame võidu vaekausi Caesari poolele. Kõrvaldades lihtsalt Pompeiuse. Sellega me pälvime Caesari tänulikkuse ning vabaneme kord ja igavesti hirmust Pompeiuse ees.“

Egiptuse riigi huvide vaatevinklist oli see ainuõige seisukoht. Sest kuidas oma õe vastu võitlev Ptolemaios oleks suutnudki avaldada samal ajal vastupanu ka Caesarile, kes liikus otse Pompeiuse kannul? Kuningas oleks olnud nagu pihtide vahel: ühel pool Kleopatra oma vägedega, teisel pool Rooma armee. Võis juba ette arvata, et selles olukorras leiaks Caesar Kleopatraga kiiresti ühise keele ja kuulutaks ta riigi valitsejaks.

Egiptlastel oleks olnud veel teinegi väljapääs: Pompeius vangi võtta

ja Caesarile välja anda. Sel juhul oleksid nad küll ise kogu loost puhtalt välja tulnud, kuid see-eest Caesari erakordselt täbarasse olukorda asetanud. Aga nagu poliitikutega, kes püüavad iga hinna eest tugevama meele järele olla, sagedasti juhtub, pingutasid egiptuse riigimehed oma agaruses üle.

## POMPEIUSE SURM

Nõukogu otsuse täideviimine tehti ülesandeks Achillasele. Too omakorda kutsus appi Salviuse ja gabiinlaste pealiku Septimiuse; mõlemad mehed olid omal ajal Pompeiuse lipu all võidelnud, kuid pidid nüüd aitama Achillasel teda lõksu meelitada.

Kõik põgenevat väejuhti saatvad ülikud olid kogunenud tema laeva tekile. Silmates ranna poolt lähenevat väikest paati, valdas kõiki ebameeldiv hämming. Kuidas? Kas siis nii võetakse vastu kõrget külalist? Kohe kuuldus ka hääli, et mis siin enam viivitada, parem kohe otsad ringi keerata.

Aga paat ligines juba laevale. Septimius tõusis püsti ja hõikas ladina keeles:

„Salve imperator!”

Achillas kõneles kreeka keelt. Ta palus, et väejuht suvatseks tulla nende paati:

„Me tahtsime sulle triieri vastu saata, aga siin on madalikke, sellega ei pääseks me randa,” õigustas ta ennast.

Samal ajal pandi tähele, et mõned kuninga laevad võtavad peale sõdureid, kuna kaldal seisavad ülesrivistatult relvastatud salgad. Valmistuvad nad seal pidulikuks vastuvõtuks või hoopiski reeturlikuks kallaletungiks? Nii või teisiti — põgenemise peale oli juba hilja mõelda. Vähemgi seesugune katse oleks võinud saada ettekäändeks verisele kokkupõrkele.

Pompeius otsustas minna. Ta suudles nutvat Corneliat ja hakkas kahe ohvitseri, vabakslastu Philippose ja truu orja Scytase saatel alla ronima. Astudes juba paati, kus Achilles, käsi ette sirutatud, teda ootas, pöördus väejuht veel kord omade poole ja tsiteeris kreeka keeles luuletaja Sophoklest:

„Kes iganes tõstab jala üle türanni maja läve, see muutub orjaks, kui ta ka vabana tuli!”

Nad olid juba hea tükk aega sõudnud, kuid ikka veel ei olnud keegi Pompeiust kõnetanud. Ta ise katkestas vaikuse:

„Mul on tunne, et me oleme kunagised relvavennad,” ütles ta Septimiuse poole pöördudes.

Too ainult noogutas vastuseks. Väejuht loobus katsest vestlust alustada. Selle asemel hakkas ta oma kreekakeelset kõnet lugema, mille ta kuninga audientsi puhuks oli valmistanud.

Läheneti rannale. Cornelia, kes pidas tähelepanelikult silmas, mis paadis toimub, ohkas kergendatult. Sinna, kus paat pidi silduma, ruttas



suurel hulgal õukondlasi; see lubas oletada, et roomlasi ootab ees vääriline vastuvõtt. Philippose käele toetunud Pompeius tõusis pingilt püsti. Samal hetkel torkas Septimius talle mõõga selga. Kohe selle järel paljastasid oma relvad ka Salvius ja Achilles. Pompeius ei toonud kuuldavale ühtegi sõna. Kahe käega tõmbas ta tooga üle pea ja võttis vaenlase löögid tuhmilt ägades vastu.

Tema laeval puhkes kohutav kisa. Keegi ei oodanud enam mingit käsklust. Silmapilk hiivati ankur. Ainult tänu pärituulele pääsesid nad jälitajate eest.

Pompeius hukkus just oma sünnipäeva künnisel, kui ta oleks saanud viiekümne kaheksa aastaseks. Tema pea raiuti otsast ja viidi kuningale. Aga tema surnukeha lebas veel kaua rannaliival; selle ümber sagisid uudishimulike hulgad. Vabakslastu Philippos ei lahkunud hetkekski oma isanda põrmu juurest. Kui rahvast lõpuks hõredamaks jäi, pesi ta laiba mereveega puhtaks ja mähkis oma tuunikasse. Ümberringi polnud näha ühtegi puunotti. Lõpuks leidis Philippos rannast mõned vana kalapaadi tükid. Neist tegi ta tagasihoidliku matuselõkke. Selle tegevuse juuresi abistas teda eakas, kunagi ammu Pompeiuse leegionides teeninud mees.

## CAESARI VERSIOON

Vanaajale nii eriomasel viisil rääkis Caesar päevikut kirjutades oma tegudest ja käekäigust ainult kolmandas isikus. Et jutustus jätkaks erapooletu mulje. Tegelikult oli see üksnes väline stiilivõte. Caesari mõlemad teosed, nii esimene — Gallia sõjast — kui ka teine — kodusõjast —, on äärmiselt subjektiivsed ja tendentslikud. Eriti selgelt ilmneb see siis, kui Caesari jutustuse vastavad katkendid tolleaegseid sündmusi ühtlasi lähemale tuues minavormi parafraseerida. Oma teose „Märkmeid kodusõjast“ III raamatu lõpus kirjutab ta:

„Aasias peatusin ma kõigest mõne päeva. Sest saanud kuulda, et Pompeiust on nähtud Küprosel, taipasin ma kohe, et ta on teel Egiptusse; teda sidusid ju Aleksandria kuningakojaga kõige tihedamad sidemed ja maa ise pakkus võimalust oma varusid täiendada. Seepärast kiirustasin ka mina Aleksandriasse. Minu käsutuses oli üks leegion, millega ma olin tulnud juba Tessaaliast, ja teine, mille ma olin kutsunud kohale Kreekast; kaheksasada ratsaväelast; kümme Rhodosest ja mõned Aasiast saadud laevad. Kahes leegionis oli kokku kolm tuhat kakssada meest. Ülejäänud üksused ei jõudnud päralt. Nad olid haavadest, paljust vaevast ja pikast teekonniast kurnatud. Aga ma usaldas pimesi oma lahingukuulsust ja läksin sõjakäigule kohkumatult vastu, kuigi mu jõud olid nõnda kasinad. Arvasin, et olen igal pool ühtemoodi väljaspool ohtu.

Pompeiuse surmast sain ma alles Aleksandrias teada. Ja seal, niipea

kui olin jala maale tõstnud, kuulsin ka kuninga poolt linna garnisoniks jätetud egiptuse sõjameeste meeletut kisa. Kohe piiras mu sisse raevunud rahvamass, sest ma olin käskinud enda ees liktorite kimpu kanda. Rahvas karjus, et see on tema kuningliku kõrguse teotamine. Nurusin selle mässu maha, aga rahutusi esines ka järgmistel päevadel, niipea kui mõni jõuk kuskile kokku kogunes; mitmete linnaosade tänavatel sai otsa hulk meie sõdureid.

Kui mulle nendest sündmustest ette kanti, andsin kohe käsu Aasiast kaks leegioni kohale kutsuda; need olid juba varem Pompeiuse endistest sõduritest formeeritud. Ise pidin ma paratamatult paigale jääma, sest mind hoidsid siin kinni eteesiad; need on äärmiselt ebasoodsad tuuled igale, kes tahab Aleksandria sadamast välja purjetada.

Samal ajal hakkasin lepitama tüli kuninga ja kuninganna vahel; pidasin seda oma otseseks kohuseks, sest just minu konsulaadi ajal oli sõlmitud liit Ptolemaios vanemaga. Seepärast tegin Aleksandriale teatavaks oma tahte: kuningas ja tema õde, mõlemad on kohustatud oma väed laiali saatma ja omavahelised tülid seaduse jõul ning minu silma all, aga mitte sõjalisel teel lahendama.

Kuninga alaealisuse tõttu hoidis riigiasju tema kasvataja, Poteinose-nimeline eunuhh. Too hakkas alguses hädaldama ja häält tõstma, et keegi võõramaalane tahab kuningat kohtulaua ette tuua. Pärast leidis ta monarhi lähikondlaste seast endale abimehed, kes tema plaanis hea meelega kaasa löid. Salaja kutsus ta väed Pelusionist Aleksandriasse ja nimetas kõikide relvastatud jõudude ülemjuhatajaks Achillase. Ta kannustas teda kõiksugu lubadustega, mida tegi ka kuningas ise. Kirja teel ja käsilaste kaudu õpetati Achillast, kuidas ta peab toimima.

Oma testamendiga oli Ptolemaios vanem määranud troonipärijateks oma vanema poja ja vanema tütre. Samas testamendis vannutas valitseja rooma rahvast kõigi jumalate ja kõigi meiega sõlmitud lepete nimel, et see tõesti ka niimoodi sünniks. Testamendi üks eksemplar saadeti riigiarhiivis talletamiseks Rooma; rohkete riiklike asjatoimetuste pärast jäi see formaalsus aga täitmata ja dokument Pompeiuse kätte hoiule. Teine, kinnipitseritud eksemplar oli Aleksandrias. Läbirääkimiste käigus püüdsin mina kui mõlema sõber ja vahekohunik kuningapaari maksu mis maksab lepitada. Kuid siis saabus ootamatult teade, et kogu Egiptuse armee liigub Aleksandria suunas.

Minu jõud olid niivõrd napid, et nendega väljaspool linnamüüre võidelda ei tulnud kõne allagi. Jäi järele ainult üks võimalus: püsida meie poolt hõivatud linnaosas ja pidada teraselt silmas, mida Achilles plaanitseb. Andsin käsu, et kõik sõdurid oleksid lahinguvälis. Kuningat keelitasin läkitama Achillase leeri paar kõige mõjukamat meest oma lähikondlaste seast ning esitama talle nende vahendusel oma nõudmised. Kuningas saatis Dioskoridese ja Serapioni. Mõlemad olid varem saadikutena Roomas käinud ja Ptolemaios vanema silmis väga autoriteetsed isikud olnud.



Niipea kui saadikud Achillase ette ilmusid, käskis ta need kinni võtta ja surmata. Ta ei tahtnud kuulda ega teadagi, mis asjus nad olid tulnud. Ühe saadiku, kes alles surma vaakus, kandsid omad surnu pähe välja, mille tõttu ta pääses. Teine heitis hinge.

Pärast seda vahejuhtumit tegin kõik, et hoida kuningat oma valduses, sest monarh oli alamate hulgas väga populaarne. Peale selle tahtsin, et see sõda pandaks käputäie kurjategijate, mitte kuninga arvele.

Achillase jõudu ei tohtinud alahinnata, ei selle isikulise koosseisu ega ka sõjakunsti tundmise poolest. Tema käe all oli kakskümmend tuhat relvastatud meest. Neist enamiku moodustasid gabiinlased, kes olid juba omaks võtnud aleksandria eluviisi ja kombelõtvuse, distsipliini ja isegi rooma rahva nime aga sootuks ära unustanud; nad olid abiellunud, enamikul neist olid lapsed. Gabiinlastega oli liitunud veel terve kari Süüriast, Kiliikiast ja piiriäärsetest riikidest pärit kõrilõikajaid ja mereröövleid. Nende hulgas ka küllalt palju surmamõistetuid ja pagendatuid.“

## AJALOOLASE VERSIOON

Nõnda pajatab siis Caesar — ladusalt, loogiliselt, lihtsalt. Juba tema esitusviisi rahulik asjalikkus ise äratav usaldust. Sündmuste kulges selles käsitluses on loomulik ja arusaadav:

Caesar oma vähete jõududega saabub Aleksandriasse vahetult pärast Pompeiuse surma. Täpset kuupäeva tekst ei anna, kuid mujalt on teada, et see sündis oktoobrikuu esimestel päevadel (tallase kalendri järgi). Algusest peale kohtab väejuht rahva vaenulikkust hoiakut. Seepärast läkitab ta käsu saata Väike-Aasiast Aleksandriasse kaks leegioni. Teda ennast ei lase vastutuuled Egiptuse pealinnast lahkuda. Caesar püüab tülitsevat valitsejapaari omavahel lepitada. Aga noore kuninga eestkostja Poteinos ajab tema sobituskatsed nurja. Ta toob Egiptuse väed Pelusioni alt Aleksandriasse, ja vägede ülemjuhatajat Achillast kisub nii hullupööra lahingusse, et ta ei võta saadikuid jutulegi. Selles olukorras seab Caesar kuninga üle sisse range järelevalve ja hakkab valmistuma kuningakvartali kaitseks.

Kõik need sündmused leidsid aset suhteliselt lühikese perioodi vältel: 48. aasta oktoobri algusest novembri esimeste päevadeni.

Kuid see Caesari esmapilgul nii erapooletu ja usutavana näiv lugu hakkab pärast teatavat süvenemist tunduma kuidagi kahtlane või tekitama vähemalt küsimusi, sest selles on vaikides mööda mindud küllalt olulistest asjadest. Nagu näiteks:

Mis toimus selle kuu aja jooksul Kleopatraga? Kus ta viibis, kas pealinnas või endiselt Egiptuse piiril Pelusioni all? Miks ei puuduta Caesar poole sõnagagi seda, kuidas suhtus tema katsetesse lahendada abikaasadevahelist konflikti kuninganna?

Sellest järeldub, et Caesari versioon vajab kõrvutamist teiste allikmaterjalidega. Kõnealuste sündmuste kõige ulatuslikuma kirjelduse leiame Cassius Diolt. Dio elas küll kaks sajandit hiljem, kuid tema töid, mis tuginevad tunduvalt varasematele, väga väärtuslikele ürikutele, ülestähendustele ja kroonikatele, võib pidada täiesti usaldusväärseks. Rooma ajalugu selle (kreeka keeles kirjutatud) autori käsitluses on valdavas osas — kuivõrd see on kontrollitav — äärmiselt tõetruult edasi antud. Cassius Dio jutustab Caesari Aleksandriasse saabumise ning sealviibimise algusaja kohta järgmist:

Teade, et Pompeius on teel Egiptusse, ajas Caesarile hirmu peale. Ta kartis, et lüüasaanud väejuht võib selle maa vallutada ja oma jõude kasutada; seepärast asus ta viivitamatult Pompeiust jälitama, kuid ei saanud teda enam elavana kätte. Nüüd purjetas Caesar julgelt Aleksandriasse, olgugi et tal oli kaasas väga väike armee, sest ta liikus oma vägedest tublisti ees. Caesar jõudis linna, enne kui kuningas Ptolemaios oli Pelusioni alt tagasi jõudnud. Et olukord Aleksandrias oli pärast viimaseid sündmusi väga ärev, ei sõandanud Caesar maa-buda; ta jäi oma laevaga ankrusse. Väepealik ootas, kuni talle saadeti Pompeiuse pea ja sõrmus. Alles seejärel ta randus. Lektorid ees, tuli Caesar maale, mille peale rahvas reageeris väga vaenulikult; nii et kui Caesar end viimaks kuningalossist leidis, tundis ta suurt kergendust. Peale rõhuv rahvamurd võttis mõnedel leegionäridel relvad käest; seetõttu taandus osa mehi tagasi laevadele; need seisid ankrus, kuni jõudis kohale ülejäänud laevastik.

Silmitsedes Pompeiuse pead, nuttis Caesar ja kurtis valusasti. Tuletas meelde, et kadunu oli olnud tema väimees; luges üles kõik heateod, mis nad kunagi teineteisele olid teinud. Aga mis Pompeiuse mõrvareisse puutub, siis vähe sellest, et ta ei ilmutanud nende vastu mingit tänulikkust, ta mõistis nad isegi karmilt hukka. Pompeiuse pea laskis ta ära ehtida, hoolikalt palsameerida ja maha matta. See olnuks ju iseenesest kiiduväärt tegu, kui tema silmakirjalikkus ei paneks lihtsalt naerma. Caesar oli ju algusest peale ainuvõimu taga ajanud ja Pompeiuses vihatud vastast ja võistlejat näinud. Ta tegutses igal võimalikul viisil tema vastu; päästis valla sõja, et teda hukutada ja ise esikohale tõusta. Egiptusse oli ta tulnud selleks, et teda lõplikult hävitada — arvates, et ta on alles elus.

Kindlas teadmises, et nüüd, kus Pompeius on surnud, ei leidu talle enam vastast, jäi väejuht pikemaks ajaks Egiptusse pidama. Ta kogus raha ning klaaris samal ajal Ptolemaiost ja Kleopatra vahelist tüli. Säärane rõhumine ja riisumine tekitas rahva hulgas viha. Kõige rohkem ajas neid marru see, et rüüstamise ohvriks langesid isegi templid; ei tohi unustada, et kõikidest rahvastest paistsid just egiptlased silma oma erilise religioosse fanatismiga; sel pinnal esines neil isegi omavahelisi kokkupõrkeid, sest sel maal kummardatakse ju paljusid jumalaid.

Pealegi tundsid egiptlased hirmu, et nende käskijaks võib saada Kleopatra, kellel oli tohutu mõju Caesari üle. Kõige selle tagajärjel



hakkasid puhkema mässud.

Mis Kleopatrasse puutub, siis temaga oli lugu järgmine: Esialgu püüdis ta vahetalitajate kaudu oma õigusi Caesari ees maksma panna. Pärastpoole, saanud teada, kui allaheitlik suur väejuhi õrnema soo võludele on, pöördus ta tema poole palvega:

„Kuna sõbrad ei aja minu asju küllalt usaldusväärselt, siis ma arvan, et me peaksime isiklikult kohtuma.“

Kleopatra oli oma noorusilus sädelev ja hurmav. Tal oli võluv hää ja ta oskas kõiki väga veetlevalt kohelda. Lausa nauding oli teda näha ja kõnelemas kuulda. Mis ime siis, et ta vallutas mängeldes kõigi, isegi armust küllase ja juba eluküpse mehe meeled.

Saanud loa diktaatori ette ilmuda, sättis ja mukkis Kleopatra end erilise hoolega — et minetamata midagi oma kuninglikust väärikusest, äratada siiski ka kaastunnet pagülasena.

Ööpimeduses, Ptolemaiuse ja tema lähikondlaste teadmata hiilis Kleopatra salamahti linna ja kuningalossi. Caesaril tarvitses talle ainult pilk heita ja tema häält kuulda, kui ta oli juba kadunud mees. Jalamaid, veel enne päevatõusu, laskis ta kutsuda Ptolemaiuse. Ta katsus öde-venda lepitada; äsjasest Kleopatra kohtumõistjast oli saanud tema kaitsja. Aga nüüd sattus marru nooruk. Hüüdes, et teda on reedetud, sööstis ta oma õukondlaste summa, haaras endal koguni diadeemi peast ja virutas vastu põrandat.

Tõusis kohutav segadus. Caesari mehed viisid kuninga väevõimuga minema, kuid egiptlased raevutsesid edasi. Nad ründasid paleed nii merelt kui maalt ja oleksid selle ehk vallutanudki, sest roomlastel polnud jõudu end kaitsta, kui heitunud Caesar ei oleks ise viimasel hetkel ründajatele vastu läinud. Ta leidis endale müüriorvas ohutu paiga ja hüüdis valju häälega, et on kõigi nende tingimustega nõus.

Hiljem astus diktaator üles Aleksandria rahvakoosoleku ees. Ptolemaiuse ja Kleopatra juuresolekul luges ta ette nende isa testamendi. Selles öeldi, et vastavalt egiptuse pruugile peavad öde ja vend koos elama ja ühiselt valitsema — aga rooma rahva eestkoste all. Edasi teatas Caesar:

„Kui diktaator esindan ma rooma rahvast. Seepärast on nende isa tahte täideviimine minu kohus.“

Nõnda pani Caesar nad mõlemad troonile. Noorematele lastele, printsess Arsinoele ja teisele Ptolemaiusele, loovutas ta Küprose saare. Caesar oli sellal niivõrd hirmu täis, et andis valduste laiendamise asemel Egiptusele impeeriumi omast veel tüki juurdegi.

Alles siis järgnes rahunemine: Kuid mõne aja pärast puhkesid uuesti mässud, mis viisid lõppkokkuvõttes sõjani. Sündis see järgmistel asjaoludel:

Kuninga vara üle valitses eunuhh Poteinos. Tema oligi peamine egiptlaste ülesässitaja. Seepärast elas ta lakkamatus hirmus, et teda võidakse vastutusele võtta, ja astus salaja ühendusse Achillasega, kes seisis ikka veel Pelusioni all. Vähehaaval haaras salanõu tervet armeed. Sõdurid pidasid nimelt alandavaks naise käskudele alluda ja

arvasid kohe, et Caesar oli ainult rahva rahustamiseks pannud troonile mõlemad, et mõne aja pärast teeb ta kuningannaks ainult Kleopatra. Kindlas usus, et nende jõud rooma väesalgast üle käib, suundusid nad, täis võitlustahet, Aleksandriasse.

Caesarit kohutas nii nende hulk kui ka tarm. Seepärast läkitas ta oma saadikud Achillase juurde, aga näiliselt mitte enda, vaid Ptolemaiuse poolt. Saadikud andsid väejuhile edasi käsu igasugune tegevus viivitamatult katkestada. Kuid Achilles nägi kohe läbi, kust need korraldused tulevad. Ta mitte ainult ei keeldunud neid täitmast, vaid hurjutas Caesarit veel argpüksluses. Achilles kutsus kokku sõdurite koosoleku, kus ülistas Ptolemaiost ning ründas teravalt Caesarit ja Kleopatrat. Lõpuks hakkas ta sõdureid saadikute vastu üles ässitama, kuigi need olid mõlemad egiptlased. Ta tegi seda teadlikult, et mehi ühisesse roima mässides neile sõda möödapääsmatult peale sundida.

## ANEKDOOTLIK VERSIOON

Plutarchos nägi ilmavalgust tervelt üks sajand pärast Caesari ja Pompeiuse vahelist kodusõda. Ta elas vanaks, ligi kaheksakümneaastaseks, ja pühendus alates varasest noorusest kuni viimaste elupäevadeni kõige erinevamate, eriti aga filosoofiliste teadmiste omandamisele. Tema arvukad tööd, mis tänapäeval on koondatud paljuköitelisse kogusse, on ülekaalukalt eetilise, religioosse ja kirjandusliku sisuga traktaadid. Isegi tema näiliselt ajaloolistes teostes on kesksel kohal kõlblus. Nimelt ei kirjutanud Plutarchos kuulsate kreeklaste ja roomlaste elulugusid mitte ainult selleks, et neid ajaloo suurkujusid oma kaasaegsetele lähemale tuua, vaid ka selleks, et näidata, mil moel üksikisik just oma iseloomuomaduste kaudu mõjutab ühiskondade saatust. Niisiis ei seadnudki Plutarchos endale eesmärgiks anda täielikku ettekujutust sündmustest, milles tema kangelased osalesid. Rohkem kui ajaloolised tähtsündmused ise kõitsid teda anekdootlikud pisiseigad, kui need lisasid mõne huvitava portreejoone või pakkusid huvi kui näitlik moraaliõppetund.

Plutarchose elulood on kirjutatud hea ajaloolise allikmaterjali põhjal, millega autor käib üpris meelevaldselt ümber. Kõigis neis elulugudes on paljudest seikadest vaikides mööda mindud, esineb lihtsustamist ja isegi lausa vigu, peamiselt kronoloogias. Kogu selle biografistika head ja vead on omased ka Caesarile pühendatud teosele. Aleksandria sündmuste kirjeldust võib pidada selle eriti ilmekaks näiteks. Siin ta on:

Caesar saabus Egiptuse pealinna siis, kui Pompeius oli juba surnud. Kui Theodotos tõi talle hukatu pea, pööras Caesar temast kõrvale ja nuttis; Pompeiuse sõrmuse võttis ta siiski vastu. Caesar pakkus



väga lahkesti kaitset kõikidele Pompeiuse poolehoidjatele, kes Egiptuses viibides olid kuninga kätte vangi sattunud. Oma sõpradele Roomas kirjutas ta:

„Mulle isiklikult on võidu kõige suurem ja magusam vili see, et ma kingin üha uutele minu vastu võidelnud kaasmaalastele pääsmise.“

Osa ajalookirjutajaid on seisukohal, et Caesar tõmbas selle niikuulsusetu ja äärmiselt riskantse Aleksandria sõja endale kaela ilma igasuguse vajaduseta, lihtsalt armastusest Kleopatra vastu. Teised jälle väidavad, et sõja puhkemises olid süüdi kuninga lähikondsed, eeskätt tol ajal väga mõjuvõimas eunuhh Poteinos; viimane oli kihutanud minema Kleopatra, mõrvanud Pompeiuse ja kaevas nüüd auku Caesarile, kes istunud tollal ööde viisi joogipeekri taga üleval; teda hoidnud ärkvel hirm, et salanõulased plaanitsevad tema tapmist. Poteinose käitumine ületas tõesti igasuguse piiri. Ta provotseeris Caesarit nii sõnade kui tegudega, teda vahetpidamata solvates. Leegionäridele antav toit oli roiskunud ja niru, aga tema parastas veel pealegi

„Käib teile küll, te olete ju armuleival!“

Kuninga söögilaua laskis ta katta puu- ja saviastjatega, väites, et kuldsed ja hõbedased nõud on Caesar kõik ära võtnud. Caesaril soovitas ta nii kähku kui võimalik Egiptusest lahkuda ja tegelda oma asjadega, mis teda Roomas ootavad. Ta teatas:

„Kui sa peaksid kunagi tagasi tulema, siis võtame sind lahkesti vastu.“

Mille peale Caesar vastas:

„Kõige hulgast, mida mul ei ole, tunnen ma kõige vähem puudust egiptuse nõunikutest.“

Kohe pärast seda kutsus diktaator salaja välja Kleopatra, kes viibis pealinnast eemal. Kuninganna võttis kaasa ainult Apollodoruse, sünnipäralt sitsiillase. Kleopatra tuli paadiga. Kuningapaleele lähenes ta juba videvikus. Lossi märkamatult sisse pääseda oli võimatu; seepärast puges Kleopatra asemekotti ja sirutas enda seal täies pikkuses välja. Apollodorus köitis kotile rihma ümber ja viis ta läbi värava õnnelikult sisse kuni Caesaril eluruumini välja. Caesar oli Kleopatra leidlikkusest kuuldavasti pööraselt vaimustatud; ta imetles tütarlapse südikust ja taipu. Hiljem haaras teda ka järgnenud vestlus; ja Kleopatra hiilgas oma jutlemisoskusega. Tulemus oli see, et Caesar püüdis ööde ja venda lepitada; nüüdsest peale pidid nad jälle ühiselt valitsema.

Leppimise auks korraldati vastuvõtt. Caesaril kaaskonnas viibis tema ihupardur, lausa enneolematu argpüks; hirm sundis teda kogu aeg kõike silmas pidama ja kuulatama, nuuskima ja nuhkima. Tema saigi Achillase ja Poteinose mõrvarlikest kavatsustest Caesaril vastu haisu ninna. Kohe, juba enne pidusöögi lõppu, teatas ta sellest oma isandale. Caesar, keda oli õigeaegselt hoiatatud, läskis sõduritel peosaali sisse piirata ja Poteinose ära tappa. Achillasel läks siiski korda põgeneda, ja otsekohe alustas ta Caesarile väga vaevarikast sõda. Nimelt pidi roomlane kõigest käputäie sõjameeste eesotsas suutma ses suures linnas vastu seista võimsale armeele.

## MIS OLİ KLEOPATRALE TÕELISELT KALLIS?

Nagu Plutarchose puhul sageli, sisaldub ka selles sündmuse kirjelduses oluline kronoloogiline viga. Jutt on nimelt Poteinose surmast. Muldugi oleks asi sel kujul näinud väga dramaatiline välja: Caesar saab kuningapaari leppimise auks korraldatud pidusöögi ajal peaaegu viimasel hetkel teada teda ähvardavast salanõust; leegionärid paljastavad silmapilkselt mõõga ning piiravad pidulaua sisse. Surmavalt haavatud Poteinos variseb veritsedes marmorpõrandale maha; ainult Achillasel läheb tänu oma hulljulgusele korda end vahimeeste raudsest rõngast läbi murda.

Tegelikult polnud Achillas, nagu Caesar isegi tunnistas, üldse kuningalossis; ta viibis koos oma vägedega algusest peale Pelusioni all ja Poteinos ajas temaga asju ainult vahimeeste kaudu. On tõsi, et roomlaste väejuht laskis Poteinose hukata, kui tema salasepitsused ilmsiks tulid; võimalik, et oma osa etendas selles ka Caesaril pardur ja et ta tapeti pidusöögi ajal — ainult et see kõik leidis aset mõnevõrra hiljem, siis, kui sõda juba käis.

Küll aga peab paika Plutarchose jutustus Caesaril ja Kleopatra kohtumisest, sest sama kinnitab ka Dio. Üks väike lahkuminek nende kahe versiooni vahel siiski on: Dio väidab, et algatus tuli Kleopatralt, kuna Plutarchose järgi oli diktaator see, kes kuninganna enda juurde kutsus. Kuid mitte see pole tähtis. Tähtis on fakt, mille tõesuses pole vähematki kahtlust: Kleopatra näitas tookord üles lausa hämmastamapanevat vaprust. Ta riskis eluga, tehes seda täiesti teadlikult. Tal jätkus mehisust tulla sama hästi kui üksinda linna ja minna kuningalossi, kus teda igal sammul varitsesid surmavaenlased. Sest kui vahimehed oleksid ta kas sadamas või lossis kinni võtnud, oleks ta kohapeal vaikselt ära tapetud ja mitte ükski hing ei oleks osanud arvata, mis temast on saanud.

Aga kui kuninganna säärase meeletuse peale välja läks, siis pidid tema asjad olema tõesti halvad. Ilmselt kaldus Caesar üha otsustavamalt Ptolemaiuse ja tema nõuandjate poole. Ja miks ta poleks pidanud seda tegema? Kleopatrat ta ju ei tundnud ja suhtus temasse täiesti ükskõikselt. Kuid Ptolemaios oma meestega oli talle juba nii mõnegi teene osutanud, korduvalt oma heatahtlikkust ilmutanud. Sest ükskõik mida Caesar ametlikult ka ei väitnud, fakt on see, et Pompeiuse surm langes talle taevast sülle kui teenimatu and, kui saatuse enda poolt saadetud kingitus. Kleopatra mõistis seda suurepäraselt. Ja sai aru, et teda võib päästa ainult see, kui ta diktaatoriga isiklikult kõneleb. Seega tunnistas ta ühtlasi, et võim on talle kallim kui elu.

Just see Kleopatra julge käik Aleksandria kuningalossi on võti



tema tegevuse mõistmiseks ka tema edasise elu nii paljudel pöörangulistel hetkedel. Kuningannat juhtisid alati ja ennekõike kuulsuse ja võimuiha; sellepärast eelistas ta pigem surra, kui osutus lõpuks kaotajaks.

## VÕITLUS IDASADAMA PÄRAST

Nii Caesari mõõdukus kui aru sundisid teda väitma, et kuigi olukord Aleksandrias oli muutunud äärmiselt ohtlikuks, jäi ta sinna sellepärast, et vastutuuled ehk eteesiad ei võimaldanud tal linnast lahkuda. Mille muuga tema — riigimees, konsul, diktaator, Rooma käskija — oleks võinudki oma käitumist põhjendada? Pole ju mõeldav, et ta oleks oma päevikus avameelselt tunnistanud:

„Ma jäin Aleksandriasse Kleopatra pärast. Sest oma ärasõiduga oleksin ma tema elu ohtu asetanud. Tema pärast läksin ma ka sõtta Achillase vastu, ehkki näis, et ta mu käputäie sõdureid esimese löögiga puruks lööb. Tema pärast jätsin ma unarusse impeeriumi asjad, olgugi et mu vihamehed koondasid juba uuesti jõude ja valmistusid sõjaks mitmes provintsis.“

Hoolimata Caesari nii ettenägelikust tagasihoidlikkusest, oli Aleksandria sõja tegelik põhjus kõigile algusest peale teada. Selle, mis väejuht ise häbelikult maha salgas, lisasid juurde sündmuste kõrvalised pealtnägijad; tänu Cassius Dio ja Plutarchose teostele on nende tunnistused sajandeid vastu pidanud. Nagu nägime, on nad kandnud meieni isegi mõned väikesed, kuid küllaltki olulised pisiseigad. Kõigepealt selle, et Caesaril olid pisarad silmas, kui ta Pompeiuse pead nägi. Eks ole ju iseenesest väga mehelik, et Caesar ise ei lausu oma ülestähendustes sõnagi selle kohta, mis tundeid see nii masendav vaatepilt temas äratas. Achillase juurde läkitatud saadikute loost läheb väejuht see-eest kergelt üle sootuks vähem kiiduväärsele põhjusele. Üksnes egiptlase häbimärgistamiseks ütleb ta, et Achilles lasknud saadikud sealsamas maha tappa, ilma et ta oleks suvatsenud küsidagi, mis asjus nad olid tulnud. Achillase säärane käitumine olnuks lihtsalt veider. Nii et Cassius Dio jutustus neist dramaatilistest sündmustest on kindlasti tõepärasem: Achilles nägi Caesari plaani kohe läbi; ta kutsus kokku sõdurite nõupidamise ja korraldas seal saadikute tapmise — mitte oma, vaid oma meeste käe läbi, keda ta selleks provotseeris; selle mõrvatöö kaudu tahtis ta sõdureid tugevama mini enda külge siduda.

Aga kuidas arenesid sündmused siis, kui Achillase väed Aleksandriasse saabusid?

Andkem ka siin esmajoones sõna Caesarile endale. Nii või teisiti on ta siiski kõige huvipakkuvam ja otsesem allikas:

Achillas oli oma sõjalises üleolekus kindel ega pannud minu vähesed sõdureid mikski. Ta võttis enda alla kogu Aleksandria, välja arvatud see linnaosa, mille ma olin hõivanud. Esimese hooga püüdis ta tungida meie residentsi, kuid tänavatele välja pandud kohordid löid tema rünnaku tagasi. Samal ajal käis võitlus ka sadamas; see venis väga pikale. Nii et hajutatud väeüksuste vahelised lahingud toimusid üheaegselt paljudel tänavatel; aga vaenlane, kes vajus meile peale otsekui laviin, tahtis vallutada ka sõjalaevad. Viiskümmend neist olid nood varem Pompeiusele appi saadetud ja pärast Pharsalose lahingut tagasi pöördunud alused — puha kolme- ja viieaerurealist ning meresõiduks kõige vajalikuga varustatud. Peale selle seisis sadamas veel teisi laevu; neid oli kokku kakskümmend kaks ja need asusid seal pidevalt kui Aleksandria alaline kaitse. Vaenlane lootis, et nende vallutamisega jätab ta mu laevastikust ilma; siis valitseb ta nii sadamas kui merel ja lõikab meid ära meritsi saabuvatest moonavarudest ja abivägedest.

Võideldi ennenägematu raevuga. Mis oli ka arusaadav. Üks pooltest uskus nimelt, et see lahing toob talle kiire võidu, kuna teine andis endale täielikult aru, et heitluse tulemusest oleneb kogu nende püüsemine. Lõpuks oli võit meie. Siis käskisin ma kõik sadamas olevad laevad põlema pista, kaasa arvatud need, mis seisisid dokkides. Oma kasinate jõududega ei oleks ma suutnud neid ühelgi juhul kaitsta. Kohe pärast seda toimetasin ma oma sõdurid Pharosele.

Pharos on saarel asuv väga kõrge torn, aukartustäratav ehituskunsti saavutus; oma nime on ta saanud saarelt, mis paikneb otse Aleksandria vastas ja mille tõttu ongi tekkinud see suurepärane sadam. Nimelt laskisid eelmised kuningad merre üheksasaja sammu pikkuselt suuri kivimürakaid kuhjata; sel viisil ühendasid nad saare ja maismaa kitsa sillataolise teega. Pharosel on egiptlaste elumaju ja terve linnasuurune asula. Sealsed elanikud rüüstavad mereröövlite kombel kõiki laevu, mis eksituse või tormi tõttu kursist kõrvale kaldudes sinna satuvad. Vastu saare valdajate tahet ei saa laevad sadamasse sisse sõita, sest läbipääs on kitsas. Seepärast viisin ma oma sõdurid Pharosele, sellal kui vaenlane oli võitlusest hõivatud, vallutasin selle ja paigutasin sinna oma garnisoni. Tänu sellele said laevad võimaluse mind ohutult vilja ja lisavägedega varustada. Olin nimelt kõikidesse ümberkaudsetesse provintsidesse käsu läkitanud, et mulle täiendust saadetak.

Linna teistes osades käis võitlus väga tasavägiselt. Ruumikitsikus raskendas kummalgi poolel teist tema positsioonidest välja tõrjuda ja ka langenuid oli vähe. Hõivasin kõige tähtsamad punktid ja kindlustasin need õõ jooksul korralikult ära. Minu linnaossa jäi kuningapalee, kus ma olin algusest peale asunud, samuti sellega külgnev teater, mis kujutas endast otsekui kindlust; sealt viisid juurdepääsuteed nii paleesse kui ka dokkidesse. Ka järgmistel päevadel jätkasin fortifikatsioonide rajamist; need pidid täitma eelkindlustuse aset, et vastane ei saaks meile oma äranägemist mööda lahingut peale sundida.

Vahepeal oli kadunud kuninga noorem tütar printsess Arsinoe



paleest lahkunud ja Achillase poole üle läinud. Sealtpeale juhtis ta koos väepealikuga sõjategevust. Arsinoe lootis pärast võitu ise troonile pääseda. Varsti aga puhkes Arsinoe ja Achillase vahel tüli, kumma sõna peale jääb. See omakorda andis põhjust, et mõlemad muutusid sõdurite vastu veel heldemaks, sest nii üks kui teine lootis neid oma suuremeelsusega enda poole võita.

Säärased olid siis lood vastase poolel. Kuid Poteinos saatis muudkui ühe usaldusaluse teise järel kuningapaleest Achillase juurde, kannustades teda vankumatult võitlema. Need mehed paljastati ja võeti kinni. Poteinose ma lasksin hukata.

Samuti nagu Caesar eelmine lugu, vajab ka see mõningat täiendavat selgitust, ja koguni kolmes punktis.

Niisiis kõigepealt — Pharos. Igale, kes ülaltoodud katkendit loeb, jääb kindlasti mulje, et Caesar võttis ära kogu saare. Aga sõja tegevuse edasine käik näitab, et esialgu vallutasid roomlased ainult Pharose idapoolse neemetipu. Strateegiliselt oli see küll kõige tähtsam positsioon, sest seal paiknes too kõrge meremärk ehk majakas, mis kontrollis sissepääsu Idasadamasse. Kuid kogu see kaunis pikk ja kitsas saar ise koos asulaga oli endiselt vaenlase käes; nii et Lääne-sadamast valitsesid nemad.

Teine tähelepanek puudutab tulekahjulugu. Caesar möönab, et ta süütas selle meelega, sest tal polnud piisavalt mehi, et laevu ja dokke oma valduses hoida. Muide, mõnede hilisemate vanaaja kirjanike järgi langenud tookord tuleroaks ka osa kuulsast Aleksandria raamatukogust. See oli antiikmaailma suurim raamatuhoidla; tänu Ptolemaioste suuremeelsusele oli sinna koondatud peaaegu kogu kreeka kirjanduspärand. Need väited raamatukogu põlemisest on paraku pärit hilisemast ajast ja üsnagi ebaselged. Aga et Aleksandria raamatuhoidlat peeti päris kindlatel andmetel veel tervelt seitsme sajandi vältel ehk kuni araablaste sissetungini endiselt võrratult rikkaks, pole võimatu, et tegemist on eksitusega: Caesarit põhjustatud tulekahjus hävinesid tõepoolest mingid papüüruserullid, kuid mitte raamatukogus endas, vaid selle kaldaäärsetes säilituspaikades.

Kolmas asi on vahest kõige huvitavam. Igaühel, kes Caesarit loeb, peab tingimata tekkima küsimus:

Aleksandrialaste suhtumine roomlastesse oli sügavalt vaenulik. Kuid osa rahvast elas siiski rooma kindlustuste piires, kuningapalee ja teatri ümbruses. Kuidas juhtus, et selle asukad passiivseks jäid? Kuidas suutis käputäis Caesarit sõdureid, vaevalt mõni tuhat meest, kogu seda määratud, tõenäoliselt kümnetesse tuhandetesse ulatuvat rahvahulka ohjes hoida? Kui see mass oleks üles tõusnud, oleks roomlased mõne tunniga minema pühitud. Aga nad ju ei tõusnud! Millega seda seletada?

Vastus on võrdlemisi lihtne. Kvartalis, mille Caesar oli hõivanud, elunesid peamiselt juudid. Ja nende suhtumine rooma väejuhti oli heatahtlik, sest nad nägid temas Pompeiuse, sellesama Pompeiuse vihameest ja hävitajat, kes oli aastaid tagasi vallutanud Jeruusa-

lemma templi ning sõandanud tungida pühamast pühamasse paika. Caesar, tema võitja, ilmus neile kui õiglane kättemaksja, kui Jumalast ettemääratud karistuse täidesaatja.

Nii võib ilma liialdamata öelda: just juutide sõbralik hoiak aitas Caesari ja Kleopatra kõige kriitilisematel hetkedel hädast välja. See oli nagu saatuse pilge, et Pompeiuse viisteist aastat tagasi astunud mõtlematu samm päästis nüüd elu sel, kes oli ta hukatusse tõuganud.

## ARSINOE JA GANYMEDES

Lühikese märkusega Poteinose paljastamisest ja tapmisest lõpebki „Kodusõda“ ehk Caesarit päevik. Autor oli muidugi kavatsenud oma jutustust jätkata, aga 44. aasta 15. märtsil tegid vandenõulaste pöüedodad lõpu nii tema elule kui tegevusele.

See-eest on säilinud Cassius Dio kirjeldus, mis käsitleb Arsinoe ja Ganymedesel lugu mõnevõrra laiemalt:

Eunuhh Ganymedesel läks korda toimetada Arsinoe egiptlaste poolele; roomlased ei valvanudki printsessi eriti hoolega. Aleksandrialased tunnistasid ta kohe kuningannaks ja võitlesid seda innukamalt, et nüüd oli neil lõpuks ometi Ptolemaioste soost valitseja. Pärast seda vahejuhtumit hakkas Caesar kartma, et Poteinos võib ka kuninga ära varastada; seepärast käskis ta eunuhhi surmata ja võttis monarhi ilma igasuguse peenutsemiseta väga range järelevalve alla. See vihas- ta egiptlasi, kelle read pidevalt kasvasid, samal ajal kui roomlased ei saanud väljastpoolt mingit täiendust. Viimases hädas püüdis Caesar rahvast mõjutada ja neid kuidagimoodi lepitada. Ta viis Ptolemaiost paika, kust teda oli hästi näha ja kuulda, ning käskis tal valjul häälel järgmist teatada: et talle ei tehta kurja; et ta tahab sõda lõpetada; et ta aitab omalt poolt kokkuleppe saavutamisele kaasa. Kui Ptolemaios oleks öelnud, seda oma vabast tahtest, oleks tal ilmselt õnnestunud vastaspoolt veenda võitlust lõpetama. Aga kuna kõik teadsid, et kogu loo taga seisab Caesar, siis ei võetud teda kuulda.

Mõne aja pärast tekkis Arsinoe pooldajate leeris konflikt. Ganymedesel läks korda Arsinoele selgeks teha, et Achilles kui reetur, kelle sõda läbi oli kaotatud lahing Idasadama pärast, tuleb hukata. Pärast seda võttis ta Egiptuse vägede ülemjuhutamise enda peale.

Kõige täielikum pilti Egiptuse pealinnas toimunud võitlustest ei leia me siiski mitte Cassius Diolt, vaid väikesest ladinakeelsest raamatust pealkirjaga „Aleksandria sõda“. Säilinud on see kui Caesarit



päeviku lisa, aga ei pärine päris kindlasti tema enda sulest. Loomulikult on selle kirjutanud mõni sündmuste kaasaegne, ilmselt isegi nende otsene tunnistaja, võimalik, et mõni rooma ohvitser. Tänapäeval pakutakse välja mitmeid nimesid, kõige sagedamini Aulus Hirtius. Teatavasti lõpetas tema Caesarit ülestähendused Gallia sõjast; aga kindel see ei ole ning autorlus jääb endiselt lahtiseks.

„Aleksandria sõda“ algab meenutustega Caesarit pingelisest kaitse tegevusest piiramis seisukorra esimestel päevadel. Saame teada, mis sugustele riikidele diktaator oma appikutse läkitas, mida kujutasid endast tema fortifikatsioonitööd: mõnda kohta laskis ta kindlustuse ehitada, teisel aga terved eluhooned maha lõhkuda. Caesarit jõupingutuste peaesmärk oli Niiluse kanali äärne lõunakvartalit kogu muu linnast ära lõigata; sest seal oleks tal mage vesi ja hobuste söödama omast käest võtta olnud; aga see eesmärk jäi väejuhil saavutamata.

Autor hindab kõrgelt ka aleksandrialaste tarmu. Sellest pajatab järgmist:

Pealinlased tegutsesid otsusekindlalt ega raisanud aega kõhklustele. Nad läkitasid saadikud kõikidesse kuningriigi piiridesse kuuluvatesse maadesse uusi sõdureid värbama. Koondasid pealinna suurel hulgal sõjariistu ja sõjamasinaid ning ajasid kokku ilmatu väe. Rajasid võimsad relvatöökojad. Panid sõjariistu täisealised orjad, kusjuures jõukad isandad pidasid neid ülal ja maksid neile palka. See tohutu armee jagati rühmadesse ja pandi linna kaugemate osade fortifikatsioonide kaitsma. Südalinnas seisid täies lahinguvarustuses kogunud sõjameeste kohordid, valmis ohustatud lõiku iga hetk appi ruttama. Kõikide tänavate ja juurdepääsuteede ette ehitati tahutud kivide kolmekordsed barrikaadid, mille kõrgus oli vähemalt 40 jalga. All-linna kvartaleid kaitsesid kümnekorruselised tornid. Lisaks sellele konstrueeriti veel niisama kõrgeid liikuvad tornid. Nendele pandi rattad alla ja rakendati veoloomad kõitega ette; nii toimetati neid mööda sirgeid tänavaid igale poole laiali.

See ääretult rikas ja hästivarustatud linn pakkus kõike, mida vähegi tarvis, kuna rahvas näitas üles erakordset leidlikkust ja taipu. Meie neile meie poolt iganes silma hakkas, selle tegid nad sedamaid järele pealegi nõnda oskuslikult, et jäi mulje, nagu matkiksid meie oma neid. Aga aleksandrialased ise leiutasid samuti kõiksugu asju. Tänu sellele oli neil võimalik üheaegselt meie kindlustusi rünnata ja oma positsioone kaitsta. Nende väejuhid aga kordasid kõikidel oma nõupidamistel ja koosolekudel:

Roomlased hakkavad meie maad vähehaaval enda omaks pidama. Mõned aastad tagasi tungis siia Gabinius oma vägedega. Mõned kuud tagasi püüdis Pompeius meie juurest paopaika leida. Nüüd ilmub Caesar oma leegionidega. Pompeiuse surm ei võtnud temalt sugugi himu siia pikemaks pidama jääda. Kui me teda minema ei kihuta, on meie kuningriik varsti Rooma provints. Ja me peame seda kiiresti tegema, kuni Caesar, kes praegusel tormiperioodil on omadest ära lõigatud, ei ole veel mere tagant suuremat täiendust saanud.

Namal ajal puhkes konflikt veteranide väekorpuse eesotsas seisva Achillase ja printsess Arsinoe vahel. Mõlemad punusid feineteise vastu intriige, sest mõlemad tahtsid kogu võimu enda kätte haarata. Eunuhh Ganymedese kaasabil jõudis Arsinoe Achillasest ette, mõrvas ta ning valitses nüüd iseseisvalt. Vägede ülemjuhatajaks sai Ganymedes. Nõdurite vastu oli ta veel suuremeelsem, muidu aga juhtis asju niisama ennastsalgavalt, nagu oli teinud seda tema eelkäija.

## VÕITLUS VEE PÄRAST

Peaaegu kogu Aleksandria alust, jätkab „Sõja“ autor oma jutustust, läbib maa-aluste rennid ja kanalite võrk, mis saab alguse Niilusest endast. Need juhivad mageda vee linna eramajadesse; kanaleid mööda voolates puhastub vesi pikkamööda, sest soga settib põhja. Seda vett kasutavad majaomanikud ja nende kodakondsed, mis Niilusest ammutatuna on vesi nii mudane ja must, et tekitab mitmesuguseid haigusi. Lihtrahvas peab paratamatult puhastamata jõeveega leppima, sest kogu linnas pole ainsatki allikat.

Peamine veesoon paiknes linna selles osas, mis oli vaenlase valduses. See viis Ganymedese mõttele meie omad veest ära lõigata. Plaan leidis heakskiitmist ja ta asus suurt ja vaearikast tööd viivitamatult ellu viima.

Ganymedes sulges kanalid kõikides kvartalites, mis ta oli hõivanud. Seejärel käskis ta veetõsterataste ja -seadeldiste abil vahetpidamata mereveet ammutada, mida kõrgematest punktidest pidevalt meie positsioonide poole kallati. Tagajärg oli see, et lähemal asuvates majades muutus vesi järjest soolasemaks. Meie mehed imestasid: millest säärane muudatus? Nad ei saanud millestki aru; sest kaaslaste kaugemates garnisonides kinnitasid, et seal on vesi omadustelt ja maigult sama mis enne. Hakati neid siis kõrvutama ja proovima; alles nüüd mõisteti, kui erinevad need omavahel on. Varsti läks asi niikaugele, et egiptlaste positsioonide läheduses ei kõlvanud see enam üldse juua ja muutus ka kaugemal iga päevaga järjest tarvitamiskõlbmatumaks.

See tõsiasi hajutas viimase kui kahtluse. Tekkis paanika. Kõikidele teatati, et nad seisavad katastroofi äärel. Ühed hüüdsid:

„Mis see Caesar veel venitab, et ta ei anna korraldust laevadele minna?“

Teised tundsid jälle taandumise ees hirmu. Neil polnud ju võimalik ei märkamata ega pögenemise vastu valmistuda, sest mõlemad pooli lahutas kõigest ribake maad, ega ka laevadele varjuda, kui vaenlane neile järgneks ja neid jälitaks.

Caesari linnaosas asus suur hulk selle alalisi elanikke. Neid polnud oma majadest välja aetud, sest nad teesklesid, et hoiavad meie poole.



Aga kes seda rahvast ja tema iseloomu tunneb, see teab, et nad olid võimelised sind igal sammul petma.

Kainete kaalutluste varal püüdis Caesar meeste hirmu peletada. Ta arutles:

„Me kaevame kaevud ja jõuame kindlasti mageda veeni, see seda esineb looduslikult kõikidel rannikutel. Aga kui see siin peaks erandiks osutuma, siis — eks ole meil ju vaba väljapääs merele. Meie vaenlastel laevastikku pole, nii et kes keelab meid kas või iga päev laevu vee järele saatmast — olgu siis itta või läände. Pole mõeldav, et vastutuul võiks takistada seilamist üheaegselt kahes vastupidises suunas. Põgenemiseplaan see-eest jätke kus seda ja teist! See visaku peast nii need, kes hindavad üle kõige sõduriau, kui ka need, kes mõtlevad muule kui ainult sellele, kuidas oma nahka päästa. Praegu õnnestub meil läbi häda tagasi lüüa vaenlase kallaletungid meie kindlustustele. Kui me need hülgame, ei suuda me oma sõdurite arvu ega positsioonide kaitsevõime juures enam ründajatele vastu panna. Ja laevadele minek võtaks liiga palju aega ning oleks väga raske seda enam, et me ei saa seda teha otse maalt, vaid ainult paatidega. Samal ajal suudab vaenlane, kes tunneb oivaliselt kõiki juurdepääsuteid ja hooneid, väga kiirelt tegutseda. Kui nad oma edust kannustust saavad, võivad nad meid ennetada, kõik kõrgemad punktid hõivata ja meil taganemistee laevadele ära lõigata. Nii et see mõte jätke koheselt katki! Teil peab olema meeles üksainus eesmärk — võit!“

See kõne tõstis meestes võitlusvaimu. Caesar käskis ohvitseridele kõik muud toimingud kõrvale heita ning ainult kaevude kaevamist jälgida. Tööd ei tohtinud isegi ööks katkestada. Suure õhinaga asuti asja kallale. Üheainsa ööga leiti suurel hulgal magedat vett.

Nii õnnestus vaenlase väga vaearikas õnnestustegevus lühike ajaga nurjata.

## 37. LEEGIONI SAABUMINE

„Aleksandria sõja“ autori kirjelduse kohaselt järgnes vee pärast peetud veretule võitlusele teine dramaatiline sündmus, mis oleks võinud roomlastele hukatuslikuks saada, aga lõppes nende võiduga.

Kaks päeva hiljem (s. o. kaks päeva pärast seda, kui kaldaäärsetest kaevudest oli hakatud magedat vett saama), randusid natuke maad Aleksandriast lääne pool laevad, millega saabus 37. leegion. See väeüksus koosnes endistest Pompeiuse sõduritest. Aasia asevalitseja Domitius Calvinus oli lasknud kohe pärast Caesari meeleheitlikku appikutse kättesaamist lastida laevad sõdurite, vilja, relvastuse ja sõjamasinatega ning saatnud selle väikese flotilli Egiptusesse. Aleksandria sadamasse ei saanud laevad sisse, sest juba mitu päeva ühtejäre-

puhus pidev vastutuul. Õnneks pakkus sealne rannik suurepäraseid võimalusi ankrussehitamiseks. Mõne aja pärast, kui mehi hakkas kimbutama joogivee puudus, saadeti väike laev sellest Caesarile sõna viima.

Väejuht otsustas isiklikult selgusele jõuda, mida ta peaks edasi tegema. Ta purjetas kogu oma laevastiku eesotsas sinna, kus 37. leegion ankrus seisis. Et kindlustusi mitte tühjalt maha jätta, ei võtnud ta sõdureid ühes. Chersonesose-nimelises paigas saatis Caesar sõudjad maale magedat vett hankima. Saagitsedes sattusid mõned laevadest natuke kaugemale. Need nabis vaenlase ratsavägi kinni. Kui aleksandrialased vangivõetutelt kuulsid, et Caesar ise juhib laevastikku ja et tal ei ole sõjaväge kaasas, pidasid nad seda õnnelikuks, saatuse enda poolt kättenäidatud juhuseks. Jalamaid täitsid nad kõik oma laevad, nii palju kui neid üldse merekorras oli, relvastatud meestega ja panid tagasipöördumisel Caesaril tee eest kinni.

Oli kaks põhjust, miks Caesar ei tahtnud sel päeval lahingut vastu võtta. Esiteks — tal polnud laevadel sõdureid. Teiseks — lahing oleks puhkenud alles pärast kümnenädalast päevatundi, ja võis arvata, et ta soosib neid, kes ümbruskonda paremini tunnevad. Temal poleks olnud isegi võimalust oma sõdureid kannustada — sest mis kannustamisest saab juttu olla, kui sa ei näe sedagi, kes on uljas, kes argpüks. Keepärast tüüris väejuht oma laevadega ranna poole, kohta, kuhu vaenlane tema arvates poleks pidanud julgema tulla.

Üks Rhodose laev Caesari laevastiku paremal tiival paiknes peajõududest natuke kaugemal. Kui vaenlane seda märkas, ei suutnud ta end enam taltsutada. Neli kinnist ja mõned lahtised laevad suundusid täies hoos sinna poole. Tekkinud olukorras oli Caesar sunnitud rhodoslastele appi minema, et neil ei tuleks kõikide silma all häbistavat kaotust taluda.

Rhodoslased näitasid lahingus üles suurt vaprust. Nad olid müide kõikides senistes heitlustes oma meresõiduuskuse ja mehisusega silma paistnud; antud juhul võtsid nad aga kogu raskuse enda kanda kartuses, et kaotuse korral hakataks peamiseks süüdlaseks pidama neid. Kokkuvõttes oli lahing meile erakordselt võidukas. Üks neljaaeruline sõjalaev võeti ära, teine lasti põhja, veel kaks tehti meeskonnast lagedaks; ülejäänud laevadel täpeti maha suur hulk sõdureid. Kui öö poleks lahingule lõppu teinud, oleks Caesar kogu vaenlase laevastiku hõivanud.

Tuul oli küll vastu, kuid õige nõrk, nii et Caesaril õnnestus laevad, mille pardal oli 37. leegion, Aleksandriasse pukseerida.

See kaotus oli egiptlastele masendav löök. Nad pidid ausalt tunnistama, et mitte üksnes vaenlase sõdurite vaprus polnud sundinud neid alla vanduma, vastane oli osutunud paremaks ka meresõjakunstis, ja just selles oli neid alati ületamatuks peetud. Kartes nüüd kallaletungi merelt, asusid aleksandrialased oma sadamat kindlustama. See asub Pharost linnaga ühendavast tammist lääne pool ja kannab nime Eunostos. Idasadam, mida nimetatakse ka Suursadamaks, oli, nagu



juba öeldud, Caesari käes.

Samal ajal andis Ganymedes ühel koosolekul sõna, et ta mitte ainult ei hangi kaotatud laevu tagasi, vaid muretseb neid veel juurdegi. Sellest said mehed kohe uut lootust ja usku oma jõusse. Tohtu innu ja usinusega asuti vanu laevu parandama. Kuigi sadamas ja laeva-  
tehastes oli seni üle saja sõjalaeva kannatada saanud, haarati ometi julgelt kinni mõttest panna välja uus laevastik. Kõik taipasid suurepäraselt, et kui ülevõim merel on nende käes, ei saa Caesar lisajõude ega proviant. Nad olid ju lõppude lõpuks sündinud merehunnid, ranniku-  
linna inimesed, lapsest peale merega kokku kasvanud; loomulikult otsiti nüüd abi oma peaaegu sünnipärastest oskustest. Nad pidasid silmas ka edu, mida annavad väikesed paadid, mis muulialuste kanalite kaudu meie sadamasse pääsesid; need tekitasid seal väga suurt kahju. Niisiis asus vaenlane laevastikku rajama. Tal olid selleks järgmised vahendid:

Niiluse kõikides suudmetes paiknesid kuni seniajani vahilaevad sadamatolli võtmiseks ja kinnistes paleedokkides seisid vanad laevad, mida polnud enam aastaid meresõiduks kasutatud. Nüüd koondati kõik vahilaevad Aleksandriasse ja vanad remonditi ära. Ei olnud aere. Mis muud, kui portikustelt, gümnaasiumidelt ja ühiskondlikelt hoonetelt võeti katused maha: plangud pidid käima aerude eest. Osa varustusest hangiti loomupärase leidlikkuse läbi, osa linna tagavaradest. Ei asutatud ju pikemale merereisile, seepärast tehti ainult seda, mis hädapärast tarvis. Kõik teadsid, et võitlus pid toimuma sadamas.

Vastu ootusi oli vaenlasel juba mõne päeva pärast olemas kahe kümne kahest neljaaerurealisest ja viiest viieaerurealisest sõjalaeva koosnev laevastik. Sellele lisaks toodi välja hulk väiksemaid, lahtiseid aluseid. Sadamas prooviti ära, milleks üks või teine neist võimeline on. Seejärel pandi sõdalased pardale ja seati end igas mõttes lahinguvalmis.

Caesaril oli sõjalaevu vähem, kokku kolmkümmend neli. Nende hulgas ainult kümme neljaaerurealist ja mõni üksik viieaerurealine. Aga väejuht uskus vankumatult oma sõdurite vahvusse. Nii ei saanud selgust, mida vastase jõud endast kujutavad, hakkas ta võitluseks valmistuma.

## VÕITLUS LÄÄNESADAMAS

Lõpuks purjetas meie laevastik ümber Pharose saare ja asetus vaenlasega vastakuti. Paremale tiivale paigutas Caesar Rhodose ja vasakule Pontose laevad. Nendevaheline vahemaa oli umbes nelisada sammu, sellest arvati manööverdamiseks piisavat. Ülejäänud alused paigutati

väejuht eesliini taha reservi; ühtlasi määras ta kindlaks, missugusele võitlevale üksusele keegi neist on kohustatud järgnema.

Aleksandrialaste laevastik asus otsekohe rivvi. Esirinda paigutati kakskümmend kaks alust; teised jäid julgestuseks taha. Kohale sõudis ka hulk väikesi paate ja lootsikuid. Need olid varustatud tuleheitjate ja põlevate tungaldega, lootuses meid juba oma hulga, sõjakisa ja tulekahjuhuga verest välja lüüa.

Kaht laevastikku eraldasid madalikud, mille vahel oli üksainus läbipääs ja seegi väga kitsas. Neid madalikke loetakse juba Aafrikaks; ise ütlevad nad, et Aleksandria kuulub poolenisti Aafrikasse, poolenisti Aasiasse. Mõlemad pooled ootasid kaua, et näha, kumb esimesena läbipääsu tungib. Paistis olevat kindel, et sel, kes seda teeb, läheb raskeks oma aluseid rivistada, samuti taganeda, kui asi peaks võtma ebasoodsa pöörde.

Rhodose laevad tegutsesid Euphranori juhtimisel. Selle mehe õilsameelsuse ja vapruse järgi oleks võinud teda pigem meie omaks kui kreeklaseks pidada. Sellepärast olidki rhodoslased end tema käe alla andnud, et ta oli kõikjal tuntud väga oskusliku ja vapra mere-  
mehena. Kui Euphranor märkas, et Caesar viivitab, hüüdis ta:

„Kardad sa, et kui meie laevad esimestena madalike vahele tungivad, peame lahingu vastu võtma enne, kui oleme jõudnud kogu oma laevastiku üles rivistada? Jäta see meie, rhodoslaste hooleks! Meie sind ei ei vea! Paneme vastu, kuni ka ülejäänud laevad kohal on! Nii häbistav ja alandav on vaadata, kuidas nad seal avalikult surustlevad!“

Caesar tänas teda palavalt ja andis käsu lahingut alustada.

Niipea kui neli Rhodose laeva madalike vahelt läbi said, piiras vaenlane nad ümber ja alustas pealetungi. Kuid rhodoslased löid rünnaku tagasi, nagu olid lubanud. Nad suutsid end väga osavalt ja oskuslikult hargriviisse võtta. Nende meresõiduoskus oli imestamisväärt. Ükski laev ei keeranud kordagi külge vaenlase poole, ükski ei kaotanud aere, kõik pöörasid iga kord vööri ründajale vastu. Neda aegu jõudsid kohale ka ülejäänud laevad. Alles siis oldi ruumi vähesuse tõttu sunnitud sõjakunstireeglitest loobuma. Nüüd olenes lahingu saatus veel ainult võitlejate vahvusest. Terves Aleksandrias ei olnud kedagi, ei meie meeste ega kohalike elanike hulgas, kes poleks katkestanud sel puhul oma tööd või taplust ega oleks rutanud kõige kõrgematele katustele. Jälgides sealt heitluse kulgu, lugesid nad palveid ja andsid töotusi, paludes surematuid jumalaid, et need kingik-  
sid omadele võidu.

Selles lahingus me vallutasime ühe vaenlase viieaerurealise ja ühe kaheaerurealise sõjalaeva koos sõudjate ja täies relvastuses sõduritega. Kolm laeva laskime põhja. Me ise ei kaotanud ühtegi. Ülejäänud vaenlase laevad taandusid kiiruga kaugele sadamasse, selle linnapoolsele serva. Neid kaitsti muulilt ja kaldaäärsetelt hoonetelt, mistõttu me ei pääsenud ligi.



## VÕITLUS PHAROSEL JA TAMMIL

Caesar leidis, et säärane olukord — meie tagasilöömine tammilt — ei tohi korduda ning otsustas kogu Pharose saare ja seda linnaga ühendava tammi maksku mis maksab ära võtta. See tamm, mis täidab ühtlasi muuli aset, kannab kreekakeelset nime Heptastadion — ta on nimelt seitse staadioni ehk ligikaudu üheksasada sammu pikk. Meie kaitserajatised linnas olid juba enamalt jaolt valmis, nii et väejuhi arvates me võisime endale ühtaegu saare ründamist ja oma maismaal paiknevate positsioonide kaitsmist lubada.

Nõnda otsustanud, pani Caesar paatidesse ja lootsikutesse kümme kohorti leegionäre ja nii palju kergelt relvastatud sõjamehi, kui ta neid gallia ratsaväelaste hulgast võtta oli. Kaitsjate tähelepanu ja jõudude hajutamiseks ründas ta korraga kahelt poolt. Neile, kes oma jala esimestena saare pinnale tõstavad, tõotas ta rikkalikku tasu.

Algul tõrjus vaenlane meie rünnakud mõlemas lõigus edukalt tagasi. Rahvas võitles katustelt, kuna sõdurid seisis otse kaldal, mis paistis meile niivõrd kättesaamatu, et seal oli võimatu randuda. Madalike vahelisi kitsaid läbipääse valvasid nende paadid ja viis sõjalaeva, mis kiiresti ja osavalt manööverdasid. Lõpuks hakkasid meie mehed neid paigus orienteeruma ja tegid kindlaks, kus madalikud asuvad. Ja niipea kui käputäis meie mehi juba maale sai, järgnesid neile teised ning andsid võimsa löögi tasasel kaldalõigul. Pharoslased pistsid põgenema. Nad jätsid saare sadama tühjaks. Nende laevad tulid randa; terve hulk mehi sööstis maale, et jätkata võitlust majadest.

Aga ka nüüd ei suutnud nad end kaitsta, kuigi sealsed hooned ei erine kuigivõrd linnamajadest: kõrged, üksteisega külgnevad tornid moodustavad otsekui müüri; meie mehed olid tulnud ilma redeliteta, ilma fašiinideta, ega olnud üldse piiramise vastu valmistunud. Kui hirm võtab ju inimesel aru peast. Vaenlase sõdurid, kes olid alles äsja ennast täis olnud ja end võitluses tasasel avamaal paremaks pidanud, läksid nüüd omade põgenemist ja mõne üksiku langemist nähes niivõrd verest välja, et neist ei olnud asja isegi kolmekümne jala kõrgustel müüridel! Nad hüppasid tammilt merre ja ujusid kabus hirmus linna poole, kuhu oli oma kaheksasada jalga. Paljud neist võtsid meie mehed kinni ja nottisid maha. Vangivõetute arv ulatus ligi kuue tuhandeni.

Caesar andis sõduritele loa eluhooneid rüüstada ja käskis need pärast seda maha lõhkuda. Tammi juures oleva väikese fordil, mille põgenejad olid ilma valveta maha jätnud, kindlustas ta see-eest ära ja paigutas sinna garnisoni. Aga vaenlase käes olid tammi teises, linna poolses otsas olev fort ja sild. Järgmisel päeval korraldas Caesar nende kindlustustele rünnaku. Ta mõistis, et ainult siis, kui mõlemad sillad on tema käes, pole vaenlasel võimalik sillaaluste läbikäikude kaudu rünnata ja meie sadamas kahju tekitada. Laevadelt lastud

kuulide ja nooltega saadi Aleksandria garnisonist kiiresti jagu; see tõrjuti linna tagasi. Silla ja fordil võtsid enda alla kolm meie kohorti — rohkem see kitsuke maa-ala ei mahutanud —, teised olid laevadel lahinguvalmis.

Väejuht andis käsu sillapea linnapoolne külg barrikadeerida ja silla-kaarealune läbikäik kividega sulgeda. Viimati nimetatud töö viidi kiiresti lõpule, nii et sealt ei pääsenud ükski paat läbi, aga barrikaadide rajamist alles alustati. Ootamatult ilmus linnast aleksandrialaste vägi ning jäi laiale sillaesisele platsile seisma. Samaaegselt lähenesid tammile nende paadid, mis olid varem sillaaluste kaudu meie transpordialuseid süütamas käinud. Nii et meie sõdisime fordist ja tammilt, vastane tollelt sillaesiselt platsilt ja tammi ääres seisvatelt laevadelt.

Lahingust täiesti haaratud Caesar õhutas sõdureid võitlusele. Korraga valgus meie sõjalaevadelt tammile terve hulk sõudjaid ja meremehi. Mõned tulid lihtsalt uudishimust, teised soovisid tapluses kaasa lüüa. Kõigepealt hakkasid nad vaenlase laevu kivide ja lingukuulidega tammi äärest eemale tõrjuma; see näis neil koguni õnnestuvat. Aga kui salkkond aleksandrialasi natuke maad kaugemal, meie kaitsmata tiival tammile ilmus, hakkasid nad samasuguses korratud karjas, nagu nad olid tulnud, rüsinat oma laevadele taganema. Sellest innustust saanud vaenlane tungis nüüd üha suuremal hulgal tammile ja rõhus vihaselt peale. Samal ajal hakkasid meie laevade meeskonnad maabumissildu eemaldama ja laevu tammi äärest lahti lükkama, et vaenlane pardale ei pääseks.

Kõik see tekitas peataoleku linnapoolse silla kolme kohordi sõdurite seas. Enda taga kuulsid nad ülepeakaela põgenevate meeste kisa, enda ees nägid vaenuväge, kes külvab nad kuulirahega üle. Sõdureid valdas hirm, et vaenlased võivad neile selja taha tungida ja meie laevad tammi äärest lahkuda; siis ei ole neil enam taganemisteed. Neepärast jätsid nad alustatud kindlustustööd sinna paika ja tormasid jooksujalu laevade juurde. Osa sai veel kõige lähemal seisvatele alustele, aga need vajusid sealsamas liigraskuse all põhja. Teised jäid paigale, teadmata, mida teha või kuhupoole minna; neile tegid tagaajajad otsa peale. Kolmandad jõudsid õnnelikult laevadele, mis veel ankrus seisis; ainult nemad saidki terve nahaga tulema. Mõned üksikud ujusid kogu jõudu kokku võttes omadeni.

Caesar manitses oma mehi sillal ja kaitseehitustel lõpuni vastu pidama. Ta ise viibis samasuguses ohus kui tema sõdurid. Ent nähes kõiki taganemas, otsis ka Caesar oma laevalt varju. Tema kannul ronis pardale säärane inimmass, et polnud võimalik alust kaldast lahtigi lükata. Teades ette, mis nüüd järgneb, hüppas Caesar merre ja ujus kaugemal seisvate laevade juurde. Sealt saatis ta omadele paadid vastu ja päästis sel viisil ära hulga sõdureid. Tema liiglastis laev läks kogu täiega põhja.

Selles lahingus langes ligi nelisada leegionäri, sõudjaid ja meremehi veelgi rohkem. Aleksandrialased kindlustasid sillapeas paikneva fordil



korralikult ära ja paigutasid sinna rohkesti sõjamasinaid. Samuti tõid nad kivid merest välja ja võisid nüüd oma paate jälle vabalt sillakaarelaste käikude kaudu merele saata.

Nii toimus Pharose saare ja tammi pärast peetud dramaatiline heitlus „Aleksandria sõja“ autori jutustuse järgi. Teised vanaaja allikad, kuigi neis on kõnealustel sündmustel vaid väga põgusalt peatunud, lisavad siiski mõne värvika detaili selle kohta, kuidas Caesar põgenes Suetoniuse järgi näiteks ujunud väepealik maha ligi kakssada sammu, kasutades seejuures ainult paremat kätt; vasakut hoidnud ta üleval, et tähtsad dokumendid märjaks ei saaks; oma purpurmantli haaranud ta hõlmapidi hammaste vahele, et see vaenlase kätte ei satuks. Cassius Dio kirjeldab antud lugu mõnevõrra teisiti. Kuigi ka tema väidab, et Caesar hoidis vasakus käes kogu aeg dokumente, on tal selge sõnaga öeldud, et väejuht heitis mantli seljast, sest see takistas ujumist ja oli heaks märklauaks vaenlase kuulidele. Egiptlased õngitsesid tema mantli välja ja riputasid lahingupaigale püstitatud võidusamba juurde üles.

## KUNINGA VABASTAMINE

„Aleksandria sõja“ autor peab vajalikuks eriliselt rõhutada, et lüüasaamine ei õõnestanud rooma sõdurite võitlusvaimu. Vastupidi, see innustas neid veel raevukamalt vaenlase positsioone ründama. Nad ei vajanud Caesarit kannustamist; leegionäre tuli ennemini tagasi hoida, et nad ei võtaks ette ülearu ohtlikke retki.

Niisiis, jätkab jutustuse autor, jõudis vaenlane järeldusele, et võit lisab roomlastele jõudu, kaotus aga tõstab nende võitlusvaimu. Mingi võimalust seda sõda kuidagi endale soodsalt lõpetada nad ei näinud. Viimaks otsustati saata saadikud Caesarit juurde. Arvata võib, et see sündis kas meie valve alla jäänud kuninga sõprade algatusel või isegi noore monarhi enda nõusolekul; sest nõu temaga salakullerite kaudu kahtlemata peeti. Ametlik saatkond pöördus Caesarit poole palvega lasta kuningas vabaks ja lubada tal omade poole üle minna. Nad põhjendasid seda järgmiselt:

„Kogu rahval on sest tüdruku valitsemisest ja Ganymedese vägivallatsemisest juba villand, mistõttu ta on valmis tegema kõik, mida nõuab seaduslik kuningas. Kui me tänu oma valitseja eestkostele pälvime Caesarit usalduse, siis ei tunne Aleksandrias enam keegi hirmu kapituleerumise ees.“

Caesar tundis läbi ja lõhki seda silmakirjalikku rahvast, kes ei räägi iial seda, mida mõtleb. Aga ta arutles nii:

Et nad seda mult ise paluvad, siis miks mitte nende vastu suuremeelne olla, kui me selle läbi võidame. Sest kui nad kogemata kombel tõesti seda tahavad, mida nad kinnitavad, siis jääb ju kuningas meile truuks. Aga kui nad meid petavad, mis on neile hoopis loomuomasem, ja kuningat lihtsalt kätte tahavad saada, et ta edasist sõjategevust juhiks, kas pole siis üllam ja väarikam pidada sõda monarhi vastu kui kamba võõramaalaste ja äraakaranutega, keda kamandavad tüdruk ja sinuhh.

Caesar laskis Ptolemaiost enda juurde tulla ja pidas talle lühikese monitsuskõne:

„Ennekõike pead sa oma kuningriigi huvide eest väljas olema. Häästa seda suurepärast maad, mille pinnale kahjutule- ja hävingutont on juba oma koletislikud jäljed jätnud. Kõigepealt kutsu mõistusele alamad. Mõtle, kuidas neid päästa. Ole truu rooma rahvale ja isiklikult mulle, kes ma su usaldavalt oma vaenlaste juurde saadan!“

Nõnda kõneldes hoidis ta kuninga paremat kätt peos. Nii jättis ta selle juba noormeheks sirguva poisiga hüvasti. Aga kuninga teadvus oli jõudnud juba läbi teha kõige nurjatuma petturluse põhjaliku kooli. Ta ei taganenud oma rahvalt päritud pruukidest. Pisarsilmi palus ta Caesarit, et see teda ära ei laseks:

„Mis maksab mulle kuningriik selle kõrval, et ma võin näha sinu palet!“ hüüdis ta.

Heldinud Caesar vaigistas poisikese pisaraid ja kostis:

„Kui sa tõesti nõnda mõtled, siis me kohtume sinuga pea.“

Nende sõnadega ta lahkus. Ptolemaios aga sööstis nagu latrist staadionile lahtilastud traavel Caesarit vastu sõtta, nii et need jutuajamisel valatud pisarad olid tal vist tõesti ainult rõõmu pärast silmist veerenud. Paljud Caesarit kõrgemad ohvitserid, paljud tema sõbrad ja sõdurid ei varjanudki oma kahjurõõmu selle üle, et asi oli võtnud ilirase pöörde.

„Niisugune leebus väejuhi poolt on tõesti liig mis liig. Ongi hea, et see poisike teda ninapidi vedas!“ nurisesid nad.

Just nagu oleks Caesar talitanud nõnda lihtsalt leebusest ja mitte pärast pikka ning põhjalikku kaalutlemist.

Kuid aleksandrialased, ehkki neil oli nüüd oma kuningas, pidid peagi tõdema, et nad ei muutunud seeläbi tugevamaks ega roomlased nõrgemaks. Isegi nende oma sõdurid ilkusid poisikeseohtu Ptolemaiost ja tema pehmekäelisuse üle. See kõik valmistas aleksandrialastele tõelist meelehärmi. Nad nägid, et nende asi ei taha sugugi paremuse poole nihkuda.

Samal ajal levis linnas kuuldus, et Caesarile on Süüriast ja Kiliikiast maismaad mööda suuri abivägesid tulemas; ise ta seda veel ei teadnud. Selles olukorras otsustas vaenlane meid kõigepealt meritsi saabuvatest loidumoonasaadetistest ära lõigata. Nad paigutasid oma kiired sõjalaevad Aleksandriast itta Kanopose lähedale ja jäid kannatlikult meie kaubalaevade saabumist ootama. Kui Caesarile sellest ette kanti, käskis ta otsemaid kõik meie laevad merekorda seada ja meestega varus-



tada. Pealikuks nimetas ta Tiberius Nero. Merele sõitsid ka Euphranorile alluvad Rhodose laevad. Ta oli osalenud kõigis seni peetud merelahingutes ja viimane kui üks neist oli lõppenud meie võiduga. Kuid nii see kord juba on, et saatus veeretab just oma soosikute teele kõige rängemad katsumused; nõnda pidi nüüd ka Euphranor tema karmi kätt tunda saama.

Purjetati Kanopose alla. Mõlemad laevastikud rivistusid üles ja algas võitlus. Euphranor sööstis nagu alati esimesena lahingusse. Ta rammis ja laskis põhja vaenlase neljaaerurealise sõjalaeva. Seejärel tõttas ta taga ajama teist. Kuid meie ülejäänud alused ei jõudnud talle küllalt kiiresti järele, nii et Euphranori laev oli varsti igast küljest sisse piiratud. Mitte keegi ei tõtanud talle appi. Kõik arvasid vist, et vaprus ja sõjaõnn toovad ta nagu alati võitjana välja. Või mõtlesid teised lihtsalt iseendale.

Nii hukkus oma neljaaerurealisel Euphranor — tema, kes ta selle lahingus ainsana kõikide hulgast mehiselt võitles!

Nende vapra Euphranori kiituseks lausutud sõnadega lõpetab „Aleksandria sõja“ autor Kanopose all toimunud merelahingu kirjelduse. Me ei saa teada isegi seda, millega see kokkupõrge lõppes. Ülaloodud katke viimast lauset sõna-sõnalt võttes võiks arvata, et roomlased said ses lahingus lüüa. Kuid teistest allikatest on samal ajal teada, et Caesaril õnnestus mereühendus säilitada; et toidumoonajuurdevedu ei katkenud. Suetonius ütleb selge sõnaga, et rooma laevad saavutasid võidu tänu oma väejuhile Tiberius Nerole. Sellest näikse järelduvat, et Kanopose all toimunud merelahingu kirjelduses väljendab „Aleksandria sõja“ autor lihtsalt oma isiklikku sümpaatiat ja antiipaatiat; kindlasti oli ta Euphranori lähedane sõber ning ülistas ja kiitis teda kas või Tiberiuse arvel.

Siin oleks asjakohane meenutada, et Tiberius Nero, Caesari armee kõrgem ohvitser, oli kuuskümmend aastat hiljem Rooma keisriks tõusnud Tiberiuse isa.

## TÄIENDUS

Oli juba — tolleaegse kalendri järgi — 47. aasta veebruar või märts. Sõda oli kestnud ligemale pool aastat, andmata kummalegi poolele otsustavat paremust. Sisepiiratud oli ülim aeg abi saada. Caesari jõud olid 37. leegionist hoolimata pidevatest kokkupõrgetest merel ja maal kõvasti kokku kuivanud.

Õnneks osutusid need juba varem aleksandrialaste kõrvu ulatunud kuuldused tõeks. Kuningapalee kaitsjatele oli saabumas täiendus; see

Niilriast ja Kiliikiast teele asunud vägi liikus maismaad mööda, piki Palestiina rannikut. Mis aga kõige kummalisem — tegemist ei olnudki Rooma leegionidega! See paljukeelne armee koosnes süüria, foiniikia, araabia, kreeka ja juuda üksustest; roomlasi oli nende hulgas vähe. Eufrati ja Siinai poolsaare vahele jäävate maade ja linnade rahvad läksid Caesarile appi eeskätt selleks, et pälvida Rooma valitseja tänu, kuigi oma osa etendas kahtlemata ka neis maades valitsev viha egiptlaste vastu.

Ka retke organiseerija ja juht ise ei olnud roomlane, vaid kuulsas Väike-Aasia linnas Pergamonis sündinud mees nimega Mithridates. Tema soontes voolas iraani ja kreeka, ema poolt koguni kelti verd; poisikesepõlve oli ta veetnud Pontose kuninga kojas, kelle nimi oli samuti Mithridates; mõlemad perekonnad olid nimelt omavahel suguluses. Pontose kuningas oli pidanud Roomaga kolm sõda; kolmandas ta kaotas oma kuningriigi ja põgenes Krimmi, kus tegi kõigi poolt hüljatuna oma elule lõpu. Tema noor kasvandik Pergamoni Mithridates seevastu leppis Rooma ülemvõimuga. Ja kui impeeriumis puhkes kodusõda, osutus ta — nagu Idamaadel kõik — Pompeiuse leeri kuuluvaks. Seda innukamalt püüdis ta pärast Pompeiuse lüüasaamist võitja soosingusse pääseda. Ta liitus otsekohe Caesariga ja saabus Pompeiust jälitades 48. aasta sügisel Aleksandriasse. Ilmselt võitiski ta väejuhi usalduse, sest kohe sõjategevuse alates läkitas Caesar just tema täiendust hankima. Mithridates osutus hakkajamaks kui kõik diktaatori roomlastest sõbrad. Seepärast ei ole Caesarile nii piiritult truud „Aleksandria sõja“ autor kiidusõnadega kitsi ka Pergamoni printsist kõneldes.

Küll aga läheb sama autor vaikides mööda Juudamaalt pärit Antipatrosest, kes tuhande viiesaja relvastatud sõdalase eesotsas Mithridatese korpusega liitus; ta tungis esimesena Pelusioni kindlusemüüridele ja meelitas kohaliku juudi soost rahva hiljem, kui väed liikusid läbi Egiptuse, roomlaste poolele üle. Antipatros kasutas nimelt sama võtet, mida ta oli kasutanud kaheksa aastat tagasi, kui ta aitas Gabiniusel Ptolemaios Flöödimängijat troonile panna.

Mithridates ei suundunud Pelusionist mitte otsejoones Aleksandriasse, mis oleks tähendanud lugematu hulga soode ja kanalite ületamist. Ta valis tee, mis viis küll ringi ja oli pikem, kuid see-eest kergemini läbitav. Mithridates marssis piki Niiluse idapoolset suudmeharu kohani, kus jõgi harunema hakkab, ehk teisisõnu delta algusse. Memphise lähistel ületas ta jõe ning siirdus mööda läänepoolset suudmeharu Aleksandriasse. Teel lõi ta egiptlaste väed tagasi. Teade sellest ulatus sedamaid nii Ptolemaiose kui Caesari kõrvu. Mõlemad lahkusid viivitamatult Aleksandriast, mõistes, et sõja saatus oleneb sellest, kas abivägedel õnnestub piiratud ühineda või mitte. Kuningas liikus Niiluse ülemjooksu suunas laevadega, Caesar seevastu läks maad mööda. Sellest hoolimata jõudis ta Ptolemaiosest ette ja kohtas õigeaegselt Mithridatest.



## KUNINGA SURM

Ptolemaios püstitas oma laagri looduslikult hästi kindlustatud kohta. Ühelt poolt piirnes see Niiluse haruga, teisel pool laiusid sood, kuna kolmandas kulges kaitsevall üle kõrgete järskude küngaste. Nii et ründaja sai laagriale ainult ühest küljest ligineda.

Nende kahe, see on kuninga ja Caesari positsioonide vahele jäi kitsas, järskude servadega kanal. Kanali kaldale paigutas Ptolemaios oma ratsaväe ja väljavalitud mehed jalaväelaste hulgast; nende ülesandeks jäi roomlased tagasi lüüa, juhul kui need peaksid püüdma üle kanali tulla. Kuid Caesari germaanlastest ratsanikud leidsid koolmekoha ja ületasid jõe paigas, kus kaldad olid laugjamad. Samal ajal hakkasid leegionärid maha võtma vee piiril kasvavaid puid, mis langedes ulatusid latvapidi kanali teisele kaldale. See purre kaeti pealt okste ja mullaga, nii et sõjavägi sai sealt vaevata üle. Ootamatu rünnak heidutas vaenlast; paljud pistisid kohe põgenema. Aga sellest polnud abi. Ainult vähesed jõudsid oma laagripaika, suurem jagu notiti maha.

Pärast seda hiilgavat võitu jõudis Caesar järelausele, et kiire tegutsemine tekitab vastase ridades paanikat. Ta suundus otsema teed laagri peale, kuid nägi siis, et seda kaitsevad nii võimsad kindlustused kui ka looduslik asend ja et vallid on tihedalt täis sõjariistus mehi. Caesar mõistis, et tema sõjamehed, kes on pikast teekonnast ja taplusest kurnatud, ei saa kohe rünnakule asuda. Seepärast käskis ta vaenlase positsioonidest natuke maad eemal laagri üles lüüa.

Järgmisel päeval ründas ta kõigi oma jõududega ja vallutas kiiresti naaberkülla rajatud väikese ford, mis oli kahe kaitsevalli abil egiptlaste laagriga ühendatud. Caesar pani ford vastu välja kõik oma jõud — kuigi oli ilmne, et see on vallutatav ka palju väiksema väega — ainult selle tagamõttega, et vaenlast oma ootamatu eduga rööpast välja viia ja kohe pärast seda põhilaagrit rünnata. Ja tõepoolest: sama hoogsalt, kui meie sõdurid olid jälitanud kindlusest põgenejaid, jõudsid nad laagri kaitserajatisteni ja asusid neid pöörases raevus vallutama. Nad pääsesid juurde ainult kahest küljest: sealt, kust laager oli avatum, ja sealt, kus Niiluse ja kaitsevalli vahele jäi natuke maad. Ent mõlemas lõigus oli ka kaitse kõige kõvem, pealegi kõige vahvam. Jõe poolt ründajad sattusid otse kuulirahe alla, mida sadas nii vallilt kui ka paljudelt sealsamas kalda ääres seisvatelt laevadelt.

Caesar mõistis, et kuigi meie omad kõigest väest pingutavad, ei suuda nad raskete võitlustingimuste tõttu midagi erilist korda saata. Kuid ta pani tähele, et egiptlaste laagri ülemine ots on meestest peaaegu tühi; ju nad olid arvanud, et nende lõik on vallutamatu, ja tormanud alla, sinna, kus kees võitlus.

Otsekohe andis väejuht kolmele kohordile käsu minna ringiga ümber vaenlase positsioonide ja rünnata ülalt. Kui meie mehed sinna jõudsid, leidsid nad eest väga nõrga kaitse ja tormasid nagu meeletud lahingusse. Sõjakisast ja igalt poolt kostvast relvatärist hirmunud egiptlased kaotasid pea; nende paanika ainult kannustas meie sõdureid. Nad võtsid ära ülemise laagri ja niitsid sealt alla tormates vaenuväge nagu loogu. Selle tapatöö eest põgenedes hüppasid paljud kaitsevallilt alla jõe äärde. Esimesed, kes sellega hakkama said, suruti järgmiste poolt vallikraavi, kus nad seega teistele teed sillutasid.

On teada, et kuningas põgenes laagrist laevale, aga see läks kõigi nende raskuse all kohe põhja, kes sinna ujudes end päästa püüdsid. Ptolemaios hukkus.

See „Aleksandria sõjast“ pärit lakooniline lause noore valitseja surma kohta vajab siiski täiendamist andmetega teiste vanaaja autorite teostest. Ka need on äärmiselt napolisõnalised, osaliselt isegi vastuolulised. Plutarchos ütleb lihtsalt, et Ptolemaiiose surma üksikasju varjab saladuskate. Teised omakorda kinnitavad, et tema surnukeha leiti pärast lahingut jõemudast ja tunti ära kuldse raudrüü järgi, mida Caesar laskis hiljem Aleksandria rahvale näidata kui tõendit oma lõplikust võidust.

## VÕITJA TAHE

Aleksandriasse tagasi ei läinud Caesar mitte enam ringiga nagu Mithridatesele vastu minnes. Nüüd marssis ta otseteed linna, pealegi nendesse kvartalitesse, mis kuulusid vaenlasele. Väepealik oli veendunud, et kuninga lüüasaamise ja surma teatest heitunud elanikkonnal ei tule enam mõttesegi talle vastu panna. Caesar oli selles niivõrd kindel, et sõitis ise armee peakorpuse eesotsas, ratsaväe eelsalgas.

Tema oletus pidas paika. Linnarahva hulgad valgusid talle vastu. Kõik heitsid relvad käest ja jätsid maha kindlustused, mida nad mitu kuud järjest nii suure visadusega olid kaitsnud. Nüüd, palujarüü seljas, anusid nad veel ainult armu. Oma hiigelrongkäigus kandsid aleksandrialased mitmesuguseid pühi sümboloid ja kultusesemeid, nagu see neil häda- või rõõmupäevil kombeks oli.

Nii et Caesar saabus linna ja kuningakvartalis, kus ta piiramisele kaua aega vastu oli pannud; otse läbi vaenlase positsioonide. Omad võtsid ta rõõmuhõisetega vastu.

Sündis see 27. märtsil 47. aastal e. m. a.

Varsti pärast seda tegi diktaator teatavaks, mis Egiptusest tulevikus peab saama. Paljud egiptlased ja roomlased oletasid, et see nii rikas ja taltumatu riik muutub nüüd impeeriumi uueks provintsiks. Seesuguseid plaane oli ju Roomas juba kaua peetud ja nende taga ei



seisnud keegi muu kui Caesar! Ja et egiptlased olid alles äsja osutanud, kui väga nad roomlasi vihkavad, siis polnud mingit põhjust nende riiklikku iseseisvust säilitada. Ent võidukas väejuht osutus lausa üllatavalt armulikuks.

Kõigepealt kinnitas ta, et Ptolemaios XII testament on rooma rahva ja seega ka tema kui selle rahva esindaja suhtes endiselt jõus. Mõistagi sundis noore kuninga Ptolemaios XIII traagiline surm teda testamendis mõningaid muudatusi tegema: Kleopatra kaasvalitsejaks ja abikaasaks saab tema kümneaastane noorem vend; oma õe vastu võidelnud printsess Arsinoe aga lahkub Egiptusest ja sõidab Rooma. Küpros, nii nagu ta mõned kuud tagasi oli lubanud, läheb Ptolemaioste krooni alla tagasi.

Millest äkki Caesari säärane suuremeelsus maa vastu, kus ta oleks äärepealt elu kaotanud?

## KLEOPATRA JA SÕDA

„Aleksandria sõja“ autor mainib Kleopatrast oma teoses üldse ainult ühel korral: võitnud sõja, andis Caesar kuningriigi Ptolemaioste nooremale pojale ja tema vanemale tütrele Kleopatrale, „kes püsis talle truu ja jäi tema vägede kaitse alla.“ Nii et anonüümne kirjanik läheb küsimusest, missugune oli kuninganna tegevus ja roll mitu kuud kestnud piiramise vältel, niisama peenetundeliselt vaikides mööda nagu Caesar ise oma loos.

Aga on selge, et Kleopatra ei saanud jääda tema ümber toimuvate draamatiliste sündmuste passiivseks pealtvaatajaks. Ainult tema pärast ju puhkeski see sõda, tema tõttu ja tema huvides. Kõik need päevad, kui tühine käputäis roomlasi, tõrjus meelegeitlikke pingutusi tehes tagasi kümnete tuhandete aleksandrialaste ning Achillase ja Ganymedese sõdurite rünnakuid, ei värisenud ta kindlasti mitte oma kuningannatiitli, vaid lihtsalt elu pärast. Missuguse südamevaluga pidi ta jälgima rohkeid üllatusi pakkuvaid veriseid kokkupõrkeid tänavatel ja sadamas! Nagu teised, nii ootas temagi sõnumit täienduse saabumise kohta. Tal oli hirm, kui Caesar läks mõnele eriti ohtlikule sõjalisele operatsioonile: Läänesadamasse, kus ta pidi peaaegu elu jätma, Chersonesose poolsaarele 37. leegioni ära tooma ja lõpuks sisemaale Mithridatse korpusega ühinema. Et Kleopatrast pidid valdama just seesugused tunded, on selge ja täiesti mõistetav. Kuid mingem edasi ja küsigem, kas mõnikord polnud ehk kuninganna endagi käsi neis kõikvõimalikes salasepitsustes ja poliitilistes intriigides mängus? Ega need kaks leerit Aleksandrias võidelnud siis ainult relvadega tänavabarrikaadidel ja laevade pardal. Need siinkohal üleskerkivad küsimused jäävad sel lihtsal põhjusel paratamatult ilma vastuseta, et puu-

duvad allikmaterjalid, isegi kõige kaudsemad viited. Aga esitama nad peab. Nii et:

Kuidas suhtus Kleopatra sellesse, et tema õde Arsinoe pages vaenlase laagrisse? Tuli see talle täieliku üllatusena? Või teadis ta seda kõike ette, kuid varjas Caesari eest, ja aitas koguni salaja kaasa, et õde pääseks kuningapaleest minema, aga nii, et ei roomlastel ega Arsinoel endal oleks asjast vähematki aimu? See poleks sugugi ime, sest sel moel õest lahti saades oleks ta häbimärgistanud teda Rooma väejuhi ees ja kõrvaldanud ühe hoobiga teelt ka võimaliku konkurendi troonile. Sest auahnuse poolest olid mõlemad Ptolemaioste tütreid täpselt ühesugused. Võimuvõitluses ei pörrganud kumbki tagasi mis tahes kuriteo eest. Arsinoe tõestas seda siis, kui ta Achillasega esikoha pärast tülitsedes laskis väejuhi oma salamõrtsukatel mõrvata. Nii et kui Caesar otsustas printsessi pärast võitu Egiptusest ära saata, et ta kaunistaks Roomas tema triumfirongi, siis seeläbi ta küll alandas tütarlast, kuid tegelikult päästis tema elu. Võib juba arvata, missugune põli Arsinoet oleks oodanud, kui ta oleks Aleksandriasse oma õe meelevalda jäänud.

Või siis — kuidas suri Ptoleinos? Mees, kes oli algusest peale olnud Kleopatra vaenlane, lepitamatu ja salakaval, tema pagendamise tegelik süüdlane. Kindlasti ei säästnud kuninganna vaeva, et teda roomlaste ees paljastada, võib-olla koguni mustata. Caesar väidab, et ta tapnud Ptoleinoset sellepärast, et see võttis kinni Achillase juurde läkitatud salasaadikud ja kõik tema sepitsused tulid päevavalgele. Ei ole põhjust kahelda, et see tõesti niimoodi oli. Küll aga tasuks mõelda, missugune võis olla Kleopatra roll selles, et Ptoleinoset teatavaks sai. Caesar ja tema lähikondsed ei orienteerunud kuningapalee saladustes. Nad ei tundnud ka linna, selle elanikke ja kombeid. Ilma Kleopatra sõprade otsese kaasabitä oleks neil kindlasti raske olnud Ptoleinoset teolt tabada. Pole sugugi võimatu, et mingid tõendid tema vastu mõtles kuninganna lihtsalt välja.

Ja lõpuks see noore Ptolemaioste vabakslaskmise ja aleksandrialaste loovutamise lugu. Raske uskuda, et diktaator ei pidanud niivõrd tähtsas küsimuses Kleopatraga nõu; asi puudutas ju ikkagi tema venda, abikaasat ja kaasvalitsejat! Ning taas kerkivad üles sama laadi kahtlused nagu seoses Arsinoe põgenemisega. Kuninganna nägi ilmselt juba ette, et vabaks saades reedab Ptolemaios roomlased — ja just seda tal oligi tarvis! Caesar võis ehk veel poisikese pisaratest hõruda ja end ära petta lasta, aga Kleopatra — naine ja aleksandrialanna, kes oli üles kasvanud keset õukonnaintriige ja salamõrvu —, tema ei saanud seda stseeni hiljem kindlasti ilma iroonilise muigeta meenutada. Ometi jättis ta Caesari tema eksiarvamise juurde. Mine tea, võib-olla ta isegi kostis Ptolemaioste eest, veenis Caesarit teda usaldama. Ja õigesti tegi — oma vaatevinklist võttes. Tal oli tarvis tülkast elukaaslasest kord ja alati seks vabaneda.

23. juunil 47. aastal ehk peaaegu täpselt kolm kuud pärast Aleksandria sõja lõppu sündis Kleopatral poeg. Loomulikult pandi talle nimeks



Ptolemaios; temast pidi saama dünastia viieteistkümnes esindaja. Huvitavam on tema teine nimi — Caesar. Ema armust kandis poiss hiljem veel kahte suursugust hüüdnime: Theos Philopator ja Theos Philometor. Aleksandria rahvas aga nimetas teda alati lühidalt ja lihtsalt Kaisarioniks ehk Caesarioniks.

Kolme aasta pärast, kui diktaator oli juba surnud, tegi tema lähedane sõber Marcus Antonius senatile ametlikult teatavaks, et Caesar oli tunnistanud Kleopatra lapse omaks. Tõsi, kümmekond aastat hiljem tutvustati Roomas dokumenti, mis kategooriliselt eitab, nagu oleks Caesar võinud olla Egiptuse printsi isa. Ent see dokument pärineb juba sellest ajast, kui ametlik propaganda püüdis Kleopatrat Rooma riigi vaenlasena kujutada; nii et need olid kõrgemad riigihuvid, mis sundisid kummutama arvamust, nagu oleks diktaator võinud omal ajal Egiptuse kuninganna ahvatluste ohvriks langeda. Aga kui see polnud Caesar, siis kes oleks võinud veel Ptolemaios Caesari isa olla? Ega ometi Kleopatra vend ja abikaasa, Ptolemaios XIII, kellega ta oli juba 48. aasta kevadest peale sõjajalal seisnud! Saati tema teine vend, Ptolemaios XIV, kellega ta Caesariga tahtest 47. aasta kevadel oli abiellunud ja kes ei saanud sel ajal olla rohkem kui üheteistkümnenda aastane!

Nagu daatumid ja faktid lubavad järeldada, ei suutnud ei sõjakära ega alatud paleeintrigid takistada armuloo puhkemist. Tärkas see hetkel, mil nooruke neid diktaatori suurimaks üllatuseks asemekotist välja puged, ega lõppenud isegi siis, kui relvade tärin Aleksandria tänavail 47. aasta märtsis lakkas.

## CAESAR JA KLEOPATRA 47. AASTA KEVADEL

„Kõik asjad sel viisil ära korraldanud, sõitis Caesar Süüriasse.“

Ülaltoodud lause järgneb „Aleksandria sõja“ autoril vahetult teatele, et diktaator pani troonile Kleopatra ja tema noorema venna. Seega peaks teose lugejal olema selge pilt: Caesar võitis sõja, andis Egiptusele valitsuse, mis tagas lojaalsuse Roomale, ja lahkus kohe pärast seda.

Kõnealuse lausega lõpebki Aleksandria sündmuste kirjeldus. Edasi tuleb juttu teistest maadest: kõikjal — Väike-Aasias, Illüürias, Hispaanias, samuti Aafrikas ja Itaalias endas — võtsid asjad Caesarile ebasoodsa pöörde. Eriti ohtlikuks oli muutunud olukord Väike-Aasias: kuningas Mithridatese poeg Pharnakes püüdis oma isa kunagisi valdusi tagasi saada. Mis olekski siis loomulik, kui et diktaator sõitis nii ärevate teadete saabudes Egiptusest, kus ta oli niigi ilma

erilise vajaduseta kaotanud mitu väga väärtuslikku kuud, kiiremas korras ära ja ruttas Süüria kaudu Väike-Aasiasse.

Aga kas Caesar lahkus tõesti otsekohe maalt, kus ta oli veetnud nii erakordseid päevi, tulvil võitlust ja armuõnne? Kas „Aleksandria sõja“ autor ei vaiki austusest väejuhi vastu maha üht teatavat seika?

47. aasta kevadel viibis Cicero Itaalia sadamalinnas Brundisiumis. Nii nagu kogu impeeriumi rahvas, ootas ka tema seal kannatamatult lüüdi saabuvaid teateid. Diktaatoriga hakkas ta vähehaaval juba leppima; antud olukorras pidas ta Caesarit naasmist Rooma isegi soovitatavaks. Aga Egiptusest tuli sõnumeid harva ja suure hilinemisega. Caesarit viimane Itaaliasse saabunud kiri oli dateeritud kogunisti 48. aasta detsembris! 47. aasta aprilli lõpus või mai alguses saadi küll juba teada, et Aleksandrias on sõjategevus lõppenud; sellegipoolest ironiseerib Cicero oma kirjas sõbrale: „Ta vist ripub nii kõvasti selle Aleksandria küljes kinni, et häbeneb sellest isegi kirjutada.“ See lause on Cicerol meelega kahemõtteliselt sõnastatud.

Alles 5. juulil kirjutab ta:

„Käis jutt, esialgu küll üsna kahtlane, et Caesar on Aleksandriast lahkunud. Aga kõik hilisemad teated kinnitasid seda.“

Et kirjad jõudsid Egiptusest Rooma umbes kuu ajaga, siis võib oletada, et Caesar sõitis Aleksandriast ära juuni alguses. Nii see oligi. Ühes kroonikas on märges, et Caesar saabus Süüria Antiookiasse täpselt 28. juunil. Täheandjad kõik andmed viitavad sellele, et sõja lõppemise ja diktaatori lahkumise vahet oli rohkem kui kaks kuud! Selge, et korralduste andmine ei võtnud nii palju aega. Mida Caesar siis kogu selle aja tegi, kui paljud maad ootasid kannatamatult tema tagasitulekut? Miks ei lausu „Aleksandria sõja“ autor selle nii pika ajavahemiku kohta poolt sõnagi?

Peenetundelise kirjaniku aitavad välja teised. Nad teatavad, et Caesar kasutas nood kaks kuud ära selleks, et sooritada koos Kleopatra reis Niiluse ülemjooksule, maa kaugemate lõunapiirkondadeni välja; neid saatis neljasajast laevast ja paadist koosnev laevastik; reisi peaeesmärk oli Egiptuse kuulsate muinasmälestistega tutvumine; Caesar ja Kleopatra sõitsid ühel ja samal laeval.

Silmitsedes Egiptuse arheoloogilist kaarti, võime kaunis täpselt ära märkida selle suurejoonelise, ühtaegu armu- ja huvireisi põhilised etapid. Nimelt on paljud egiptuse arhitektuuri ja raidkunsti mälestusmärgid säilinud meie päevini peaaegu samal kujul, kui neid nägid Caesar ja Kleopatra; aga ka neist, mis kahekümne sajandi vältel on jõudnud hävineda, on alles selged jäljed või üksikasjalikud kirjeldused.

Ei ajahammas ega ükski inimlik jõud ole suutnud nimetamisväärselt kahjustada hiigelpüramiide. Nad seisavad kuni tänaseni, niisama kõigutamatud ja niisamasugused kui sel ajal, kui nende jalamil seistasid diktaator ja kuninganna. Aga selleks et näha püramiide, pidi suursugune paar tegema peatuse Memphises. Kindlasti tervitas neid seal ülempreester Psereni-Ptah; toosama, kes ligi kolmkümmend aastat



tagasi, alles poisikeseeas, oli krooninud Kleopatra isa, Ptolemaios Flöödimängija. See aasta oli ülempreestri elus niisama edurikas ja õnnelik, nagu oli olnud toogi. Ja mitte ainult sellepärast, et kuninganna ja Rooma kõrge aukandja olid austanud linna oma võõruskäiguga. Veel enam rõõmustas Psereni-Ptah sel puhul, et hiljuti oli jumalapoeg Imhotep ilmutanud end talle unes ja lubanud kinkida neile kauaigatsatud poja — kui tema templis teostatakse kaunistustööd; ülempreestri naine ootaski juba last.

## UNES ILMUNUD IMHOTEP

Sel ülempreestri vastu nii suurt armuheldust üles näidanud jumalal oli ebatavaline minevik:

Kakskümmend seitse sajandit enne Kleopatrat oli elanud lihast ja verest mees nimega Imhotep. See mees oli vaarao Džoseri nõunik; Memphise lähedale Sakkarasse püstitas ta oma valitsejale hiigelsuure hauakambri, mis hämmastas kaasaegseid oma toredusega. Seal seisab see tänapäevani; väliskuju järgi nimetatakse rajatist astmikpüramiidiks ja ta kujutab endast muistse haudehitiste ja pärispüramiidide vahelist üleminekuvormi; tehtud ei olnud see mitte tellistest, nagu Egiptuses seni kombeks oli olnud, vaid tahutud kividest.

Järgmistel sajanditel Imhotepi kuulsus aina kasvas. Järelopõlved hakkasid teda pidama suureks targaks, kes valdas paljusid oskusi. Iga kirjutaja piserdas kausikesest tema auks maha mõne tilga vett, enne kui asus papüürusele kirjamärke maalima. Veel hiljem hakati Imhotepi samastama jumal Ptahiga, igasugu käsitöö looja ja kaitsjaga. Lõpuks läks asi niikaugele, et Imhotep tunnistati Ptahi pojaks, ehk seega samuti jumalaks, kuigi ei unustatud iial tema surelike vanemate nimesid.

Tol ajal peeti käsitööks ka meditsiini; kui nii võtta, siis sugugi mitte ilmaaegu. Seega oli Imhotep ühtlasi arstide kaitsja ning arstikunsti-jumal. Hilisemal perioodil ennekoike just seda. Tema templisse, mis asus Memphise külje all, meile juba tuttava Serapeioni lähedal, vooris lõputul hulgal palverändureid ja haigeid. Imhotepile hakati rajama templeid ka Egiptuse teistes paikkondades; me rääkisime juba tema tunnustajatest Teebas. Kui Egiptuses kinnitasid kanda kreeklased, teatasid nad kohe, et Imhotep (nemad panid talle nimeks Imutes) on lihtsalt nende arstikunstimumala Asklepiose kehastus, ja austasid teda niisama hardalt kui autohtoonidki.

Imhotepi-Asklepiose kummardajad jäid sageli ööseks tema templi-tesse; ta ilmutas end neile unes, jagades nõu, andes teada oma tahet ja viies läbi isegi raviprotseduure. On säilinud liiga paljude asjaosaliste tunnistused, kes kõik olid jumalat oma silmaga näinud või ise ime

liibi terveks saanud, et neid väljamõeldiste pähe lihtsalt kõrvale heita. Ennemini on alust arvata, et preestrid hüpnootiseerisid haigeid või siis kasutasid narkootikume, et nende abil operatsioone teostada.

Tõenäoliselt tekkis jumal Imhotepi suurust ja õilistegusid ülistav egiptusekeelne traktaat Ptolemaioste ajal. Hiljem otsustas üks kreeklane, kes elas ilmselt Memphises, tõlkida selle väikese teose oma emakeelde, et Imhotepi kuulsus leviks üle kogu maailma. Aga nagu autor ise papüüruserullil (vaid osaliselt) säilinud eessõnas väidab, sat-  
tus ta suurtesse raskustesse.

„Korduvalt alustasin ma tõlkimist. Aga iga kord, kui ma juba joone peale olin saanud, taltsutas just ülesande suurus mu õhinat. Sest mitte surelik inimene, vaid ainuüksi jumalad võivad ülistada jumalate tegu-  
sidi!“

Seepärast lükkas ta oma vaga kavatsust järjest edasi. Nii kestis see kolm aastat. Aga sedaaegu, nagu eessõnas öeldakse, hakkasid sündima kummalised lood:

„Kõik need kolm aastat kannatas mu ema jumalast saadetud raskete palavikuhoogude käes. Alles siis taipasime suure hilinemisega, mida me peaksime tegema, ja astusime abipalves tema palge ette. Ja tema, kes ta on armuline kõigi vastu, ilmutas end haigele unes ning ravis ta harilike rohtude varal terveks. Me tänasime oma päästjat ja tõime talle tavakohaselt ohvrit. Varsti pärast seda löid mulle äkki parema külje sisse valud. Aega viitmata pöördusin ma inimkonna kaitsja poole. Ja tema oma helduses laskis mulle veelgi ohtramalt oma erilist armu osaks saada.

Oli öö. Kõik elav peale hädasolijate magas. Mind vaevas palavik. Visklesin krampides, kannatades kõhahoogude ja õhupuuduse all, mida põhjustas too valu paremas küljes. Mu pea oli raske; surmväsi-nuna jäin viimaks magama. Ema, kes istus mu kõrval, ei lubanud endale põgusatki puhkehetke. Ta kannatas koos oma lapsega, sest oli juba loomult osavõtlik. Ja siis nägi ta täiesti ootamatult viirastust; see polnud öine unenäoviirastus, sest emal olid silmad kogu aeg lahti — päris selgelt ta ka kõike muudugi näha ei võinud, sest jumalik ilmu-tus täitis ta kõhedusega. Ema nägi kas jumalat ennast või siis tema sulast. See olevus, kasvult palju suurem kui inimene, kandis õhukest kiiskavat rüüd; vasakus käes hoidis ta raamatut. Ta ainult tunnistas mind paar-kolm korda pealaest jalatallani ja kadus seejärel.

Kui ema uuesti teadvusele tuli, hakkas ta mind äratama, ise ikka veel värisedes. Oma üllatuseks märkas ta, et mul on palavik täielikult kadunud ja et ma leemendan üleni higist. Nüüd kiitis ta jumalat, kes oli end talle ilmutanud. Seejärel pühkis ta mind kuivaks ja ma tundsin end korrapealt paremini.

Ema tahtis hakata jutustama, missugune ime oli sündinud, aga ma jõudsin temast ette, teades ise täpselt kõike, mis ta oli näinud. Sest see, mida tema nägi kui tõelust, viirastus mulle kui nägemus, mida ma oleksin just nagu unes näinud.“



## REIS NIILUSE ÜLEMJOOKSULE

Memphises viibides külastasid Kleopatra ja Caesar kindlasti kõiki linna ja ümbruskonna suuremaid pühamuid; niisiis käisid nad Imhotepi, Ptahi ja härg Apise templites. Avaldades austust pühale loomale, järgis Caesar Aleksander Suure eeskujut; nagu peagi selgub, pidas ta juba siis plaani maailmavallutaja jälgedes käia. Ka Serapeion pidi auväärset paari võõrustama; Ptolemaioste soost kuningad külastasid seda sageli, mõni koguni mitu korda.

Järgmine tähtis etapp nende lõunamaareisil oli Faijumi oas. Kunagi, ligi kakskümmend sajandit enne Kleopatrat, olid XII dünastia vaaraod ehitanud sinna oma paleed, pühamud ja püramiidid; mäletatavasti oli oas ka krokodillijumala Suchose kultusepaik. Kleopatra päevil võisid need muistsed arhitektuurimälestised veel üsna imposantsed välja näha, kuid tänaseks on neist ainult riismed järel. Sest erinevalt Egiptuse teistest piirkondadest, kus ehitati peamiselt kivist, kasutasid Faijumi arhitektid selleks harilikult savi, pealegi põletamata savi.

Ülem-Egiptus, Niiluse pikk ja kitsas org kahe järskude kaljuste servadega kõrbe vahel, lausa kubises arhitektuuri ja raidkunstide suurepärasest monumentidest. Niiluse jõe mõlemal kaldal kõrgusid kõikmõeldavate jumaluste templid, nende valitsejad ja hardad kummardajad laiendasid ja kaunistasid neid põlvest põlve. Kui meie reisimehed oleksid peatunud kõikides vaatamisväärsustes kohtades, oleks neil kulunud selleks kuid ja koguni aastaid. Ent teatud paikadest ei olnud lihtsalt võimalik mööda minna. Üks seesuguseid oli Abydos. Sinna oli maetud Egiptuse usundi üks pühamaks peetavaid säilmeid: Sethi poolt tapetud ja tükkideks raiutud, aga Isise kui abikaasa ja õe läbi uuesti ellu tõusnud jumal Osirise pea. Tänu sellele kujuneski Abydosest suurejoonelistel religioossetel tseremooniatega areen ja lugematute palverännakute sihtpunkt. Muistsetel aegadel püüdsid nii vaaraod kui tavalised surelikud soetada endale sinna kas altarit või teist hauakambrit, olgu või tühja; usuti, et see aitab neil jumala erilise armu tõttu kaugel Läänes, kus valitseb Osiris, surnuist üles tõusta. Viimaste Ptolemaioste ajaks oli Abydos küll oma hiilguse juba minetanud. Midagi uut sinna enam ei rajatud, ei ennistatud isegi vanu. Aga seegi, mis sinna sajandite vältel oli kerkinud, oli imetlusväärne.

Abydosest lõunasse jääv Dendera seevastu saavutas oma õitsengu just Ptolemaioste ajal ja tänu Ptolemaioste dünastiale. Hathoril — armastuse-, tantsu- ja muusikajumalannal — oli seal oma hiiglaslik tempel; selle laiendamine ja restaureerimine oli lõppenud juba kümme aastat tagasi, Flöödimängija valitsemise ajal, kuid väiksemad, peamiselt kaunistustööd jätkusid seal veel isegi Rooma keisririigi päevil. Kreeklased samastasid Hathori loomulikult oma Aphroditega, olgugi et nii mõnelgi pool kujutati Hathorit kas lehmapeaga naisena

või lausa lehmana ja temas nähti matmispaikade kaitsjat. Oli olemas ka linn, kus austati lehm Hesist — Hathori ja Isise kehaust. Kui Hesist heitis hinge, korraldati talle suurejoonelised matused nagu Apisele või Buchiselegi. On säilinud kiri, milles preestrid paluvad finantsministrit eraldada sada talenti mürri püha lehma säilmete palsameerimiseks; nad kiirustavad teda koguni tagant, sest nende sõnul ei saa uut Hesist enne kohale tuua, kui vana on maetud.

Kuid ükski neist templeist, mida Kleopatra ja Caesar oma senisel teereisil olid võinud imetleda, polnud ei oma suuruselt ega toreduselt võrreldav Ammoni templitega Teebas. Neist oli meil juba juttu. Nagu sellestki, et Kleopatra külastas Teebat oma esimesel valitsemisaastal, kui ta saatis püha härja Buchise Hermonthisesse. Nüüd siis viibis ta siin teistkordselt.

Niiluse läänekaldal Teebas paiknes surnutelinn. Kõrbe piiril järsu kaljuserva jalamil seisis pühamud vaaraodele, kelle muumiad puhkasid sügavale kalju sisse raiutud hauakambreis. Üks ilusamaid, esimeste Ptolemaioste aegu ehitatud templeid oli pühendatud jumalanna Hathorile, lehmale. Kuid külaliste erilise huvi objektiks olid Teebas nii tollal kui ka hiljem kaks hiiglasuurt, ligi kahekümne meetri kõrgust raidkuju. Mõlemad kujutasid endast troonil istuvat vaarao Amenhotep III-t ning valvasid sissepääsu tema templisse. Kreeklased omakorda väitsid, et need on Trooja sõjas Achilleuse käe läbi langenud Etioopia legendaarse printsi Memnoni monumendid; seepärast nimetasid nad neid Memnoni kolossideks.

Raske öelda, kas Kleopatra päevil leidis juba aset ime, mis hiljem keisririigi esimestel sajanditel meelitas kolosside juurde kokku tohutult hulgal turiste. Sest esimese teate sellesinase ime olemasolust leiame Strabonilt, kes — nagu juba öeldud — külastas Egiptust mõnevõrra hiljem, täpsemalt 25 aastat pärast Kleopatrat. Strabon kirjutab:

„Seal seisavad kaks kolossi. Üks neist on terve, teisel on ülemine osa maavärina tagajärjel lagunenu. Räägitakse, et raidkuju troonile jäänud osast tuleb iga päev — ainult üks kord — kuuldavale mingi otsekui kergest löögist tekitatud heli. Egiptuse ja tema rohkete sõprade ning sõdurite seltsis neid paiku külastades kuulsin ma ise seda häälet; see oli umbes kella ühe paiku päeval. Aga ma ei tea öelda, kust see heli tuli, kas kolossi alusest või temast endast või tekitas keegi kohalolijatest selle tahtlikult. Kuna põhjus on teadmata, siis usutagu ennem ükskõik mida, kui et selle võisid sünnitada kivid.“

Straboni skeptitsism oli siiski õigustamatu. Kuni meie ajani on säilinud kümmed skulptuuri kividest kraabitud kirjad. Kõik nad, nii kreeka- kui ladinakeelsed, kinnitavad nagu ühest suust: ma kuulsin Memnonit! Ime põhjus näib olevat üpris lihtne: seepoolest kivid olid maavärina tagajärjel purunenud ja hommikul, kui temperatuur järsult muutus, kutsus seest välja tungiv õhk esile selle inimhääletaolise heli.

Mööda Niilust lõuna poole sõites võisid Caesar ja Kleopatra Hermonthises härg Buchist külastada. Tema tempel teenis ära kuninganna erilise armuhelduse, sest sinna laskis ta hiljem püstitada altari



jumal Monthi abikaasale. Altarireljeefidel on realistlikus maneeris kujutatud, kuidas jumalanna sünnitab oma abikaasale poja. Iseäranis kõnekaks muutub see siis, kui tuletada meelde, et Kleopatra oli Hermonthises viibides viimaseid kuid rase. Võimalik, et altar ongi püstitatud õnneliku mahasaamise heaks antud töotuse lunastamiseks.

Igal pool, kus nende laev randus, tervitasid kõrgeid võimukandjaid suured rahvahulgad, pidades kinni kehtestatud korrast ja seisuslikust hierarhiast; see on meile mitmetest dokumentidest teada. Elanikkonna ees seisvate võimukandjate kõrvale asetust alati preestrid; neile järgnesid kreeklaste väeteenistused või sõjaväekohused, ilmtingimata täies varustuses; siis tulid kreeklaste perekonnad; seejärel iga seltsi inimesed, kes polnud antud paikkonna alalised asukad; alles kõigi nende taga tungles lihtrahvas, egiptuse talupoegade ja orjade summ.

Aga kuninganna polnud mitte ainult riigivalitseja, vaid ühtlasi jumalanna Isise elav kehastus. Nii sai talle kõikjal osaks jumaldav austus nagu Egiptuse kõige kõrgematele pühadustele. Talle toodi ohvreid, talle suitsutati viirukit, tema poole tõusid preestrite palved ja laul. Hiigeltemplite hämaruses kõrgele surelike hulkade kohale üles tõstatud, kiirgas kuninganna valgust. Ent roomlane, nähes esmakordselt elus, kuidas kummardatakse jumalinimest, mõtles endamisi: kas ta ei peaks oma võimu ümber samasugust nimbust looma?

## ROOMA GARNISON

Caesar sõitis ära ja Kleopatra jäi üksi; sest tema kümneaastast venda ei võtnud ometi keegi tõsiselt. Viimaks oli kuninganna saavutanud eesmärgi, mida ta nii palju aastaid visalt oli taotlenud! Tema auahne unistus jagamatust võimust oli täitunud, olgugi et see oli talle väga kalliks maksma läinud. Pikki kuid kestnud sõda oli laastanud pealinna ja laostanud Egiptuse majanduse, mis, nagu eespool öeldud, polnud ennegi kuigi õitsval järjel. Aleksandrialased leidsid, et Kleopatra valitseb võõra riigi tahtest ja püsib võimul tänu maal viibivatele välismaistele vägedele. Võimalik, et väljaspool Aleksandriat oli olukord teine. Rahvas suhtus igasugustesse pealinnas toimuvatesse muudatustesse võrdlemisi ükskõiksest, sest tema põli ei läinud sellest põrmugi paremaks, kas valitsesid Ptolemaios XIII või siis Kleopatra ja Ptolemaios XIV. Võib arvata, et ka kuninganna religioonipoliitika, mis väljendus jumalanna Isise erilises kultuses, tõi talle teatava poolehoiu varakate egiptlaste, eeskätt muidugi preestrite hulgas.

Caesar oli jätnud Egiptusse kolm leegioni. Need kui äsjase kaotuse elav etteheide võisid juba paljalt oma olemasoluga kuninganna vastu vihavaenu sütitada; pealegi olid nad märgatavaks koormaks riigi vara-

laekale. Aga kui diktaator nad Niilusemaale garnisoniks määras, siis oli tal selleks ka tõsine põhjus. „Aleksandria sõja“ autor kirjutab sellest täiesti varjamatult, hoidudes üksnes kramplikult Kleopatrat nimetamast:

Caesar soovis kindlustada uute kuningate võimu, kes tema sõpradena ei saanud oma alamate seas armastatud olla ja kel samuti pikaajalise valitsemise tulemusena kättevõidetud autoriteet puudus. Ühtlasi leidis ta, et meie impeeriumi väärikus ja au nõuavad, et valitsejate julgeolek oleks tagatud just Rooma garnisoni läbi — juhul kui nad ustavad püsivad; ja et seesama garnison neid ka karistaks, kui nad ebalojaalseks osutuvad.

Egiptuses viibivate leegionide pealikuks nimetas Caesar kellegi Rufio. See oli tema vabakslastu poeg ehk mees, kes ühiskondlikul hierarhiaredelil kõigest ühe pulga võrra orjast kõrgemal seisis. Paljude roomlaste arvates oli säärane samm diktaatori poolt otse ennekuulmatu häbematus. Iidsetest aegadest peale, Rooma vabariigi rajamisest saadik, oli kehtinud raudne reegel, et isegi üksikute leegionide eesotsas seisis ainult ühiskonna kõige kõrgematesse kihtidesse kuuluvad isikud. Kuningannagi võis end Rufio valimisest puudutatuna tunda.

Aga Caesar teadis, mida ta teeb. Rufio kuulus tema majja, tema „famiiasse“. Kui vabakslastut sidusid teda oma patrooniga nii tihedad sidemed, et tema ebalojaalsus ei tulnud kõne allagi. Väejuhi madal ühiskondlik päritolu välistas juba ette võimaluse, et tal võiks pähe tulla oma poliitikat ajada. Kui tervelt kolme leegioni eesotsas sel rikkal maal oleks seisnud mõni kõrgestisündinu, kel on pealinnas kindel positsioon, oleks tekkinud oht, et ta tahab paljusid asju ise-iseisvalt otsustada; teatavatel asjaoludel oleks ta võinud koguni alustada sõda Caesari vastu, kes oli ju ise andnud suurepärase näite, kuidas kõigest mõne leegioni eesotsas on võimalik haarata võim, kogu impeeriumis. Ja mis Kleopatrasse puutub, siis kās polnud just vähenõudlik majaline kuninganna ettevõtmiste kõige ohutum valvur. Rooma aristokraat oleks kindlasti hakanud kuningannale julgelt silma heitma või siis muutunud ise tema võrgutuste objektiks. Vabakslastu poja puhul seda hirmu ei olnud.

Nii et kokkuvõttes polnud Kleopatra piiramatu võim, mille nimel ta nii visalt oli võidelnud, muud kui tühipaljas meeleepete. Mis sõltumatusest sai juttu olla, kui ta oli sunnitud oma maal võõra armee väejuhti arvestama? Varem oli peamiselt Ptoleinos takistanud teda nautimast kogu võimutäiust, aga Ptoleinos oli ikkagi õukonnas üles kasvanud ja riigile ning dünastiale nii või teisiti sügavalt andunud inimene. Nüüd tuli hoiduda kogemata riivamast Rufiot, roomlast, kes oli valvel ainult oma riigi ja patrooni huvide eest.



## CAESARI TRIUMF JA KLEOPATRA

Egiptuses oli kõvasti tegemist. Sõjahaavad vajasid parandamist, majandus jaluletoomist, kuninganna usaldus rahva hulgas taastamist. Kuid jääb mulje, et selle peale mõtles Kleopatra kõige vähem. Kõikidest oma kohustustest ja ülesannetest kõrgemale seadis ta soovi säilitada side Caesariga! Mille muuga oleks seletatav fakt, et ta juba aasta pärast diktaatori ärasõitu jättis maha oma kuningriigi, purjetas kaugele Itaaliasse, Rooma, ja jäi sinna ligi kaheks aastaks?

Pärast Aleksandriast lahkumist saatis Caesar korda suuri tegusid. Veel samal, 47. aastal andis ta Väike-Aasias purustava löögi Pharnakesele; tema kuningriigi Krimmis päris Pergamoni Mithridates, kes selle abivägede kohaletoomimisega täielikult ära oli teeninud; tõsi küll, Mithridatese rõõm võimu üle oli üürrike, sest ta langes varsti vaenlase käe läbi. Seejärel naasis diktaator väheks ajaks Rooma. Kuid asus kohe uuesti sõjateele, sedapuhku Aafrikasse, kuhu oli koon-  
dunud tugev, senatile ustav armee. Alles pärast pikaajalist sõjategevust õnnestus Caesaril seda 46. aastal võita. Rooma sõitis ta kui triumfaator. Õigupoolest pühitses ta koguni nelja triumfi — ühe kuu neljal eri päeval.

Kõigepealt, sealjuures kõige hiilgavamalt, triumfeeris Caesar Gallia vallutamise puhul aastail 58—50. Triumfirongis kõndis kaasa gallide Caesari-vastase ülestõusu juht Vercingetorix, kes pärast seda vangla keldrikongis surnuks kägistati; nii nägi komme ette. Rahvas oli ebataavalisest ilutulestikust vaimustatud; õhtul, kui Caesar üles Kapitooliumile sõitis, valgustasid talle teed elegantide turjal põlevad lambid.

Järgmine, Egiptuse triumf, kutsus esile vastakaid tundeid. Rõõmustati, et maailma kõige suurejoonelisem linn oli pidanud alistuma käputäiele rooma sõdalastele, kuid printsess Arsinoe nägemine äratas üleüldist kaastunnet; koos Ganýmedesega sammus ta kui ori triumfikaariku ees. Ka Achilles ja Poteinos kaunistasid võidumarssi, sest seal kanti nende pilte. Alandusest hoolimata pidi Arsinoe veel õnnelikki olema, et teda polnud tabanud Vercingetorixi saatust; printsess jäeti ellu. Ganýmedes aga kägistati ilmselt ära.

Just selle võidumarsi ajal heitsidki leegionärid oma värssides Caesari ja Kleopatra armuloo üle kurja nalja. Roomas oli juba igivanast ajast kombeks, et sõdurid tohtisid triumfipäeval oma väejuhi kulul isu pärast irvitada. Arvatakse, et seisis selle tava taga teatud ebausk, et triumfaatori pilkamine pöörab temalt ära jumalate kadeuse. Diktaatori ja kuninganna pihta käivaid salmikesi ei ole meieni jõudnud, kuid teiste selletaoliste laulude sisu ja tooni järgi otsustades — nagu me neid katkendite põhjal teame — pidid need olema kauni-kesti vänged. Midagi selles laadis: „Mehed, hoidke oma naistel silm peal, me veame kiilakat seelikukütti!“

Rahvale meeldis, et Caesar oma vägevuse ja hiilguse peadpööri-

lavas tipus võttis nende lõõpi huumoriga. Aga on kahtlane, kas ka Kleopatra oleks suutnud seda samasuguse üleolekutundega taluda.

Kolmas, Pharnakese alistamise auks korraldatud triumf sööbis sündmuse tunnistajate mällu peaaesjalikult määratu suure tahvli tõttu, millel oli ainult kolm sõna: „Veni — Vidi — Vici.“ Nii oli Caesar teatanud senatile oma võidust Väike-Aasias.

Ja lõpuks neljanda, Aafrika triumfi puhul oli kõige huvitavam see, mille väejuht ise oleks kõige meelsamini hoopis maha vaikinud. Sest kuigi polnud saladus, et Caesar oli Aafrikas võitnud Rooma armeed, peeti triumfi ametlikuks põhjuseks Numiibia kuninga Juba alistamist. Et kuningas ise oli endale otsa teinud, siis veeti Kapitooliumile suunduv rongkäigus kaasa tema väikest poega, kelle nimi oli samuti Juba. Talle kingiti elu; poiss kasvas Itaalias üles ja sai Rooma kodanikuõiguse; kakskümmend aastat hiljem pani Caesari järglane ta Mauretaania troonile ja naitis Kleopatra tütrega.

Mine tea, kas Caesari Aafrika-sõjakäik polnudki vahest see, mis Egiptuse valitsejanna nii rutuliselt Rooma tõi. Igatahes liikus rahva hulgas jutt, et diktaatoril tekkinud selle sõja ajal romaan Mauretaania kuninga Boguda tütre, printsess Eunoega. Kleopatra tahtis ilmselt veenduda, kui tõsine see asi tegelikult on. Et Caesar oli abielus, see teda suurt ei häirinud. Caesari naine Calpurnia armastas oma abikaasat truult ja kõigest südamest, ehkki mees teda varjamatult ja vahetpidamata pettis. Calpurnia erines täielikult teistest tolle aja Rooma seltskonnadaamidest, kes alalõpmata mehi ja veel sagedamini armukest vahetasid.

## KLEOPATRA JA GENETRIX

Kleopatra Rooma-reisi ametlik eesmärk oli kahe riigi vahelise liidulepingu sõlmimine. Seepärast saabus kuninganna impeeriumi pealinna koos oma venna, mehe ja kaasvalitseja Ptolemaios XIV-ga, kes sellal ei saanud olla vanem kui kaheteistkümnepäevane. Kleopatra poleks muide julgenudki teda Egiptusse jätta, ehkki Rooma leegionid maal viibisid; vaenlased oleksid võinud poisi ära varastada, ainukuningaks kuulutada ja uuesti sõja esile kutsuda. Kleopatral oli ühes ka tema üheaastane poeg; kõik teadsid, et see on Caesari laps, kuigi ametlikult sellest ei räägitud.

Kuninglikule perekonnale sai osaks nende väärrikusele kohane vastuvõtt. Diktaator andis külaliste käsutusse villa, mis paiknes Tiberi paremal kaldal veidike maad linnast väljas Janiculumi künnal sügaval pargi rüpes.

Egiptuse valitsejapaar saabus Rooma 46. aasta suvel, kui kõik võidupüüdlused olid juba peetud. Nende sõit oli teadlikult nii kavan-



datud, et Kleopatra ei tuleks osaleda sündmuses, millega tema võõrustaja ja armastatu Egiptuse üle saavutatud võitu pühitses. Seal oleks ta oma ahelates õde Arsinoet näinud, mis oleks teda kindlasti südamest rõõmustanud; kuid arusaadavatel poliitilistel ja kurtuaassetel kaalutlustel leiti, et parem on kuningannat sellest vaatepildist säästa.

Juba üksnes Kleopatra tulek pidi impeeriumi pealinna sündsustunnet haavama ning tekitas kindlasti hukkamõistvat keelepeksu. Mida kõike ei kõneldud Caesari Aleksandria-armuloost! Kui värskelt oli rahval meeles sõdurite pilge ja laul! Sama aasta 20. septembri pidustusest aga tõusis lausa skandaal! Tol päeval õnnistas juba aastaid ülempontifexina tegutsenud Caesar sisse omal kulul ehitatud Venus Genetrix'i templit. Muistse legendi järgi põlvnes ju Juliuste, seega siis ka Caesari sugu just temast, armastusejumalannast. Templi püstitamise lubaduse oli diktaator andnud Pharsalose väljadel enne lahingut Pompeiuse vägedega. Üks hilisemaid ajalooürijaid jutustab sellest nii:

„Keskööl ohvrit tuues pöördus Caesar Marsi ja Venuse, oma sugukonna esiema poole ning tõotas, et kui see annab talle võidu ja kui ta saavutab tema abiga eesmärgi, siis ehitab ta temale tänutäheks Rooma templi. Kui Caesari laagri pooltel taevavõlvil sähvatanud välgust Pompeiuse laagri kohal, kinnitasid Pompeiuse mehed, et neid ootab vaenlase pool midagi hiilgavat; Caesar jälle tõlgitses seda nähtust nii, et ta kustutab oma pealetungiga Pompeiuse kuulsuse.“

Töötuse pidamine oli ometi püha kohus, vaga, jumalatele meelepärane tegu. Millest siis säärane pahameel? Kuid pühamus, otse jumalanna skulptuuri kõrval, seisis Kleopatra imekaunis kullast kujutis. Nii et Caesar oli ülendanud Kleopatra, selle võõra riigi kuninganna, kus ta alles äsja oli sõdinud, peaaegu jumaluse tasemele?

Mis ajendas diktaatorit nii julgelt oma tundeid näitama? Ta ju teadis, missuguse pahameelepuhangu kutsus esile selle naise apoteoos, keda täiesti avalikult tema armukeseks peeti. Kõige usutavam tundub järgmine seletus:

Et Kleopatra oli Caesari poja ema ja Egiptuses samastatud Isisega, siis pidi teda Roomas austatama kõrvuti jumalanna Venusega, sest ta oli nüüd ka Juliuste jumaliku sooga veresideme läbi seotud.

Aga paar-kolm kuud pärast Venus Genetrix'i templi sissepühitsemist, 46. aasta hilissügisel, pidi Caesar Itaaliast lahkuma. Teda ootas ees uus sõjakäik, seekord Hispaanias.

## KLEOPATRA JA MAAILMAMONARHIA

Caesarile vaenulikud väed Pompeiuse mõlema poja, Sextuse ja Gnaeuse juhatusel olid koondunud Pürenees poolsaarele. Gnaeusega oli Kleopatra tutvunud kolm aastat tagasi, kui too oli tulnud Aleksandriasse sõjaks Caesari vastu abi paluma. Nagu öeldud, ei suutnud noormees tookord kuninganna võlujõule vastu panna; kõikidest kuulinatest roomlastest oli Gnaeus tema esimene ohver ja lahkus Egiptuse pealinnast, viies kaasa kõigest 50 laeva ja käputäie sõdureid. Nüüd võitles ta, et isa surma eest kätte maksta.

Kuigi Caesar oli ära sõitnud, ei pöördunud Kleopatra oma kuningriiki tagasi. Ta jäi Rooma, ilmselt lootuses, et sõda vältab ainult lühikest aega, et iga päev on oodata sõnumit: veni, vidi, vici. Tegelikult venis sõjategevus Hispaanias pikale ja kestis mitu kuud. Otsustava lahinguni Munda all jõuti alles 45. aasta kevadel. Pompeiuse võidetud poegadel läks korda põgeneda. Gnaeus langes küll varsti, aga tema nooremale vennale Sextusele oli antud veel õige mitu aastat tegutseda ja võidelda. Kuid ka pärast vaenlase purustamist ei saanud Caesar kohe Rooma tagasi minna. Kõigepealt tuli tal asjad Hispaanias, sel viisa jõukal ja rahvarohkel maal korda ajada. Itaalia pinnale astus ta alles 45. aasta septembris, tema triumfimarss Rooma aga toimus oktoobrikuus. Seega kestis nende lahusolek üle üheksa kuu.

Viimaks ometi oli Caesaril terve impeerium käes! Ta valitses seda kui eluaegne diktaator, piiramatu võimuga ainuvalitseja. Nüüd, kus ta oli murdnud sisemise opositsiooni, võis ta veelgi julgemalt tuleviku-plaane hakata tegema. Kleopatralle kuulus neis tähtis, mõnes mõttes isegi määrav koht. Kindlasti oli Caesar juba Hispaania-sõjakäigu ajal kuninganna kirja teel oma peadpööravatesse kavatsustesse pühendanud. Igatahes said need kohe pärast diktaatori naasmist peaaegu avalikult teatavaks.

Juba lähemas tulevikus plaanitses Caesar ette võtta suure sõjakäigu Itaalia. Kõigepealt tahtis ta vallutada Daakia ehk nüüdse Rumeenia, maa, mis jäi Alam-Doonaust põhja poole. Seejärel oleks ta suundunud üle Eufrati partlaste vastu, kes juba aastaid roomlastele impeeriumi idapiiril asu ei andnud. Nende võidukate sõjakäikude tulemusena pidi tekkima hiigelriik, mis oleks ulatunud Atlandi ookeanist Indiani. See oleks olnud veelgi suurem kui Makedoonia Aleksandri monarhia kolm sajandit tagasi, sest too ei olnud Läänemaid hõlmanud.

Loomulikult pidi tulevase maailmaimpeeriumi riigikorraldus sellest olulisel määral erinema, mis kehtis vabariiklikus Roomas. Polnud ju mõeldav, et nii päratus riigis jääksid maksma samad seadused, funktsioneeriks ainult need organisatsioonilised vormid, mis olid sündinud Rooma linnriigi vajadustest. Caesar ei varjanudki muide, et ta pidas vabariigi riigikorraldust mitte lihtsalt vananenuks, vaid lausa laibastu-



nuks. Ta ütles otse:

„Vabariik on paljalt nimi, millel pole ei nägu ega tegu!“

Ainult Idamaa tüüpi monarhia oleks vastanud diktaatori plaanidele ja auahnetele taotlustele. Ja üha rohkem tundemärke viitaski sellele, et Caesar tahtis saada kuningaks. Osava ja küünilise poliitikuna kavatses ta aga asja nii korraldada, et rahvas ise pöörduks tema poole palvega kuningakroon pähe panna. Ent rahvas, kes on ju alati ja kõikjal tunduvalt targem, kui valitsejad oskavad arvata, ilmutas nüüd Caesari sõbrameeste taganttõukeist ja juhatustest hoolimata, otse hämmastavat loidust ja isegi tõrksust.

Kuningannaks pidi saama Kleopatra — seaduslik valitseja, kelle soontes voolas vana dünastia veri. Trooni Caesariga jagades oleks Egiptuse käskijanna esindanud siis selle maailmariigi idapoolseid ja hellenistlikke maid, nende lapsest Ptolemaios Caesarist aga oleks saanud kõikide Ida- ja Läänemaade rahvaste vägevuse ja traditsioonide tõeline edasikandja.

Samal ajal ei kavatsenud Caesar end Calpurniast sugugi lahutada. Seepärast, nagu üks tema lähedasemaid sõpru hiljem tunnistas, töötas ta välja üksikasjaliku seaduseelnõu, mis pidi tal „järglaste sigitamise eesmärgil“ mitmenaisepidamist lubama. Sama seadus oleks ühtlasi võimaldanud ametlikult lapsendada poja, kes tal Kleopatraga juba olemas oli.

Võib ehk tunduda imelik, kuidas sai Kleopatra oma riigist, mis pärast viimaseid vapustusi erilist tähelepanu ja hoolt nõudis, nii pikaks ajaks eemale jääda. Aga kõigi nende hiigelpaanide valguses muutub tema näiline ükskõiksus Egiptuse argiasjade vastu isegi mõistetavaks. Et temast pidi kogu maailma kuninganna ja käskija saama, siis seda võrd suure eesmärgi nimel võis ta ju ühe riigi saatuse mõneks ajaks unarusse jätta.

Egiptus ja eriti Aleksandria oleksid maailmariigi loomisega muide tohutult võitnud. Selle pealinnaks pidi ju saama Aleksandria. Teiste sõnadega, samale Aleksandriale, mille alistamise triumfi rooma väejuht alles hiljaaegu oli pühitsenud, oleks kuulunud koht, mis varem oli Roomal, ja Egiptusele see, mis oli Itaalia! Nii oleks saavutatud veretu, kuid täielik võit, osade paradoksaalne vahetumine.

Seda kõike võib nimetada fantasöörade unelmaks. Nii hindame me seda nüüd, kakskümmend sajandit hiljem, teades juba, mis aeg ja sündmused endaga kaasa tõid. Aga tollal, kõikide nende erakordsete päevade kestel, kui kogu impeerium lebas Caesari jalgade ees, kangastusid need plaanid sootuks teistsuguses valguses, nende teostumine tundus võimalik ja käegakatsutav. Kleopatra ise võttis asja väga tõsiselt. Tundes Caesari näol kindlat seljatagust, käitus ta juba nüüd kui kuninganna ja käskija, ning seda koguni kõige suursugusemate roomlastega. Mida sai oma nahal tunda ka Cicero.

## KLEOPATRA JA CICERO

„Ma vihkan kuningannat. Hammonios, kes pidi isiklikult hoolt kandma, et kuninganna oma lubaduse täidab, teab väga hästi, et mul on selleks täielik õigus. Ma palusin talt ometi abi teaduse asjus, ja nii nagu minu väarikusele sünnis. Ma võiksin sellest isegi rahvakoosoleku ees kõnelda! Ühtlasi ma veendusin, et Sara (peale selle, et ta on lihtsalt lurjus) peab ennast minu suhtes häbematult üleval. Üksainus kord olen ma teda oma majas näinud. Küsisin viisakalt, mida ta soovib. Ta vastas: Ma otsin Atticust! Ja kui ma veel mõtlen, kui kõrgilt käitus kuninganna ise, viibides Tiberi-tagustes aedades, siis see lausa löikab mulle südamesse.“

Et mõista, kui sügav nõrdimus ja vimm peitub nende sõnade taga, tarvitseb vaid öelda, et see katkend pärineb kirjast, mille Cicero kirjutas mitu kuud pärast seda, kui Kleopatra oli Roomast lahkunud; nagu näha, polnud aeg jõudnud tema tuska ikka veel leevendada. Asi ise, mida Cicero ainult möödaminnes puudutab, võis olla järgmine:

45. aasta jooksul, aga võib-olla ka 44. alguses, tegi Cicero väga hoolikalt kaalutletud tähelepanelikkuse ajal kuningannale tema villas visiidi. Ta tahtis isiklikult kohata naist, keda diktaator nii piiritult soosis. Külastuse ettekäändeks tõi ta soovi paluda kuningannalt üht haruldast raamatut, mida ta vajab, et viia lõpule filosoofiline traktaat, mille kallal ta parajasti töötas; kuninganna oleks võinud lasta selle talle muretseda Aleksandria raamatukogust, kus oli olemas peaaegu kõik, mis kreeka keeles eales oli kirjutatud. Audientsi ajal oli Kleopatra lahkesti nõus senaatori palvele vastu tulema ja andis oma õukondlasele Hammoniosele käsu jälgida, et see korraldus täidetaks. Aga too ei teinud lubadustest hoolimata mitte kui midagi! Ja üks teine kuninganna kaaskondlane, Sara, ei tahtnud Cicero majja tülles üldse mitte peremeest, vaid tema sõpra Atticust näha.

Tol perioodil luges ja kirjutas Cicero tööpoolest palju. Tõeline poliitiline elu, mis teda seni Roomas kõige enam oli köitnud, oli lakanud olemast. Nüüd ei langetatud otsuseid enam senati istungitel või rahvakoosolekutel, vaid diktaatori eravilla tagatubades. Tema vabakslastud tähendasid rohkem kui riigi kõrged võimukandjad. Mis seal siis imestada, kui auahne ja haritud mees otsis säärases olukorras lohutust filosoofiaalasest kirjanduslikust tegevusest, läinud negade mõttetarkade teostest. Kuid Cicero soovis, et tema vaimsest tööst kasvaks kasu ka üldsusele. Ta kirjutas:

„Nüüd, kus ma viimaks ometi olen täielikult või vähemalt suurel määral vaba kaitsja rasketest kohustustest ja senaatori ülesannetest, asusin ma, kallid Brutus, sinu tulisel taganttõukel rahuldama oma teadmishimu nendes huvipakkuvates küsimustes, mis olid mul kogu aeg hingel, aga jäid jooksvate elusündmuste tõttu pidevalt tagaplaanile. Pikaks ajaks unarusse jäetud teadmishimu tärkas minus taas. Aga et kõikide kõlbelist käitumist käsitlevate õpetuste arusaamad ja tõed sisal-



duvad tarkuseteaduses, mille nimi on filosoofia, siis mõtlesin ma selle õpetuse kättesaadavaks teha ladina keeles.“

Need sõnad pärinevad sissejuhatuses teosele, mille nimi on „Tusculumi arutlused“. Arutluste miljööks oli nimelt Cicero villa Tusculumis, mis asus veidi maad Roomast väljas Albanuse mäe jalamil. Seal käisid sageli koos tema sõbrad Marcus Brutus, Trebatius, Curtius, mõnikord ka Cicero väimees Dolabella. Tusculumi fiktiivsed arutlused praktilise filosoofia põhiküsimuste üle avaldas Cicero viieköitelises teoses. Väga võimalik, et just selle töö käigus palus ta kuningannal muretseda talle Aleksandria raamatukogust mõne vanaaja mõttetarga traktaati; iseenesest ei kujuta ju „Arutlused“ endast muud kui ainult kreeka eri koolkondade vaadete parafraseerimist ja populariseerimist.

„Tusculumlaste“ esimene dispuut käsitleb hinge surematuse probleemi. Cicero asub seisukohal, et keha surm ei ole veel kogu inimisiksuse olemasolu lõpp. Tema kaasvestleja sõnadest aga jääb kõlama mõte, mida muuseas jagasid paljud, et surm on kurjus, kuna surmale järgneb olematus.

Sedasama nukrat mõtet pidi kauges Egiptuses varsti oma hauakirjas kordama ka Ta-Imhotep, ülempreester Pšereni-Ptahi naine.

## MÄRTSI IIDID JA KLEOPATRA

15. aprillil 44. aastal kirjutas Cicero oma sõbrale Atticusele: „Kuninganna põgenemine ei kurvastanud mind.“ Ja pisut hiljem, sama aasta 11. mail, palus ta: „Tahaksin kuninganna ja sellesamuse Caesariga kohta natuke rohkem teada saada.“

Kuid Kleopatra ja „seesamune Caesar“ ehk tema poeg olid sellal juba Egiptuses. Tiberimaal, kus nad olid viibinud ligemale kaks aastat, polnud nende jaoks enam kohta. Rooma edasijäämine oleks võinud neile mõlemale koguni ohtlikuks saada, sest nende vägevast soosijast ei olnud enam. Maailmamonaarhia tulevane isand, Kleopatra tulevane mees ja kaasvalitseja oli 15. märtsil surnult senati istungitesaali põrandale varisenud. Vandenõulaste pistodad olid löönud tema kehasse kakskümmend kolm haava. Mõrtsukad, kellest paljud olid diktaatori omaaegsed sõbrad, tegutsesid Marcus Brutuse ja Gaius Cassiuse juhtimisel. Nad tapsid Caesarit, et päästa vabariiki ehk selle seni kehtinud riigikorda. Ja põhjuste hulgas, mis ajendasid vandenõulasi edasilükkamatult tegutsema, oli kesksel kohal Kleopatra: sügav kiindumus, mida diktaator tema vastu tundis, ja oht, et see naine võib juba lähemas tulevikus saada suure impeeriumi valitsejaks, mille pealinn oleks Aleksandria. Nii et ka märtsi iidid olid mingil moel

Kleopatra teene, kuigi see oli valus hoop tema enda kõige elulisemate huvide pihta.

Caesari surm ei tähendanud Egiptuse kuningannale mitte ainult kõikide tema plaanide kokkuvarisemist, mis pealtnäha ehk tundusidki fantastilised, kuid hakkasid tegelikult juba ilmet võtma. Nüüd tuli püüda, mis veel päästa andis. Võib-olla koguni elu. Kleopatra teadis, et tal on Roomas rohkesti vaenlasi, eriti senaatorite hulgas. Kui paljusid neist oli ta oma kõrkuses solvanud! Cicero polnud mingi erand. Ka teadis ta, et oma maal, eeskätt Aleksandrias, on samuti suur osa rahvast tema vastu meelestatud. Ja siis veel need kolm Rooma leegioni! Kas nad hakkavad teda kaitsma nagu Caesarit elupäevil või täitma hoopis käsku, mis võis Roomast iga hetk saabuda: kõrvaldada kuninganna ja muuta tema riik impeeriumi uueks provintsiks? Roomlastele, kes Kleopatrat vihkasid, oli tühiasi võtta juba tema isa ajal arutlusel olnud projektide alusel vastu sellekohane seadus.

Kuninganna ainsaks lohutuseks võis olla teadmine, et Roomas endas oli olukord segane. Vandenõulased olid arvanud, et neil tarvitseb vaid diktaator tappa (nemad nimetasid teda türanniks), kui kõik asetub taas omale kohale, mis nende arusaamist mööda oligi täielik vabadus. Kuid peatselt selgus, et on olemas mõrvatud Caesarile ustavad rühmitused ja senat ei tea isegi, mida ta peab tegema. Caesarit matustel 20. märtsil puhkesid tõsised rahutused. Löögi alla sattusid diktaatori tapjad, kes olid varsti pärast seda sunnitud Itaaliast lahkuma.

Cicero, keda sel ajal Roomas ei olnud, sai Kleopatra „pagemisest“ teada alles aprillikuu keskel; järelikult ei lahkunud kuninganna kohe pärast märtsi iide. See on ka igati arusaadav — hoolimata olukorra ohtlikkusest, jäi ta veel mõneks ajaks paigale, et näha, mis edasi saab. Matusepidustustel ootas teda aga ees ebameeldiv üllatus: Antonius luges foorumil ette kadunu testamendi. Caesar oli nimetanud oma peamiseks pärijaks ja tunnistanud pojaks Gaius Octaviuse — oma õe üheksateistkümnepärase lapselapse. Oma lihast poega, sellal kolmeaastast Ptolemaios Caesarit, ei maininud ta üldse!

Säärane mahavaikimine — mida Kleopatra ei osanud arvata ja ei oleks kindlasti mõistnudki — oli tingitud sellest lihtsast asjaolust, et Caesaril kui roomlasel ja roomlaste diktaatoril oli võimatu arvestada oma rooma testamendis isikuid, kes juriidiliselt kuulusid otsekui võõraste maailma; see oli võimatu nii poliitilistel kui mõneti ka formaalsetel põhjustel. Nii et kõik kuningannaga ja tema pojaga — oma ainsa pojaga! — seotud plaanid oli Caesar kavatsenud realiseerida hoopis teisel viisil ja teisel tasandil, väljaspool Rooma riiklikku ja õiguslast korraldust.

Iga päevaga sai üha selgemaks, et impeeriumis on puhkemas kodusõda — sõda Caesarit päranduse pärast. Juba oli võimalik osutada ka peamistele jõududele, kes üksteise vastu välja astuvad. Need olid kõigepealt Caesarit tapjad ja senati poolehoidjad. Siis need, kes



sõnades olid ustavad endisele riigikorrale, tegelikult aga ihkasid ise diktaatori positsiooni hõivata. Ja lõpuks tema lapsendatud poeg, nooruke Gaius Octavius, keda sealpeale hakati nimetama Octavianuseks. Kuigi teda esialgu just nagu tähelegi ei pandud, suhtus ta ise Caesar'i pärandusse täiesti tõsiselt.

Enam ei tohtinud viivitada. Nüüd tuli kiiremas korras Egiptusse tagasi sõita ja oodata, kuni torm on vaibunud.

## KOLMAS OSA

---

# ANTONIUS JA KLEOPATRA



## KLEOPATRA JA CAESARI POJAD

Viimane meile teadaolev Egiptuse dokument, milles esineb vormel „Kleopatra ja Ptolemaiose, jumalate Philopatorite valitsemise ajal“, on välja antud 26. juulil 44. aastal Oxyr(h)ynchose linnas. Nii et sel ajal oli kuninganna nooruke vend ja abikaasa Ptolemaios XIV alles elus — või siis ei teatud veel tema surmast. Igatahes lahkus ta elavate kirjast ja läks ära kurvale Lääne maale 44. aastal, tõenäoliselt suvel, olles kõige rohkem neliteistkümmend aastat vana.

Vanal ajal väideti, et Kleopatra lasknud ta mürgitada. Küllap see nii vahest oligi, kuigi seda nüüd tagantjärele muidugi enam kindlaks teha ei saa. Tolles olukorras kujutas noor Ptolemaios endast Kleopatrale ohtu. Mis tahes rühmitus, kas Roomas või Aleksandrias endas, võis iga hetk välja tulla nõudmisega, et kuninganna loobuks troonist ja loovutaks oma koha abikaasale. Kuid isegi süüd poisi surmas Kleopatra kaela veeretamata võib täie kindlusega öelda, et Ptolemaios XIV suri just siis, kui see oli tema õele ja abikaasale vajalik.

Kohe pärast matusepidustusi võttis Kleopatra endale uue kaasvalitseja, sest dünastia pruugist pühitsetud tava ei lubanud naisel üksinda troonil olla. Muide, ka siis, kui seesugust tava poleks olnud, oleks teise kuninga troonilepanemine Kleopatra huvidega ühte langenud, selleks sai tema ja Caesar'i poeg. Monarhina omandas ta tiitlid Ptolemaios Caesar, jumal Philopator, jumal Philometor. Viimane neist hüüdnimedest on iseenesest mõistetav. Esimene aga pidi kuulutama kogu maailmale, et Caesar'i õige poeg on Ptolemaios, mitte Octavianus.

Ptolemaios oli vana dünastia viimane meessoost järeltulija. Naisliinis esindasid seda veel ainult Kleopatra ja Arsinoe. Kuninganna jälgis hoolega, mida teeb tema õde, kes viibis muidugi endiselt võõrsil, Itaalias või Väike-Aasias; sest ka Arsinoe oleks võinud saada tööriistaks kuninganna vaenlaste käes — nagu Aleksandria sõja ajal kord juba oli olnudki.

Kindlasti on suur reljeef Denderas jumalanna Hathori templi lõunapoolsel välisseinal loodud varsti pärast kroonimist. Reljeef on tänaseni säilinud. Sellel kujutatakse kuningannat ja tema poega jumalate ees; kesksel kohal on templijumalanna ise. Kahjuks pole reljeefile jäädvustatud kuningapaari kujutised portreed, vaid ainult Vana-Egiptuse stiilis teostatud tinglikud figuurid. Et tegemist on siiski Kleopatra ja tema pojaga, mitte mõnede teiste isikutega Ptolemaioste valitsejasoost, selgub üksnes hieroglüüfikirjast. Samalaadsed reljeefid ja joonistused kaunistasid kõnesoleval ajal kahtlemata ka teiste Egiptuse pühamute seinu. Sel viisil jätkas kuninganna juba oma esimesel valitsemisaastal alustatud tarka ja ettenägelikku poliitikat. Ilmutades harast austust kohalike jumalate vastu, soovis ta läheneda oma alamate laiadele hulkadele; nemad olid ju ainus jõud, millele ta poliitilise katastroofi korral võis loota.

Samal ajal muutus olukord Roomas päev-päevalt keerulisemaks. Kodusõda juba käis. 44. aasta sügise ja järgmise kevade vältel koorusid üldisest kaosest välja kaks suurt rühmitust:

Idaproovintsidest tihendasid oma ridu Caesar'i tapjad eesotsas Caius Cassiuse ja Marcus Brutusega. Nad kuulutasid end senatile truuks ja rõhusid vastastega arveteõiendamiseks jõudu kogudes julmalt provintside elanikkonda. 44. aasta sügisel toimus Itaalias avalik lõhenemine senati ja Marcus Antonius'e vahel. Saanud 43. aasta kevadel noore Octavianuse juhtimise all olnud senativäelt lüüa, põgenes Antonius üle Alpide Galliasse. Kuid Octavianus, kes oli senatile seni kuulekas olnud, heitis kohe pärast võitu maski näolt. Ta hakkas ajama oma poliitikat. 43. aasta suvel nõudis alles kahekümneaastane Octavianus enda valimist konsuliks. Senat oli sunnitud talle järele andma, sest tema seljataga oli sõjavägi. Selgus, et Caesar'i kasupoeg himustas kogu Caesar'i pärandit, mitte ainult tema nime ja vara, vaid ka tema kohta riigis.

Selle auahne nooruki peadpööriv karjäär, kes pidas end sama mehe pojaks kui Kleopatra poegki, valmistas kuningannale kindlasti meeolehärmi. Kuid esialgu oli see alles kaugema tuleviku mure. 43. aastal ei osanud keegi öelda, kas Octavianus jääb üldse poliitilisele areenile püsima; tal oli palju vaenlasi, nii avalikke kui ka varjatuid: Antonius, senat, Caesar'i tapjad.

## KLEOPATRA JA DOLABELLA

Täiesti loomulik, et Egiptuse kuningannat huvitas esmajärjekorras see, mis toimus tema vahetus naabruses, mitte kusagil Itaalias. Ka sin käis heitlus mitme Rooma rühmituse vahel; ei olnud ju mõeldav, et rikas Niilusemaa oleks sellest võitlusest välja jäetud, seda enam, et Egiptuses paiknes tervelt neli Rooma leegioni: kolm Caesar'i oma ja neljas, mis oli komplekteeritud gabiinlastest.

Juba 43. aasta algul saabusid Kleopatra juurde Gnaeus Dolabella saadikud. Dolabella oli noor poliitikamees, endine Caesar'i ohvitser ja alles hiljaaegu Cicero väi. Pärast diktaatori surma oli ta mõne kuu kestel korduvalt oma vaateid muutnud, sõltuvalt sellest, missugune neist näis töotavat kõige kiiremat karjääri. Kõigepealt oli ta liitunud Caesar'i tapjatega. Seejärel läinud üle Antonius'e poolele. Edasi demonstreeris ta oma ustavust senatile. Lõpuks sõitis ta Itta, et võtta oma haldusse Süüria, mille asevalitsejaks ta juba varem oli määratud. Teel sinna ilmutas Dolabella end uuesti diktaatori tapjate vaenlasena. Reetlikult mõrvas ta ühe neist — Trebonius'e —, kelle maharaiutud peaga tema sõdurid palli mängisid. Senat kuulutas Dolabella isamaa vaenlaseks, aga Dolabella käitus üha jõhkramalt; rüüstas linnu ja valmistus sõjaks Cassiuse vastu, kes oli vahepeal Süüria vallutanud.



Neli Egiptuses viibivat leegioni oleksid auahnele poliitikule marjaks ära kulunud. Dolabella pöörduski palvega kuninganna poole need temale saata; samuti tahtis ta laevu. Võis arvata, et Kleopatra ei keeldu abist mehele, kes ihkas kätte maksta Caesari, talle nii lähedase inimese surma eest. Nii oligi. Kuninganna oli kõigega päri. Vastutasuks nõudis ta ainult, et Dolabella soostuks tema poega Egiptuse seaduslikuks valitsejaks tunnistama. Ehkki Dolabella polnud esialgu ametlikult küll mitte keegi, oleks tema sõnal võidu korral olnud väga suur kaal.

Kleopatra vastutulek ja lubadused andsid noorele väejuhile indu juurde. Uljalt tungis ta Süüriasse, kuigi käsutas kõigest kahte leegioni, samal ajal kui tema vaenlasel Cassiusel oli neid kogunisti kaheksa. Ka kuninganna ei venitanud. Märtsis suundusid tema väed Egiptusest maismaad mööda Süüriasse. Õigeaegselt hoiatatud Cassius aga piiras need juba Palestiinas sisse. Et tema väed olid kahekordselt ülekaalus, ei teinud Egiptusest saabunud leegionid katsetki vastu panna, vaid läksid kohe tema poole üle. Niisiis pöördusid kuninganna õilsad soovid nüüd selle kahjuks, keda ta oli tahtnud aidata. Dolabellale oleks ju kasulik olnud, kui need leegionid oleksid Egiptusesse jäänudki.

Cassius oma tugeva armee eesotsas marssis nüüd otse Süüria Laodikeiasse, kuhu oli sulgunud Dolabella, kes polnud veel lootust kaotanud. Laodikeia oli sadamalinn ja tal oli merel tugev laevastik; ka Egiptusest oli lisa oodata. Kleopatra oli kuulduste kohaselt juba valmis oma laevastikku teele saatma, seda takistasid ainult vastutuuled. Egiptuse asevalitseja Küprosel oli oma mereväed seevastu Cassiuse käsutusse andnud, ja muidugi Kleopatra käest nõusolekut küsimata.

43. aasta suvel saabus Aleksandriasse sõnum, et Laodikeia on langenud. Dolabella olid reetnud tema oma sõdurid, kes olid olukorra lootusetusest aru saanud. Ohvitserid avasid linnamüüri väravad ja päästsid piirajad sisse. Kõikide poolt hüljatuna palus väejuht üht oma ihukaitse sõdurit, et see lööks tal pea otsast.

Nii hukkus Pompeiuse poja ja Caesari järel kolmas kuulus roomlane, kes oli Kleopatraga kokkuleppe sõlminud.

## KLEOPATRA JA CASSIUS

Cassius oli esitanud Kleopatrale juba Laodikeia piiramise ajal nõudmise talle appi tulla. See asetaskuninganna väga raske valiku ette. Üldiselt teati, et ta toetab Dolabellat. Aga seni oli ta võinud väita, et Dolabellale saadetud väed olid läinud teele ilma tema teadmise ja nõusolekuta; rooma leegionäre ei käsutanud ju tema, vaid nende oma ohvitserid! Kuid nüüd pärast Cassiuse abipalvet tuli tal anda selge vastus, kumma poolt ta on. Kas Cassiusele ära öelda? See tähendaks deklareerida oma vaenulikkust, mis võiks Cassiuse võidu korral

talle väga kalliks maksma minna. Või saata tühine käputäis sõdureid? Sellega kutsuks ta jälle välja nende viha, kes Caesari eest kätte tahtsid maksta, samuti üleüldise hukkamõistu, sest ta reedaks ju armastuse, millest kõneles terve maailm.

Kuninganna ei näinud muud väljapääsu kui abist keelduda, põhjendades seda Egiptuses valitseva näljahäda ja epideemiaga, aga nagu me nägime, laevu ta sissepiiratud Dolabellale ka ei sõandanud saata, vaid laskis teatada, et seda takistavad vastutuuled. Sellegipoolest võttis Cassius Kleopatra keeldumist vaenuavaldusena ja hakkas kohe pärast Laodikeia alistamist valmistuma sõjakäiguks Egiptuse vastu, kavatsedes maa vallutada ja kuningannat karistada.

Strateegia vaatevinklist oli see ainuõige tegu. Egiptus oleks olnud Cassiuse ja Brutuse armeele suurepärane viljaait, ja maa vallutamine ei valmistanud iseenesest raskusi. Nüüd, kus nood neli leegioni olid ära, ei olnud Kleopatra käsutuses enam mingeid suuremaid väeüksusi. Aleksandriasse oli jäänud küll palee ihukaitseväge, olid olemas ka mööda maad laiali paigutatud garnisonid, kuid nende lahinguvõime oli väike. Seda oli näidanud juba Aleksandria sõda viis aastat tagasi, kui käputäis Caesari leegionäre oli mitme kuu vältel tõrjunud tagasi kümnete tuhandete egiptlaste ägedad rünnakud.

Aga Cassius ei läinud Egiptusse! Paistab, et ta sai viimasel hetkel Brutuselt kutse tulla Väike-Aasiasse. Laodikeia vallutajale oli Egiptuse anastamise plaanist loobumine väga vastumeelt. Kummatigi tuli ta sõbra palvele vastu ja suundus põhja, selle asemel et minna lõunasse. Liikudes mööda Väike-Aasia lõunarannikut, õiendas Cassius julmalt arveid Kiliikia linna Tarsosega; ta pani linnale peale meeletu maksu — tuhat viissada talenti —, väites, et tarsoslased olid abistanud Dolabellat. Selle summa kokkusaamiseks olid linnaelanikud sunnitud ära andma kõik oma väärtesemed; kui ka sellest väheks jäi, hakkasid võimud müüma vabu inimesi, algul noormehi ja tütarlapsi, hiljem ka naisi ja isegi vanureid. Paljud tarsoslased tegid tookordise oma elule lõpu. Alles siis, kui linnalt nagunii enam midagi võtta ei olnud, jättis Cassius puuduva osa trahvisummast suuremeelselt sisse nõudmata.

Oli 43. aasta sügis, kui Brutus ja Cassius Smürnas kokku said. Mis peitus siis selle nii pakilise väljakutse taga? Miks Cassius nõustus Kleopatra karistamise plaani edasi lükkama?

Peamiseks põhjuseks olid Itaaliast saabuval teatel. Nagu öeldud, oli Antonius saanud sama aasta kevadel lüüa ja põgenenud üle Alpide oma sõbra, Gallia asehalduri Marcus Lepiduse juurde. Mõne aja möödudes, kui Cassius piiras parajasti Laodikeiat, suutis Octavianus oma tahtmise läbi viia ning senat ja rahvakoosolek valisid ta konsuliks. Kõik see sundis Brutust ja Cassiust oma esialgset tegevusprogrammi ja taktikat revideerima. Nüüd ei olnud nende vaenlane enam Antonius, vaid Caesari poeg Octavianus!

Kindlasti saabusid Smürna läbirääkimiste ajal Itaaliast veelgi ärevamad teated:

Sõjaväe survele oli Octavianus sõlminud kokkuleppe oma seniste



vaenlaste Antoniuse ja Lepidusega. Kolmekesi nimetasid nad end vabariigi asjade korraldamisel triumviriteks. Oma esmaseks ülesandeks pidasid nad Caesari surma eest kättemaksmist. Senat ja rahvakoosolek kiitsid kuulekalt kõik heaks, mis triumvirid iganes nõudsid. Caesari tapjad tunnistati isamaa vaenlasteks. Linnas võttis maad terror. Avaldati lindpriiks kuulutatud isikute nimekirjad. Uuel aastal oli oodata triumvirite väe saabumist Itta.

Smürna nõupidamisel jäi peale Cassiuse seisukoht:

Niipea triumvirid veel üle Aadria mere ei jõua. Seepärast tuleb lähemad kuud oma tagala kindlustamiseks ära kasutada. Maid, mis caesarlaste poole hoiavad, on tarvis karistada.

Selle otsuse kohaselt suundus Cassius Rhodose saarele, vallutas ja röövis paljaks sealse tähtsaima linna. Samal ajal laastas Brutus niisama ohjeldamatult Lüükiat.

## NÄLG JA EPIDEEMIA

Miks Cassius nüüd Kleopatra vastu sõjakäiku ette ei võtnud? Polnud ju vähimatki kahtlust, et kuninganna vihkab Caesari tapjaid, seejuures oli Kleopatral tugev laevastik, suurem kui Lüükial ja Rhodose kokku, mille ta oleks võinud triumviritele appi saata. Miks siis Cassius pärast Smürna konverentsi oma esialgset plaani teoks ei teinud?

Esiteks: oli juba hilja. Isegi kiire ja edukas sõjakäik nii päratu maa vastu nagu Egiptus oleks võtnud palju aega, tõenäoliselt mitu kuud. Teiseks: et sealset rahvast ohjes hoida, oleks tulnud Egiptusse maha jätta oma kolm-neli leegioni. Pealegi — Brutuse ja Cassiuse käsutuses oli küll ühtekokku üheksateist leegioni, aga ükski neist polnud täielikult komplekteeritud. Ei jätkunud nekruteid, rooma kodanikke elas ju idaproovintsidest vähe. Triumvirid seevastu võisid Itaalias nii palju sõdureid värvata, kui nad ainult jõudsid relvastada ja kinnimaksta.

Ja veel üks asjaolu hoidis Cassiust Egiptusse tungimast tagasi: see maa, nagu Kleopatra ametlikult teataski, oli tõesti loodusõnnetuste, nälja ja taudi tallermaaks saanud.

Juba kaks või kolm aastat järjest, s. o. aastail 44, 43 ja 42, ei olnud Niiluse üleujutused säärast taset saavutanud, mis oleks kogu põllumaa niisutamiseks ja väetamiseks vajalik olnud. Sellest ei kõnele mitte ainult Kleopatra teated, mida võiks liialdatuiks ja poliitilistest kaalutlustest tulenevaiks pidada. Säilinud on ka mitme vanaaja autori teated loodusõnnetuste kohta tolle aja Egiptuses. Lõpuks kõneleb sellest veel ka kreeka ja egiptuse keeles suurde kivitahtlisse raiutud kiri. See pärineb Teebast ja on tehtud jumal Ammon-Re preestrite ja linna vanemate käsul, et kuninga ametniku Kalli-

machose teeneid igavesteks aegadeks jäädvustada. Nagu kirjas seisab, päästis Kallimachos Teeba linna hävingust. Ja kui linna tabasid veel näljahäda ja taud, mis võtsid inimestelt viimasegi elulootuse, ei säästnud Kallimachos oma isiklikku vara. Ta päästis paljud perekonnad hukkumisest, kandes ühtlasi hoolt, et jumalate kultuses mingit vahet ei tekiks ja pühad talitused ei kannataks.

Samuti on teada, et Kleopatra korraldas sel ajal Aleksandrias tasuta vilja jagamist elanikkonnale. Sellest jagamisest jättis ta välja ainult juudid, kelles säärane teguviis loomulikult sügava meelepaha esile kutsus. Kas nad polnud siis viimastel aastatel kuninglikule perekonnale lausa korvamatuid teeneid osutanud! Juut Antipatros oli ju aidanud Gabiniusel Aleksandriasse tagasi tuua Kleopatra isa, flöödimängijast kuningat, tõmmates Pelusioni all Gabiniuse poole üle terve juudi garnisoni. Hiljem oli seesama Antipatros liitunud Mithridatesega, kes koos abivägedega kiirustas Caesari juurde; esimesena oli ta tormanud Pelusioni müüridele ja astunud pärast, kui väed läbi Egiptusemaa liikusid, kontakti juudi soost asukatega. Ka Aleksandrias endas oli Caesaril ja Kleopatral õnnestunud vastu pidada ainult tänu sellele, et kuningapaleed ümbritsevates kvartalites elunesid neile sõbralikud juudid.

Aga Kleopatra käitus kui poliitik, kes ei tahtnud vanadest asjadest ja tänuvõlgadest kuulda ega teadagi. Talle oli tähtis ainult käesolev hetk. Kuninglike aitade riigivilja oleks vahest jätkunud kõigile, kui seda oleks jagatud õiglaselt ja vähemates kogustes. Aga et kreeklastele ja egiptlastele jagus sel moel rohkem ja juudid jäid päris ilma, siis seda palavamalt poolehoidu ta kahe esimese etnilise grupi hulgas võitis — ja just sellest ta huvitatud oligi. Kuninganna õhutas juutide ja kõigi ülejäänud alamate vahel vaenu, mis tegi talle valitsemise antud situatsioonis kergemaks. Kleopatra näitas end tüüpilise Egiptuse kuningannana, kes pidas silmas ainult oma rahva huve ega hoolinud mingitest muulastest. Sellest Kleopatra poolt lõkkele puhutud vaenuleegist puhkes Aleksandrias hiljem ohjeldamatu kahjutulelõom, kuid see sündis alles pärast tema surma.

## PHILIPPI

Kuigi nälg ja epideemia olid kuningriigi täielikult laostanud, õnnestus Kleopatral 42. aasta suvel välja panna tugev sõjalaevastik. Selle etteotsa asus ta ise, purjetades Antoniusele ja Octavianusele appi. Nende leegionid ületasidki juba Aadria merd ja liikusid itta, Makedoonia rannikule; Väike-Aasiast marssisid samas suunas Brutuse ja Cassiuse väed.

Kui Kleopatra läks välja nii tohutu sõjalise kulutuse peale, siis pidi tal selleks kaalukas põhjus olema. Tõepoolest: kuninganna oli



sattunud olukorda, kus tal ei jäänud lihtsalt muud üle kui soovida siiralt triumvirite võitu — kui väga ta ka Octavianust poleks põlanud. Või mida ta oleks pidanud siis tegema? Cassiuse oli ta meelestanud enda vastu, keeldudes talle abi andmast. Kleopatra teadis väga hästi, et Cassius oli valmistunud sõjakäiguks Egiptusse ja et see oli tal ainult Brutuse ootamatu väljakutse tõttu katki jäänud. Aleksandriasse ulatusid samuti kuuldused, kui ohjeldamatult oli Cassius karistanud linna ja rahvaid, kes selles konfliktis olid vastasleeri sattunud või kas või ainult äraootavale seisukohale jäänud. Kui rängad löögid oleksid Caesari tapjate võidu korral tabanud siis veel Kleopatra maad!

Brutus ja Cassius olid kuninganna kõikidest ettevõtmistest muidugi täielikult informeeritud. Ja nad kartsid, et need võivad nad väga tõsiste raskuste ette seada. Seepärast eraldasid nad kuuskümmend laeva, kõige parema leegioni ja ühe odameeste väesalga. Need toimetati Lõuna-Peloponnesose kõige lõunapoolsema, Tainaroni-nimelise neeme juurde. Seal jäadi Egiptuse laevastiku saabumist ootama, et purustada see enne, kui ta jõuab triumviritega ühineda. Mõne aja pärast saadi aga teada, et egiptlased olid küll Aleksandriast välja purjetanud, kuid juba Aafrika rannikul tugeva tormi kätte sattunud. Paljud laevad hukkusid, ülejäänud pöördusid kodusadamasse tagasi. Kuninganna oli raskesti haige.

Tainaroni alla kauemaks passima jääda polnud mingit mõtet. Seepärast suunati laevastik sõjategevuse teisele tandrile.

Nii et siis torm ja haigus ei võimaldanud Kleopatral tegusalt triumvirite võitluses Caesari tapjate vastu osaleda. Võitlus ise kestis mitu kuud. Otsustav lahing leidis aset Egeuse mere Makedoonia rannikul Philippi lähisel. Heitlus puhkes pärast pikka ootust ja rohkeid taktikalisi manöövreid 42. aasta oktoobris. Õigupoolest oli lahinguid kaks. Esimene neist ei andnud õieti kummalegi paremust, kuid Cassius läks võitluse ajal peast segi; olles veendunud, et teda on tabanud täielik lüüasaamine, võttis ta endalt elu. Mõne aja pärast, 23. oktoobril, peeti teine lahing. See lõppes Brutuse leegionide purustamisega; põgenemisel andis väejuht ise endale mõõgaga surmava hoobi.

Seega valitsesid impeeriumis nüüd triumvirid. Tekkis küsimus: kuidas nad suhtuvad kuningannasse, kes ei jõudnud — või siis ei tahtnud — tegelikult kumbagi poolt abistada?

## 41. AASTA KEVAD

41. aasta 15. märtsil, ehk täpselt kolm aastat pärast traagilist märtsi iide, võttis Kleopatra vastu aleksandrialaste delegatsiooni. Selles olid esindatud need linnakodanikud, kellele kuulus väljaspool linna, riigi eri piirkondades eramaid. Saadikud esitasid tema majes-

sedile kuningannale järgmise sisuga kaebuse:

Muistsed eesõigused vabastavad meid kõikidest tavalistele põllupidajatele kohustuslikest andamitest. Aga paljude piirkondade praegused valitsejad ei tee sellest väljagi, nad maksustavad ja rõhuvad meid kasuguste koormistega rahas ja natuuras.

Asja uuriti ja juba kuu aja pärast, 13. aprillil, anti välja kuninglik dekreet. See oli suunatud eri piirkondade valitsejatele nimeliselt ja sisaldas ühtlasi ettekirjutuse, kuidas seda üldsusele teatavaks teha. Meieni on säilinud Herakleopolisest pärit dekreeditahvel. Nimetatud linn paiknes Faijumi oasi sissepääsu juures ja selle kaitsja oli Harsafes, keda kujutati alati oinapeaga jumalusena. Kiri algab järgmiselt:

„Kuninganna Kleopatra, jumalanna Philopator, ja kuningas Ptolemaios, kes on samuti Caesar, jumal Philopator, jumal Philometor: tervitus Herakleopolise ringkonna valitsejale. Anna korraldus, et juuresolev dekreet ja samuti see kuninglik kiri kreeka keeles ja samuti rahvuskeeles kivitahvlisse raiutaks. Tahvel peab olema pandud nähtavale kohale nii ringkonna pealinnas kui ka suuremates asulates. Nüüdigu kõik nii, nagu siin on kästud!“

Dekreet tuletas veel kord meelde ja kinnitas, et need Aleksandria kodanikud, kes ükskõik mis ringkonnas maad harivad, on eluajaks ja täielikult vabastatud kõikidest andamitest, välja arvatud riigi varalaele tasutav põhimaks.

Sel moel püüdis kuninganna võita enda poole Aleksandria rahvast, kes alles mõned aastad tagasi oli teda ja Caesarit kuningapalees raevukalt piiranud. On muide väga iseloomulik, et see dekreet anti välja varsti pärast Philippi lahingut, kui Kleopatra ja tema alamad seisid silmitsi täieliku teadmatusega.

Kleopatra rahutus kasvas järjest, ja mitte üksnes hirmust triumvirite ees. Aleksandriasse jõudsid kuuldused, et on hakanud välja ilmuma pretendendid Egiptuse troonile. Printsess Arsinoe, keda Caesar oli sundinud 46. aastal oma triumfirongis kõndima, viibis nüüd Artemise templis Efesoses. Sealsed preestrid võtsid ta avasüli vastu, samuti nagu omal ajal tema isa Ptolemaios Flöödimängija. Kuid Aleksandria sõja ajal oli Arsinoe ju kuningalossist põgenenud ja isehakanud kuningannana rahva etteotsa asunud! Mis saab siis, kui tal õnnestub nüüd Egiptusse tulla? Või kui triumvirid annavad trooni- ja diadeemiõiguse temale?

Teine tülikas kuju ilmus lagedale Foiniikia linnas Aradoses. Seal kuulutas üks noormees, et ta on Egiptuse kuningas Ptolemaios XIII, Kleopatra vend ja abikaasa; toosama, kes ametliku versiooni järgi oli 47. aasta kevadel, kui Caesar tema armee puruks lõi, Niilusse ära uppunud. Isehakanu väitis, et tegelikult pääsenud ta eluga ja viibinud pärast seda redus, et mitte Kleopatra ja roomlaste käe läbi langeda; nüüd aga tulnud aeg oma õige nimi, kuningatiitel ja isade pärandus tagasi saada!

Need olid mured, mis Kleopatrat 41. aasta kevadel heidutasid.



Pealegi oli kõige tähtsam küsimus, kuidas käituvad triumvirid, ikka veel lahtine. Õigupoolest käis see veel ainult Antoniuse kohta, sest pärast Philippi lahingut olid võitjate teed lahku läinud. Octavianus oli sõitnud tagasi Itaaliasse, et asuda lahendama Itaalia siseasju, kuna Antonius pidi seadma sisse uue korra Idamail. Kleopatrale oli asjade säärane pööre täiesti vastuvõetav. Antoniust tundis ta hästi. Esmakordselt oli ta teda kohanud ilmselt 55. aastal, neljateistkümnenda aastase tütarlapsena, kui Marcus Antonius, noor Gabiniuse ratsaväe ohvitser, tuli Aleksandriasse Ptolemaios Flöödimängijat troonile panema. Aastail 46—44 puutusid nad Roomas väga tihti kokku, sest Antonius oli ju olnud üks Caesari lähedasemaid sõpru. Nii et kuninganna tundis tema harjumusi, tõekspidamisi ja nõrku kohti. Octavianust seevastu polnud ta vist näinudki. See kidur endassetõmbunud kahekümneaastane nooruk oli muuseas paljudele mõistatuseks.

Antonius marssis läbi Väike-Aasia otsekui jumal Dionysose uue kehastus. Kõikjal võeti teda lausa orjameelse alandlikkusega vastu nagu taevalistele kohane. Antonius prassis ja pidutses. Armulikult ülendas ta linnu ja maid, mis olid triumviritesse sõbralikult suhtunud, ning karistas neid, kes olid Brutusele ja Cassiusele liiga allaheitlikud olnud. Ennekõige aga püüdis ta rahva käest võimalikult palju raha välja pressida. Kõikide väikeriikide valitsejad ja vürstid, keda neil mail oli palju, samuti linnade ja asulate saatkonnad tõttasid ummisjalu talle oma austust avaldama ning kingitusi tooma. Ainult Egiptus, Ida kõige võimsam ja rikkam kuningriik, ei läkitanud ühtegi saadikut tema majesteedi jumaltriumviri palge ette. Kleopatra käitus nii, nagu poleks midagi erilist juhtunud! Just nagu oleks triumvir, kes oli seatud impeeriumi asju hoidma, ise pidanud sõbraliku naaberriigiga kontakti otsima.

Ja tõesti: õige pea, sama 41. aasta kevadel, saabuski kuninganna juurde Antoniuse isiklik saadik.

## DELIUS SAADIKUNA

Quintus Delius oli rafineeritud aristokraat ja väga võimekas poliitik, kuigi paljud pidasid teda lihtsalt küünikukš. Igatahes see, et Antonius otsustas just tema Egiptuse kuningakotta saata, teeb triumvirile ainult au, iseloomustades teda osava diplomaadina ja hea inimesetundjana. Sest missioon, mis Deliusel täita tuli, polnud kerge. Mõni tahumatum mees oleks võinud asja liiga jäigalt, liiga otsekoheselt ajada, mida Antonius ei tahtnud. Kleopatrale oli nimelt tarvis selgeks teha, et tal tuleb endal minna triumviri juurde seletust andma, miks ta viimases sõjas kõrvalseisjaks oli jäänud. Teiste sõnadega, kuninganna, kes alles hiljuti oli elanud õndsas teadmises, et temast

saab Caesari kõrval maailma valitseja, pidi nüüd oma tegudest Caesari ohvitserile aru andma! Antoniusele polnud muidugi tähtis üksnes asja poliitiline külg, vaid ka see fakt, et suure riigi võluv kuninganna ilmub taltsalt tema tribunali ette ja palub temalt alandlikult andeks just nagu kümned Väike-Aasia ja Süüria väikevürstidki.

Kindlasti nägi Kleopatra Antoniuse plaanid kohe läbi. Ta oleks võinud leida mõne ettekäände ja keelduda sõitmast; kuid sellega oleks ta asetanud täbarasse olukorda kutsuja enda. Sel poleks jäänud teist teed kui minna ise Aleksandriasse või jätta Egiptus saatuse hooleks. Kumbki neist lahendustest polnud triumvirile vastuvõetav. Ja kavalal Deliusel läks korda Kleopatrat mõjutada, et ta siiski sellele kohtumisele sõidaks.

Kokkusaamispaigaks määrati Kiliikia linn Tarsos, sama linn, mille Cassius oli kaks aastat tagasi peaaegu laostanud. Samuti andis Delius Kleopatrale nii mõnegi kasuliku näpunäite, kuidas tema isandat kohelda. Loomulikult ei öelnud ta seda otsesõnu, vaid leidis ühe nende omavahelise vestluse käigus sobiva hetke ja tsiteeris väga osavalt Homerost:

„Viimaks järgmine nõu muist targem tundus ta meelest: kauniks ehtida enda ning Zeusi juurde siis minna...”

Need read olid võetud „Iliase“ XIV laulust, mis kannab pealkirja „Hera kavalus“. Nimelt hoidis Zeus, jumalate ja inimeste isa, Trooja sõjas sissepüüratute poole, samal ajal kui tema abikaasa Hera abistas igati ahhailasi. Ja kui troojalased siis ühes lahingus oma vaenlastele eriti järeleandmatult peale käisid, tuli Herale kaval mõte: ta otsustas Idamäele minna ja seal oma abikaasas armuiha sütitada, lasta tal pärast õndsasse unne vajuda ja tõtata sedaaegu ahhailastele appi. Kõigepealt ta pesi end ja salvis oma ihu magusmeeldivalt lõhnava ambroosia õliga, seejärel pani selga taevase rüü, riputas kõrvalestadesse kolmehelmelised rõngad ja kattis pea särava looriga. Aga see polnud veel kõik. Hera laenas jumalanna Aphroditelt kirevaskirjase vöö, milles olid varjul kõik võluveetlused: arm ja hurm, kuum iha, ja meelitavhella sõnad, mis võisid isegi targa mehe peast aru röövida.

Nõndasamuti pidi nüüd talitama ka Kleopatra. Kuid selle asemel et jumalannalt tema võluvööd laenata, otsustas Kleopatra ise Aphroditeks hakata!

Aga kuidas nägi välja jumal, kelle juurde ta ruttas?



## ANTONIUSE ARMULOOD JA ABIELUD

Oma „Antoniuse eluloos“ iseloomustab Plutarchos triumvirii järgmiselt:

Kangelasliku ja humaanse käitumisega väepealikuna andis Antonius aleksandrialastele väga palju kõneainet ja näis rooma sõdureile kõige hiilgavam mees.

Sellele lisandus veel tema üllas välimus: talle kuidagi loomupärane habemepärg, lai laup ja kullinina andsid talle mehisust, mistõttu ta sarnanes Heraklesega, nii nagu teda maalide ja raidkujude järgi tunti. Oligi muistne pärimus, et Antoniuse suguvõsa põlvnes Heraklestest tema poja Antoni kaudu. Selle pärimuse õigsust, mida ta mehine kehakuju tema meelest kinnitas, rõhutas ta riietumisega. Nimelt sidus ta tuunika alati vööga puusale, riputas suure mõõga küljele ja viskas kareda sõdurimantli ümber, kui tal tuli rahvahulga ette ilmuda. Pealegi, omadused nagu hooplemine, tõnkamine, avalik purjutamine ja harjumus sõdurite söögilaua juurde astudes sööjate juurde istuda ja kaasa õgida, mis teiste juures on talumatud, tekitasid sõdurites tema vastu imelikul kombel suurt poolehoidu ja armastust.

Ka tema kerglusel armuasjades ei puudunud oma võlu ja ta mõjutas sellega paljusid, et oli sobitajaks armuvahekordade loomisel ja talus vabalt pilget oma armusuhete kohta.

Tema heldus ning sõdurite ja sõprade kergekäeline ülekülvamine annetustega panid suurepärase aluse poolehoiule, mida tema vastu tunti. Selle kasvades sai ta ikka rohkem ja rohkem võimu, aga see ei olnud tema muude lugematute väärtuste tõttu vääramatu.

Kleoparat, kes valmistus kohtumiseks Antoniusega, huvitasid muidugi kõige rohkem tema armuasjad. Nii mõndagi neist teadis ta kindlasti juba Rooma päevilt, sest need olid olnud nii kõmulised, et ei saanud tema kõrvust mööda minna, nagu näiteks see vägitik, kui Antonius kihutas kunagi Cytherise-nimelise armukese seltsis mööda Roomat tõllaga ringi, mille ette olid rakendatud lõvid. Aga kogu tolleaegse Rooma seltskondlikku keelepeksu, intriigidesse ja skandaalidesse pühendatud Delius võis meelde tuletada ja kuningannale avaldada veel mõne oma isanda säärasegi patu, mida üldsus nii väga ei teadnudki. Juba pelgalt Antoniuse abielud pakkusid ohtrasti kõditavat kõneainet.

Esimest korda oli Antonius naitunud ühe vabakslastu tütre Fadiaga, seega siis ühiskonna madalamast kihist tütarlapsega. Võib arvata, et kui temasugune aristokraat otsustas sõlmida niisuguse abielu, siis kindlasti ainult raha pärast. Ja tõepoolest: on teada, et Antoniuse isa ei jätnud oma lastele mingit pärandit. Kooselu Fadiaga ei kestnud kaua, küll aga kirjutasid Antoniuse vaenlased seda mesallianssi talle kaua nina peale, isegi hulk aastaid pärast lahutust.

Järgmisena nais Antonius oma nõo Antonia. See tema teine abielu lõppes skandaalselt. Nimelt teatas Antonius ise avalikult senati täiskogu ees, kus viibis ka tema äi:

„Mu abikaasa murdis mulle Dolabellaga truudust.“

See oli sama Dolabella, kes hiljem Laodikeias otsa sai. Pärast seda polnud nende kahe poliitiku vahel tõesti enam mingit läbisaamist. Aga ei siis ega hiljem ei osanud keegi öelda, kas konflikt sai alguse Antonia võrgutamistest või mõtles Antonius kogu loo selleks välja, et õigustada oma ilmsel viha Dolabella vastu.

Teisest naisest laskis ta end lahutada 46. või 45. aastal. Igatahes 45. aastal oli Antoniusel juba kolmas. Tema nimi oli Fulvia ja ta oli enne kaks korda abielus olnud. Fulvia mõlemad abikaasad olid surnud vägivaldset surma. Esimene, kuulus rahvatribuun Clodius, Cicero lepitamatu vaenlane, tapeti linnas puhkenud rahvarahutuste ajal tänavavõitluses. Temast jäi järele kaks last. Teine mees, Curio, Caesari sõber ja poolehoidja, oli langenud võitluses diktaatori vastas-tega alles 49. aastal. Et Fulvia oli väga rikas, siis võiks arvata, et Antonius oli ka sedapuhku esmajoonel rahast huvitatud. Aga üks kentsakas seik, mis leidis aset 45. aastal, seega nende abielu esimestel kuudel, kõneleb sellest, et neid kahte sidus ka mingi õrnem tunne. Tegemist on tõestisündinud looga. See tekitas Roomas palju kära ja on tuntud tänu Cicerole.

Caesar viibis alles Hispaanias, kus ta pärast võidukat sõjakäiku Pompeiuse poegade vastu sealseid asju korraldas. Antonius ei võtnud sellest retkest osa. Ta oli jäänud Rooma ja kavatses taotlema konsuliametit järgmiseks, 44. aastaks. Siinpool Alpe asuva Gallia elanikkonna hulgas häälte kogumiseks sõitis ta pealinnast ära. Kuid tuli sellelt reisilt varem tagasi, kui esialgu plaanitud. Pärastlõunasel ajal Rooma lähisteles Punaste Kaljude linna jõudnud, peatus ta ühes kõrtsis, kus redutas ja jäi õhtuni, ning kihutas siis kerge kaarikuga kiiresti linna. Pea kinni mässitud, saabus Antonius koju. Uksevaht küsis:

„Kes sa säherdune oled?“

Ta vastas:

„Antoniuse kuller. Mul on emandale kiri.“

Ta juhatati otsema teed Fulvia juurde. Kuller ulatas talle kirja, Fulvia hakkas lugema ja puhkes nutma. Sest kiri, nagu hiljem selgus, oli tulvil ülevoolavat armastust. Juba selle esimestes sõnades vandus Antonius, et katkestab siitpeale kõik suhted näitlejannast kallimaga: „Nüüd on sel lõpp, kogu mu armastus kuulub ainuüksi sulle!“

Fulvia nuttis üha südantlõhestavamalt, härdameelne Antonius ei pidanud vastu, paljastas näo ja langes oma naise käte vahele.

Sel väikesel vingerpussil olid aga tõsised poliitilised tagajärjed. Ümmardajad passisid ja kuulasid nagu ikka kõike pealt. Silmapilk läks linnas lahti jutt, et isand ilmunud salapärasel kombel Rooma, valeriided seljas ja mingi väga tähtis kiri kaasas. Ja nüüd nutab emand kas või silmad peast.



Kogu Rooma sattus paanikasse. Oletati, et need on mingid Caesari salateated ja -käsud. Kõige rohkem kardeti seda, et diktaator talitab pärast võitu Pompeiuse poegade üle Sulla eeskujul ja viib läbi proskriptsioonid, see tähendab kuulutab kõik oma vaenlased lindpriiks ja konfiskeerib kogu nende vara. Raske hirmuviivu elas tookord üle isegi Cicero, nagu ta seda ise tunnistas. Seepärast heitis ta seda väikest stseeni Antoniusele veel hiljemgi varjamatu vihaga ette. Asi muutus koguni nii tõsiseks, et tuli kokku kutsuda erakorraline rahva koosolek. Seal küsis tribuun Antoniuse käest, mis põhjustel ta nii ebataavalisel viisil linna tagasi pöördus. Antonius vastas:

„Isiklikel põhjustel.“

Need sõnad võeti valju naeru ja nilbete pilgetega vastu.

Fulvia oli vaieldamatult väga tugev isiksus. Talle heideti ette määratut auahnust, võimujanu ja aplust. Üldiselt oldi arvamusel, et tal on oma mehele halb mõju. Aga kui allikaid uskuda, siis tulid kõik need tema iseloomujooned ilmsiks alles pärast Caesari surma, kui Antonius oli juba üks tähtsamaid tegelasi riigis ja tema naisele hakkasid kangastuma võib-olla niisama kaugeleküündivad eesmärgid, kui alles hiljuti olid olnud Kleopatral.

Fulvia ei saatnud oma abikaasat tema reisil Itta. Ta jäi Rooma, et hoolitseda nii laste — neid oli tal Antoniusega juba kaks — kui triumviri poliitiliste ja varanduslike huvide eest.

Oh, oleks ta osanud hingeski arvata, et tema mees seal kaugel Tarsoses Aphroditet kohtab!

## TARSOS

Kleopatra saabus Tarsosesse laeval, mille käil kiiskas kui kuld ja purjed küütlesid purpurpunaselt. Vesi laksus hõbedaste aerude ühtlases rütmis flöödi- ja tsitrihelide saatel. Kleopatra ise lebaskles kullakarvalise baldahhiini all, ehitud jumalanna Aphroditena. Kahel pool seisis poisid, päratu suured kirjusulelised lehvikud käes; nad nägid välja nii, nagu tavatsetakse kujutada armastusjumalannat saatvaid eerooseid. Laevatekil tantsisid merenümfe nereiide ja Aphrodite teenijannasid kariide kujutavad kaunitarid.

Kui linnas levis kuuldus, mis laev see õieti jõge mööda üles sõidab — Tarsos asus jõesuudmele võrdlemisi lähedal —, ruttasid randa suured rahvahulgad. Isegi turuplats valgus tühjaks, nii et jumalusena tervitatud ning ülistatud Antonius jäi lõpuks üksinda tribüünile troonima.

Tarsoslastel oli tõesti põhjust Antoniusele tänulik olla — triumvir tasus neile kuninglikult Cassiusele avaldatud vastupanu eest. Ta laskis

priiks kõik 43. aastal orjusse müüdnud tarsoslased, andis linnale peale selle täieliku autonoomia ja vabastas ta kõikidest andamitest.

Kleopatra idee ei olnud hiilgav mitte üksnes selle poolest, et see pidi Antoniusele kindlasti meeldima — ta oli ju ise alles hiljaaegu sõitnud Efesose linna sisse kui uus Dionysos. Kõige tähtsam oli see, et kuninganna ilmumine triumviri ette omandas sel moel sootuks teise tähenduse, kui esialgu mõeldud: nüüd ei olnud enam tegemist kahe poliitiku tõsimeelse kohtumisega, nüüd mängisid nad pidulikult jumalaid. Ida vägevaima riigi kuninganna ja Ida alistaja kõrgusid lihtsurelike hulkade kohal kui oma hiilguse ja rõõmu tipul juubeldavad Olümpose jumalad.

Kleopatra tegi kõik, et see pimestav mulje, mis merevahust tõusnud Aphrodite triumf pidi avaldama, kestaks võimalikult kaua. Kroonik, nende sündmuste kaasaegne, kirjutab:

Antioniuse auks antava pidusöögi puhul kaeti lauad ainult kuldsete, vääriskividega kaunistatud ja kunstipäraselt valmistatud nõudega. Seinud katsid kuld- ja purpurkirjas vaibad. Kleopatra laskis üles teha kaksteist pidusöögivoodit ja palus Antoniusel end koos tema enda poolt valitud sõpradega külastada. Kogu seda hiilgust nähes tardus triumvir üllatusest paigale. Kuninganna naeratas ja ütles:

„Kõik, mis sa siin näed, kingin ma sulle!“

Järgmisel päeval kutsus ta Antoniuse oma sõprade ja ohvitseride seltsis uuesti enda poole. Seekordne vastuvõtt oli juba niivõrd suurejooneline, et kogu eelmise päeva toredus jäi selle kõrval varju. Ja jälle kinkis Kleopatra kõik oma külalisele. Ta palus, et ka ohvitserid võtaksid kaasa pidusöögivoodi ja oma laualt kõige kaunimad sööginõud. Aga kui kõrgestisündinud roomlased lahkuma hakkasid, ilmusid nende kõrvale silmapilk kanderamiga kandjad. Mõned Antoniuse seltsimehed said kingiks hõberakmeis ratsu ja iga külalise ees kõndis kuni koduni etioopia poisike, valgustades tõrvikuga teed. Võõruspeo neljandal päeval laskis kuninganna terve talendi eest roose hankida. Söögisaali põrandad olid küünrapaksuselt õielehtedega kaetud; nende üle oli laotatud põisriie.

## ARMASTUS JA POLIITIKA

Triumvir, olemuselt võrdlemisi primitiivne natuur, laskis end külusesärast ja kauni naise veetlusest kergesti mõjutada. Ta oli kindlasti meelitatud, teades, et tal on tegemist kuningannaga, kes oli olnud suure Caesari armuke ja pidanud saama tema naiseks. Ühtlasi leidis Antonius iseenda õigustuseks, et tema olukorras on liit Kleopatraga poliitiliselt äärmiselt tähtis: rikka riigi valitseja sõprus ja tugi andsid ju tema käsutusse tohutud rahalised ja ainelised vahendid, pealegi ilma sõjata, ilma vähimagi pingutuse ja vaevata. Ja seda oli tal hädasti



tarvis, sest aastaid kestnud kodusõjad olid riigikassa ja impeeriumi majanduse peaaegu täielikult laostanud, leegionid aga nõudsid raha, moona, maad. Nii et Antonius võis Octavianuse suhtes isegi teatavat üleolekut tunda; Caesari kasupoeg oli pidanud pärast Philippit laastatud Itaaliasse tagasi minema ja maadles seal nüüd senati vastuseisu, masside vaenulikkuse ja sõdurite ohjeldamatusega. Octavianus oli kohustatud väeteenistusest vabanenud leegionäridele maad andma, aga seniste maaomanike minemakihutamise hinnaga, mis võis relvastatud ülestõusuni viia. Asjade säärane käik oleks Antoniuzele muidugi meeldinud, sest ta ei kuulunud Octavianuse sõprade hulka. Antonius ainult võitis Octavianuse hädade ja äparduste pealt. Oma karmi rõhumispoliitikaga oli ta Idas juba kenakese summa kokku ajanud ja Kleopatra sõprus avas talle kõige hiilgavamad väljavaated tulevikuks.

Võib arvata, et antud olukorras suhtus triumvir Kleopatra seletustesse tema eemalejäämise kohta viimasest sõjast vägagi mõistvalt:

„Kõik teavad, et ma saatsin Dolabellale, kes võitles teie poolel, Egiptusest neli leegioni. Ei ole minu süü, et Cassius need tee peal kinni võttis! Samuti tahtsin ma saata Laodikeiasse abiväge. Sõjameeste ja -varustusega täislastis laevad ootasid juba sadamates mereleminekut. Kuid kahjuks ei võimaldanud vastutuuled neil teele asuda, ja pärast oli juba hilja. Laodikeia andis alla. Nagu teada, tahtis ka Cassius minu käest abi saada. Aga ma ei andnud talle ju mitte ühtegi meest, mitte ühtegi laeva. Ta ei saanud Egiptusest kübekestki vilja! Ja pärast, kui teie väed suundusid Itta, Cassiuse ja Brutuse vastu, olin ma valmis ise suure laevastiku eesotsas teile appi tulema. Me sõitsime koguni välja. Aga metsik torm purustas laevad ja pildus nad laiali. Mina ise jäin haigeks. Tuli Aleksandriasse tagasi pöörduda.“

Need seletused võeti teatavaks ja tunnistati küllaldaseks. Omapoolse usalduse märgiks täitis Antonius meelsasti kõik kuninganna „tühised“ soovid.

Ta laskis tappa Kleopatra õe printsess Arsinoe, kes viibis Efesosel Artemise templis. See muistne ja kuulus pühamu oli juba igipõlistest aegadest saadik asüüliõigust kasutanud. Nüüd tallasid triumviri käsila sed selle ilma igasuguse häbita põrmu. Nad viisid oma isanda palge ette isegi templi ülempreestri, kuna too oli julgenud Arsinoe oma hoole alla võtta. Vanakese päästis ainult see, et efesoslased talitasid väga targalt ja pöördusid Kleopatra enda poole palvega, et ta ülempreestri eest kostaks. Kuninganna oli muidugi kohe valmis armulikkust ilmutama.

Aradose linna elanikud said käsu anda välja Kleopatra väidetav vend, isehakanud Ptolemaios XIII. Tüürosest toodi kohale Küprose endine asevalitseja, kes oli julgenud ilma kuninganna korralduseta Cassiust abistada.

Võib arvata, et Cassiuse võidu korral oleks Kleopatra talle oma sõprust tõestanud, viidates faktile, et Küprose laevastik oli just tema tahtel neile appi rutanud.

Kui kõik need poliitilised asjad olid aetud, tuli aeg lahku minna. Kleopatra sõitis Tarsoselt tagasi Aleksandriasse, kuna Antonius suundus Süüria linnadesse. Selles provintsis oli olukord ohtlikuks muutunud. Rahvas joondus oma Eufrati-taguste naabrite, partlaste järgi. Pärast Caesari surma olid paljude Süüria linnade vürstid ja türannid Partia toetusel oma võimu tugevdanud. Nüüd kihutas Antonius provintsist minema kõik, kes selle Ida suurriigiga kuidagi seotud olid, ja pani linnadele peale kõrge andami.

Ainult Palmyra oasi sooritatud retk läks roomlastel nurja, sest sealsed elanikud jõudsid õigeaegselt põgeneda.

## ALEKSANDRIA JA PERUSIA

Sellest, kuidas Egiptuse kuninganna oma külalist Aleksandrias vastu võttis, kõneldi nii siis kui hiljem küll halvaks panu, küll vaimustuse ja ihalusega. Ja oli ka, millest rääkida! Tarsose võõruspeod olid ainult kahvatu vari kogu selle hiilguse kõrval, mis Antoniuzele Kleopatra poolt Egiptuse pealinnas osaks sai. See oli üksainus otsatu pidusöömingute, lõbustuste ja jahirekede pillerkaar; vahelduseks peeti gümnaasiumisaalides filosoofide osavõtul kerges vaimus dispuute või korraldati spordivõistlusi ja vehklemisturniire. Aga kui suursugusel paaril kogu sellest toredusest, mida pakkus palee, kus ööpotid olid kullast ja kus nad olevat meelelahutuseks veini sees pärle lahustanud, villand sai, läksid nad teenijasrahva riietuses kahekesi välja tänavale, et näha, kuidas lihtrahvas elab ja lõbutseb. Lõpuks heitis Antonius oma raske ebamugava rooma tooga siin hoopis ült ja kandis ainult kergelt kreeka rõivast.

Nii, joovastuse ja vaimustuse meeleolus, möödusid 40. aasta talv ja varakevad. Paljud mõistsid triumvrit tema pikaajalise tegevusetuse pärast hukka. Nimelt oli Itaalias vahepeal uus kodusõda puhkenud; selle algatajad ja eestvedajad olid Antoniuze kõige lähedasemad inimesed — tema naine Fulvia ja vend Lucius. Nad olid asunud Itaalia selle rahvakihi etteotsa, keda oli puudutanud maade konfiskeerimise poliitika, mida Octavianus ajas. Kuid ülestõus ei võtnud säärast ulatust, nagu esialgu oletati; seetõttu õnnestus Octavianusel oma vastased Perusia linnas sisse piirata, kus nälg peatselt võimust võttis.

Räägiti, et Fulvia kutsunud selle sõjamõllu Itaalias sellepärast esile, et teda kohutanud kuuldused tema mehe armuafäärast Kleopatraga. Fulvia arvanud, et ohuolukord kodumaal sunnib meest end Egiptuse jumalanna embusest lahti rebima. Tegelikult ajendasid Fulviat selleks kindlasti sügavamad, eeskätt poliitilised kaalutlused. See auahne naine ihkas Octavianuse langust; pärast seda oleks ta valitse-



misohjad impeeriumis oma abikaasa kätte andnud ja ise Rooma esimeseks emandaks tõusnud. Kui Fulvia oma plaanide elluviimist ja Itaalia elanikkonna üleskihutamist alles alustas, ei osanud veel keegi aimata, kui sügavalt Antonius Aleksandria-võrkudesse juba kinni oli jäänud.

Niipea kui Perusia piiramine oli alanud, hakkas Egiptusse üksteise võidu saabuma mõlema poole saadikuid; nii Fulvia kui Octavianus käisid Antoniusele tungivalt peale, et ta viivitamatult tagasi tuleks. Aga Antonius jäi nende palvetele ja ähvardustele tummaks; teataval määral õigustas teda ju fakt, et oli talveaeg ja merereisi ettevõtmine täielik hullumeelsus. Ilmselt oli Antoniusele meeltnööda ka see, et käärimine Itaalias kestis nõnda kaua ja oli läinud niivõrd teravaks. Kindlasti kavatses ta tagasi minna just sobival hetkel, et see verevalamine lõpetada. Sellega oleks ta Itaalia ja kogu impeeriumi rahvastele näidanud, et ainult tema üksi on nende tõeline vabastaja ja isand.

Kuid Antonius alahindas Octavianuse, oma noorukese kidura ametivenna ja vastase meeleskindlust ning tarmu. 40. aasta veebruaris sundis Octavianus näljast kurnatud Perusiat alla andma. Linnarahvaga õiendas ta julmalt arveid, Fulvia ja tema lapsed aga laskis vabaks. Fulvia sõitis ära Kreekasse.

Oma abikaasa kirja, milles see asjade niisugusest käigust ette kandis, ei saanud Antonius kätte mitte enam Aleksandrias, vaid Foiniikia linnas Tüüroses. Sinna oli Antoniuse toonud teade, et tohutud partlaste väed on ületanud Eufrati ja tungivad edasi impeeriumi idaproovintsidesse. Üks nende korpus liikus Väike-Aasiasse, teine oli vallutanud Süüria, kolmas suundunud Foiniikiasse ja Palestiinasse.

Tüüros ei avanud partlaste ees väravaid. Paiknedes peaaegu saarel, suutis ta end koguni mitu kuud kaitsta. Aga oli selge, et vastupealetungi organiseerimine teistel rinnetel ei tulnud kõne allagi. Antoniusel polnud vajalikul määral sõjaväge ja roomlaste riisumisest väsinud kohalik rahvas hoidis pigem vallutajate poole, arvates oma lihtsameelsuses, et uued valitsejad on armulisemad.

Kujunenud olukorras ei jäänud Antoniusel muud üle kui sõita kiiremas korras tagasi Itaaliasse, mis oli sõdurite värbamise põhibaas; samuti tahtis ta likvideerida Perusia sõja tagajärjed ja leppida kokku Octavianusega. Kõigepealt sõitis ta Kreekasse. Ateenas kohtas ta oma naist. Fulvia oli pärast neid nii draamatilisi läbielamisi hingeliselt täiesti murtud ja kokkuvarisemise äärel. Mees kohtles teda talle omase toorusega: naine oli julgenud valla päästa sõja, ja mis kõige hullem — selle ka kaotada!

Varsti pärast seda suri Fulvia Sikyonis.

Antonius viibis sellal juba Itaalia rannavetes. Ta oli kavatsenud maabuda Brundisiumis, kuid Octavianuse väed olid sulgenud sissepääsu sadamasse.

Algas kahe triumviri vaheliste diplomaatiliste manöövrite kauakestev periood.

## NELI AASTAT LAHUSOLEKUT

Kui Antonius Aleksandriast lahkus, ootas Kleopatra last. Mõne kuu pärast, veel samal 40. aastal, sünnitaski ta kaksikud — poisi ja tüdrukut.

Aga näis, et kaksikute isa on oma Egiptuse-kiindumuse sootuks unustanud. Ta oli tervenisti suurest poliitikast haaratud. 40. aasta septembris sõlmis ta Brundisiumi lähedal Octavianusega kokkuleppe. Nad jagasid impeeriumi omavahel mõjusfäärideks. Illüüria linnast Scodrast (nüüdne Shkoderi linn Albaanias) ida pool paiknevad provintsid said Antoniusele, läänepoolsed Octavianusele. Aafrika jäeti Lepidusele, kuigi tema osatähtsus järjest vähenes. Itaalia pidi moodustama kõigi kolme ühisvalduse, sest seal asus impeeriumi pealinn ja sealt värvati suurem jagu leegionide nekruteid. Konflikti seesugune lahendus rahaldas teataval määral isegi Kleopatrat, kuigi ta kõige meelsamini oleks tahtnud muidugi kuulda oma armastatu täielikust võidust Octavianuse üle. Kuid Antonius oli ka pärast impeeriumi jagamist jäänud Idaga, seega siis ka Egiptusega seotuks, ja see oli peamine.

Aga siis saabus Itaaliast sõnum, mis pidi kuningannale, Antoniuse laste emale sügavat meeletu härmi valmistama: Brundisiumi kokkuleppe kinnitamise eesmärgil oli nimelt otsustatud, et äsja lehestunud Antonius naib oma kaasvalitseja õe Octavia. Laulatus oli toimunud Roomas 40. aasta sügisel.

Octavia oli Kleopatraga peaaegu ühealine — napilt aasta vanem ehk seega kolmekümneaastane. Nii kirjelduste kui temast säilinud portreede põhjal võib öelda, et ta oli väga ilus, meeldivate korrapäraste näojoontega naine. Samuti on teada, et Octavia oli tasane ja tagasihoidlik, oma kodule ja perekonnale jäägitult andunud, leebe ja lahke kõigi vastu. Teda võis pidada Rooma naiseideaali kehastuseks — nii nagu see matroonide hauaplaadi traditsioonilises vormelises lühidalt kokku on võetud: „Pia pudens pudica — lanam fecit“ ehk: „Vaga, kasin, uje — ketras villa“. Lihtsamat ja tabavamalt kiitust pereemale oleks vist tõesti raske välja mõelda.

Octavia esimene mees oli hiljuti surnud. Temast oli järele jäänud kaks last. Kuigi abielu Antoniusega polnud sünninud Octavia enda, vaid tema venna otsusel, kinkis ta uuele mehele kogu oma õrna armastuse. Ilmselt oli ka Antonius abikaasasse esialgu kiindunud. Võib-olla just sellepärast, et too oli mitmeski mõttes himura, luksust ja fantaasia-rohkeid lõbustusi tagaajava hurmava ja salakavala Kleopatra täielik vastand.

Esialgu võis kuninganna lootust hellitada, et Antoniuse nii ilmselgelt poliitilistel kaalutlustel sõlmitud ja omamoodi pealesunnitud abielu Octaviaga osutub fiktsiooniks, niipea kui Antonius Itta tagasi tuleb. Ta arvas ilmselt, et Octavia jääb Rooma ja tema saab oma laste isa tagasi. Aga see tagasitulek lükkus kuidagi kahtlaselt kaua edasi. Antonius



veetis Itaalias terve 40. ja ka suurema jao 39. aastast. Selleks sundisid teda nii pealinnas valitsev olukord, kus rahvas suisa tõrkus triumvirite valitsuse ettevõtmistega kaasa minemast, kui ka vajadus partlastega arveteõiendamiseks vägesid koguda; esialgu võitles Süürias nendega üks tema legaate.

Antonius lahkus Roomast alles 39. aasta sügisel; ja mitte üksi, vaid koos Octaviaga; reisi sihtpunkt oli Ateena. Nende viibimist selles linnas kirjeldab üks vanaaja ajalookirjutaja järgmiselt:

„Ta veetis Octaviaga terve talve Ateenas, nii nagu enne seda Kleopatraga Aleksandrias. Vaatas läbi ainult oma vägedest saabuvad kirjad ja vahetas imperaatorirüü jälle lihtsureliku vähenõudliku riietuse vastu: ta kandis nelinurkset kreeka mantlit ja atika jalatseid; tema uks oli kõigile avatud. Niisama lihtsalt ajas ta läbi ka siis, kui ta kodunt väljas käis. Õpetajate loenguid ja ettekandeid kuulama minnes ei lasknud ta enda ees võimutunnuseid kanda, vaid liikus oma kahe sõbra ja kõigest kahe orja seltsis. Ta sõi kreeka toitu, tegi koos kreeklastega kehalisi harjutusi ja võttis ühes Octaviaga meelsasti osa rahvapidustustest. Sest ta oli ju Octaviast sügavalt sisse võetud ja tundis naisterahvaste vastu üldse suurt nõrkust.

Aga kui talv mööda sai, oli Antonius nagu ära vahetatud. Ta muutis riietust ja koos riietusega ka eluviisi. Korrapealt hakkasid tema ukse taga tunglema küll liktorid oma tunnustega, küll ohvitserid ja ihukaitseväge sõdurid. Kõik ilm oli täis hirmu ja ärevust. Ta võttis vastu saatkondi, kes seni olid tema korralduse kohaselt kannatlikult oodanud. Mõistis kohut. Lasti laevu vette ja läks lahti kogu muu sõjaline ettevalmistustöö.“

38. aasta kevadel viibis Antonius juba Süürias. Tema väejuht Ventidius oli partlased selleks ajaks üle Eufrati tagasi löönud. Triumvir hõivas ühe linna, tegeliku võitja aga saatis ära Itaaliasse; sel viisil võttis ta kogu kallaletungija purustamise au endale.

Talve veetis Antonius jälle Ateenas ja naasis seejärel Itaaliasse. Tema ja Octavianuse vahel oli küpsemas uus konflikt, mis tänu Octavia sekkumisele 37. aastal siiski lahenes. Antonius andis oma näälule üle saja laeva ja sai vastutasuks lubaduse, et sõjakäiguks partlaste vastu saab ta temalt neli leegioni. Antonius unistas nüüd nimelt Ida võimsa monarhia allaheitmisest; ta ihkas Caesari plaani teoks teha ja Rooma leegionikotkad Indiasse välja viia.

37. aasta sügisel lahkus Antonius Itaaliast — ega tulnud sinna enam kunagi tagasi. Octavia läks mehega kaasa, aga ainult Kerkyra saareni, mida tänapäeval tuntakse Korfu saare nime all. Sealt saatis Antonius ta tagasi, muidugi soovist oma naist pika ja ohtliku teekonna vintsutustest säästa. Pealegi oli Octavia rase; varsti sünnitaski ta tütre, juba teise sellest abielust.

Oli möödunud neli aastat hetkest, mil Antonius Kleopatraga hüvasti jättis. Kindlasti olid nad kogu selle aja kirjavahetuses olnud, kuid isegi vanaaja ajalookirjutajate näppu ei sattunud mitte katkenditki nende korrespondentsist. Küll aga teati, et Antoniuse juures viibis

pidevalt Egiptuse astroloog, kelle kuninganna talle oli saatnud. Astroloog koostas horoskoope ja jagas nõu. Ta õpetanud oma isandat igal võimalikul juhul:

„Sind ootab ees hiilgav ja kuulsusrikas tulevik, ainult Octavianuse saatust heidab sellele varju. Seepärast hoia end sellest noorest mehest eemale. Sest sinu kaitsevaim kardab Octavianuse kaitsevaimu. Kui sinu oma on üksi, siis on ta rõõmus ja tugev, aga selle teise kõrval ta nagu kuhtuks ja kaotaks oma jõu.“

## PÄIKE JA KUU

Pärast nelja-aastast lahusolekut ei kohanud Antonius Kleopatrat mitte Egiptuse pinnal, vaid Süürias. Sel moel pidas triumvir kinni välistest sündsusnõuetest nii Rooma kui ka oma abikaasa suhtes. Eneseõigustuseks oleks ta võinud öelda:

Poliitilistel kaalutlustel, eeskätt seoses valmistumisega Partia-sõjakäiguks, olin ma sunnitud astuma läbirääkimistesse Ida kõige võimsama riigi kuningannaga. Kuid see leidis aset impeeriumi territooriumil, Egiptuse kuninganna esines seal lihtsalt kui Rooma võimukandja poolt kohale kutsutud liitlane!

Võimalik, et oma saadikut Aleksandrias saates oli triumvir tõepoolest kavatsenud korraldada nende kohtumise rangelt ametlikul tasandil. Võimalik, et Fonteius Capito, Antoniuse hea sõber ja Quintus Deliuselt märksa asjalikum mees, saigi temalt just seesugused juhtnöörid. Ülesanne polnud lihtne, sest kuningannal oleks olnud täielik õigus teatada, et ta oma riigi piiridest ei lahku. Nii et emb-kumb, kas ajas Capito asja küllalt oskuslikult või siis otsustas Kleopatra ise kõik teisiti korraldada, kui Antoniusel mõeldud. Ta tahtis proovida, kas tal õnnestub korrata Süürias sama, mis tal neli aastat tagasi Tarsoses nii oivaliselt korra oli läinud: valjastada roomlane.

Aga sedapuhku ei esinenud kuninganna Aphroditena. Kõik toimus ilma igasuguse maskeraadita, ilma priiskamise ja pillerkaarita. Kleopatra tõi lihtsalt kaasa oma kaksikud, Antoniuse lapsed, kes olid sel ajal juba kolmeaastased.

On olemas mitmed vanaaja autorite kirjeldused kohtumisest 41. aastal Tarsoses, kuid mitte ühtki ülestähendust selle kohta, mis toimus Süürias. Missugune oli nende jälleenägemine, mis nad teineteisele ütlesid, millest nad kõnelesid, kuidas nad oma tegudest aru andsid. Aga kõige olulisemat me siiski teame:

Antonius tõstis lapsed kõrgele õhku, ehk tunnistas nad rooma arusaama ja pruugi kohaselt ametlikult omaks. Tõenäoliselt alles siis saidki kaksikud endale uued nimed ja hüüdnimed. Poiss oli sellest ajast alates Aleksander Helios ehk Päike, tüdruk Kleopatra Selene



ehk Kuu. Loomulikult oli neil nimedel oma sümboolne tähendus ja isegi poliitiline tagamõte. Ärgem unustagem, et triumvir valmistus sõjaretkeks Itta pärsia rahva vastu — samuti nagu Aleksander Suur kolm sajandit tagasi. Nii et poisi nimi oli selge viide kuulsusrikkale minevikule ja ühtlasi veelgi lootusrikkama tuleviku enne: et kõik kordub taas, Pärsia alistatakse uuesti. Aga neil hüüdnimedel oli veel teinegi tahk: partlaste kuninga rikkalikku tituleeringusse kuulusid ka seesugused uhked nimed nagu „Päikese ja Kuu vend“. Kui Antoniuse perekond nüüd need üle võttis, siis tahtis ta sellega öelda, et kavatseb saavutada ülevõimu Partias. Ja lõpuks peame arvestama ka seda, kui tähtsat osa etendasid Päike ja Kuu Egiptuse ja Kreeka müütides ja uskumustes. Kleopatra-Isis ja tema mees Antonius-Dionysos kui jumalused võisidki olla ju ainult jumaluste vanemad!

Aga kui Antonius tunnistas lapsed omaks, siis pidi ta nende ema ka oma ametlikuks abikaasaks tegema. Ja seda ta tõesti tegi, olgugi et täpselt pole teada, kas see sündis juba 37. aasta sügisel Süürias või mõned aastad hiljem. Kuid abielu Kleopatraga ei tähendanud, et Antonius oleks pidanud laskma end Octaviast lahutada. Rooma silmis oli Antoniuse naine endiselt ainult Octavia. Sest seaduse järgi võis Rooma kodanik astuda ametlikku abiellu ainult säärase võõramaailmanna, kelle maad sidus Rooma riigiga nõndanimetatud *jus conubii* ehk traktaat, mis andis mõlema poole kodanikele õiguse sõlmida tähtsaid dünastilisi abielusid. Egiptusega niisugust kokkulepet ei olnud. Seega võisid Octavianus ja tema õde Antoniuse ja Kleopatra abielu ka lihtsalt ignoreerida. Neile polnud egiptuse laulatusteremooniaid nagu olemaski, neil riitustel polnud nende silmis mingit tähendust. Nad ei võtnud kogu lugu teatavakski või paremal juhul suhtusid sellesse nagu mõnda järjekordsesse lollusse mehe poolt, kes riietus kord Herakleseks, kord Dionysoseks või kulleriks ja sõidutas oma armukest kaarikus, mille ette olid rakendatud mõirgavad lõvid.

Kleopatra alamad, nagu Ida rahvad üldse, ei omistanud asjade seaduslikule küljele seevastu jälle mitte mingit tähendust. Jumalad ja kuningad seisid igasugusest seadusest kõrgemal. Nii et kui nad lasksid end kord laulatada ja kui neile niimoodi meeldis, siis olid nad ka abielus. Mis ei tähendanud, et Antonius oleks Kleopatra naimise kaudu Egiptuse kuningaks ja isandaks tõusnud. Sel maal oli ta — kui nüüdisaja terminoloogiat kasutada — prints-abikaasa seisuses.

## MAAERÄLDISED

37. aastal langesid Kleopatrale tema laste isalt osaks erakordselt rikkalikud annetused; kui nende abielu sõlmiti juba siis, võiks neid pidada ka peigmehe kingituseks mõrsjale.

Süürias sai kuninganna oma valdusse Chalkise linna; selle vürstil

oli tulnud maksta peaga oma poolehoidu eest partlastele. Kleopatra alla pidi minema ka mitu Süüria ja Foiniikia rannikulinna. Samuti sai temast mitme suure eravalduse omanik Kiliikias ja Kreetal. Peale selle kinnitas Antonius Küprose kuuluvust Egiptusele, nagu Caesar juba üksteist aastat tagasi oli kuulutanud. Ühtekokku moodustasid need niisiis päratu valduse, aga eraldamine oli teostatud nõnda, et Rooma riigi huvid Idas formaalselt seeläbi ei kannatanud. Antonius eraldas nimelt Kleopatrale põhimõtteliselt ainult neid maid, mis olid pärast partlaste viimast sissetungi mingitel põhjustel ilma peremeheta jäänud; ja Octavianusega sõlmitud kokkulepe andis triumvirile täieliku õiguse korraldada Idas asju nii, nagu ta leidis selle vabariigi huvidele kõige kasulikuma olevat. Muide, mitte ainult Kleopatra ei võitnud toorkord Antoniuse heldekäelisuse läbi. Mõnedele, eriti piirialadel, langesid osaks terved vürstiriigid. Nad pidid neid valdama kui Rooma liitlased, tegelikult aga kui impeeriumi vasallid, kui selle eelkantsid. Nõnda kindlustas Antonius idaprovintside välispiirid võõra väe kallal tungide eest otsekui väikestest sõltlasriikidest kordoniga; see oli tark ja sihiteadlik poliitika.

Aga Kleopatrale oli kõigist neist annetustest ja eraldistest vähe. Ta isegi ei varjanud, et soovib rohkemat. Konkreetselt oli ta huvitatud Juudamaast ja Araabiast, mida tollal nimetati Nabateaks, ehk teisi sõnu Palestiinast koos idas piirnevate maade võõndiga. Oma pretensioone põhjendas ta sellega, et esimeste Ptolemaioste ajal oli Palestiina allunud Egiptusele, alles hiljem olid selle vallutanud seleukiidid, kes omakorda olid pidanud sellest loobuma ülestõusnud juutide survele.

Kuid antud juhul jätsid Kleopatra isekad soovid Antoniuse kaunis külmaks. Ja muidugi oli tal selleks oma põhjus. Tol ajal valitses Juudamaal Herodes, kelle Antonius ja Octavianus ise olid kolm aastat tagasi Roomas kuningaks teinud; pärast seda oli Herodes partlastel Palestiinast minema kihutanud ja talle vaenuliku juudalaste poliitilise rühmituse hävitanud. Juudamaa Herodeselt äravõtmine oleks olnud kokkuleppe jäme rikkumine ja oleks tugevasti kõigutanud usku Idas kehtestatud uue korra vastu. Samuti tekkis kahtlus, kas Kleopatra saab juutidega hakkama; teati ju hästi, kui fanaatiliselt klammerdus see väike rahvas oma sõltumatuse külge ja kuidas ta oskas end kaitsta.

Lõppude lõpuks sai Kleopatra ainult väikese, ehkki kõige viljakandvama osa Juudamaast: Jericho linna koos ümbruskonnaga, kus laiusid kuulsad palsamipõõsaste istandused. Nabatea küljest eraldas Antonius talle ribakese maad ida pool Surnumerd. Muidugi tegi ta seda kõike ilma Herodeselt ja araablastelt nõusolekut küsimata. Need olid veel isegi õnnelikud, et olid kuninganna tahtmistest suhteliselt kergesti pääsenud. Ei ole muuseas päris kindel, kas Kleopatra sai kõik need eraldised 37. aastal või hoopis kaks aastat hiljem.

36. aasta kevadel suundus Antoniuse võimas armee itta, partlaste vastu. Kleopatra saatis seda kuni Eufratini.



## KLEOPATRA JA HERODES

Siin lähevad uuema aja uurijate seisukohad lahku: ühed väidavad, et Kleopatra külastanud Jeruusalemma 36. aasta suvel, naastes Eufrati äärest, teised jälle nihutavad tema visiidi Juudamaa pealinna kaks aastat hiljemaks ehk 34. aastale. Kuid mis kõige tähtsam — mõlemal juhul kulges see täiesti ühesuguselt. Sellest pajatab kreeka keeles kirjutanud juudi soost ajaloolane Josephus Flavius. Ise elas ta tervelt sada aastat hiljem, aga oma töös tugines ta nende sündmuste kaasaegsete kroonikakirjutajate teostele, võib-olla koguni Kleopatrat Jeruusalemmas võõrustanud kuningas Herodesse enda päevikutele.

Seejuures tuleb mees pidada, et Josephus Flavius kuulus Herodesse poliitilise suuna vastaste hulka, mida ta oma raamatutes ka pidevalt toonitab. Mis Kleopatrasse puutub, siis tema puhul jagas ta — nagu muuseas kõik juudid — täielikult Herodesse tõekspidamisi ja tundeid. Esitame siin Flaviuse antud iseloomustuse Egiptuse kuninganna kohta:

„Kleopatra õhutas Antoniust väsimatult vaenutegevusele kõikide valitsejate vastu ja käis talle peale, et ta neilt nende maad ära võtaks ja temale annaks; ja Kleopatra oli väga suur mõju Antoniusele, kes oli ju temasse pööraselt armunud. Kleopatra oli loomult ahne ja võimeline igasugusteks kuritegudeks. Näiteks mürgitas ta ära oma viieteistkümnendaastase venna, lihtsalt sellepärast, et vend, nagu ta teadis, pidi pärima kuningriigi. Antoniuse kaasabil surmas ta samuti oma õe Arsinoe, kes varjas end palvetajana Efesoses jumalanna Diana templis. Oma röövihimus ei jätnud ta puutumata ei pühamuid ega hauakambreid, kui oli kübekegi lootust neist aardeid leida. Ükski pühapaik ei olnud tema silmis küllalt püha, et seda kõigist kaunistustest mitte tühjaks teha, ega küllalt labane, et oma ablast kätt mitte välja sirutada ja kõike krahmata, mis selle pahelise naise saamahimu vähegi võis rahuldada. Ehk lühidalt öeldes — ta oli nii põhjatult varaahne ja himur, et kui ta midagi tahtis, siis pidi ta selle jäagitult saama. Seepärast käis ta Antoniusele lakkamatult peale, et too teistelt nende valdused ära võtaks ja temale annaks.“

Antoniuse aga muutus ajalookirjutaja sõnade järgi „sel määral Kleopatra tahtmist ja tujude mängukanniks, et ta ei säilitanud temaga mitte ainult väga lähedasi suhteid, vaid täitis nagu armuimast pimestatuna selle naise iga viimase kui soovi“.

Jeruusalemma-visitist endast annab Flavius järgmise pildi:

„Kleopatra saatis Antoniust tema Armeenia-retkel kuni Eufratini; sealt tagasi pöördudes külastas ta Apameiat ja Damaskust ning saabus siis Juudamaale. Siin kohtas ta Herodest, kes võttis rendile temale annetatud osa Araabiast, samuti Jericho ümbruskonnast saadavad sissetulekud. Siinne maapind sünnitab palsamit, mis kasvab ainult siin ja on selle kandi kõige hinnalisem and; ka on see kant rikas kaunite palmisalude poolest. Kleopatra, kes viibis siin pikemat aega, kohtus

sageli Herodesega ja tegi katset temaga soojemaid suhteid luua, sest ta oli loomult häbitu ja armulõbudele maias; võib ju olla, et mees talle tõesti meeldis, või siis, mis on palju tõenäolisem, haudus ta salaplaani, et teha temast enda vägistajat. Oli, kuidas oli, igatahes jäi mulje, et Kleopatra on Herodesesse armunud. Aga Herodes, kes juba ammu oli kuninganna peale viltu vaadanud, teades, kui hästi ta oskab end kõikidele kaela määrada, otsustas, et kui ta kord oma kirele nii vaba voli annab, siis on ta põlguse ära teeninud; aga kui see peaks olema tema jaoks ülesseatud lõks, siis tuleb teda ennetada ja nuhelda. Seepärast ei lasknud Herodes end Kleopatra mesikeelsetest sõnadest pimestada, vaid pidas sõpradega aru, kas mitte juhust kasutada ja Kleopatrat ära tappa. Sellega vabastaks ta rohketest ebameeldivustest kõik, kes tema kurjust omal nahal juba tunda olid saanud ja tulevikus veelgi võisid saada. Sellest oleks Antoniusel endalgi kasu, sest Kleopatra reedaks kindlasti ka tema, kui Antonius hätta või raskesse olukorda sattudes kuninganna peale lootma jääks. Kuid sõbrad laitsid Herodesse plaani kohe maha; kõigepealt tegid nad talle selgeks, et ta ei tohi seesuguse teo läbi oma pead nii ilmsesse silmusesse pista; nad vannutasid, et ta jumalapärast mõtlematult ei talitaks. Sest seda Antonius ei kingiks, tehtagu talle kui tahes selgeks, et nõnda on talle endalegi kasulik. Otse vastupidi, kui ta ainult mõtleb, et Kleopatra temalt vägivaldselt ja pettusega ära rööviti, lööb tema armastus veel kirklikumalt leegitsema. Ja temal, Herodesel, poleks enda õigustuseks mitte midagi öelda, kui ta tõstaks käe naise vastu, kes troonis nii kõrgel nagu mitte keegi teine kogu tolleaegses maailmas.“

Need sõprade manitsussõnad, arutleb ajalookirjutaja, kandsid vilja. Herodes ei astunud patuteele, kuhu Kleopatra teda ahvatles, ja loobus ka selle riivatu naise tapmise plaanist. Ta tegi kuningannale rikkalikult kingitusi ja saatis teda Egiptuse piirini.

Pole vähimatki kahtlust, et äratoodud katkendis järgib Josephus Flavius väga täpselt mingit Herodesse suhtes heatahtlikku allikat, võib-olla koguni kuninga enda päevikuid.

Herodesse vihavaenul Kleopatra vastu oli veel teinegi põhjus. Kuninganna oli nimelt osalenud Jeruusalemma palees sepitsetavas Herodesse-vastases vandenõus; muidugi ainult kaudselt. Ta oli abistanud salaja printsess Aleksandrat, Herodesse naiseema, kes oma väimeest kogu hingest vihkas. Kui need tema plaanid nurjusid ja kogu asi päevavalgele tuli, tahtis Aleksandra Egiptusse põgeneda. Aga ta tabati veel viimasel hetkel, lossist väljakantavast kirstust, kuhu ta oli enese peitnud. Pärast oli Kleopatra üks kõige agaramaid Herodesse süüdistajaid, et too oli mõrvanud oma noorukese näalu, Aleksandra poja ülempreester Aristobulose. Süüdistus oli ju iseenesest õige, ainult et Kleopatrat ei huvitanud see mõrv mitte kui kuritegu, vaid kui Herodesse-vastane argument.

Nende süngete sündmuste ja intriigide sasipundart ei suudetudki kunagi lõpuni lahti harutada. Küll aga on kindel, et mingi süü lasus



nii Herodesel kui Kleopatral. Mis puutub nende ambitsioonikusse ja oskusse kõiki vahendeid oma võimuvõitluses mängu panna, siis selles mõttes olid need kaks just nagu ühe vitsaga lõõdnud.

Ometi on Juudamaal veel praegugi alles vastupidav ja täiesti tavatu mälestusmärk nondele kaugetele aegadele, kui Herodes elas Kleopatra apluse hirmus. Nimelt laskis kuningas kõige hullemat kartes ehitada võimsa Masada kindluse. See asub Surnumere ääres kõrbesel alal ja niivõrd jäära kalju otsas, et on peaaegu ligipääsmatu. Herodes vedas sinna kokku päratud relva-, eriti aga toidutagavarad. Tänu kõrbekõrgendiku kuivale ja puhtale õhule säilisid need ja olid tarvitamiskõlblikud veel koguni sadakond aastat hiljem; nii kinnitab vähemalt ülalmainitud Josephus Flavius. Seepärast panigi juudi ülestõusnute surmapõlgav väesalk just Masadas roomlastele vastu veel isegi pärast Jeruusalemma langemist; alles 73. aasta kevadel sooritas kindluse garnison kollektiivse enesetapu.

## ANTONIUSE LÜÜASAAMINE

Antonius pöördus Süüriasse tagasi päris 36. aasta lõpus. Ta peatus koos oma lähikondlastega Leuka Koma ehk Valge Küla nimelises rannikulinna. Sügavasse meelemasendusse langenud triumvir jõi ja prassis, oodates kannatamatult Kleopatra laevu. Nimelt oli tema Partia-sõjakäik pärast mõningat esialgset edu täieliku lüüasaamisega lõppenud. Tagasiteel kaotas Antonius vähemalt veerandi oma väest: 20 000 jalameest ja 4 000 ratsanikku. Enamik neist hukkus nälja ja külma kätte raskel rännakul üle lumiste Armeenia mägede.

Lüüasaamise põhjusi oli mitmeid, kuid peamine vastutus juhtunu eest lasus siiski ülemjuhatajal endal. Osutus, et üksnes omaenda vaprust ja uljust on vähe, et iseseisvalt läbi viia suuri sõjalisi kampaaniaid, mis nõuavad väejuhilt strateegitalenti, kaint mõtlemist ja kaugelenägelikkust. Kuid Antoniusele ei mahtunud lihtsalt pähe, et ta ise oli katastroofi põhjustanud. Ta leidis, et kõikide tema ebaõnnestumiste peasüüdlane on Armeenia äraandlik kuningas Artavasdes. Seepärast vandus ta nüüd Artavasdesele kättemaksu.

Antoniuse kaotusevalu ei oleks ehk nii suur olnudki, kui ei oleks tulnud teadet, et Octavianus oli lõõdnud samal aastal Sitsiilias pihuks ja põrmuks Sextus Pompeiuse armee ja laevastiku. Sextus oli Pompeius Suure noorem poeg, toosama, kes 45. aastal pärast kaotust Hispaanias põgenema pääses. Sextus oli teinud Sitsiiliast omapärase mereröövli riigi. Juba hulk aastaid oli ta Itaalia rannikut oma kallaletungide ja rüüsteretkedega terroriseerinud; sest tänu võimsale laevastikule valitses ta ju kõikidel ümberkaudsetel meredel.

Sitsiilia-sõjakäigu ajal oli Octavianusel õnnestunud enda poole tõmmata ka Aafrikas valitseva Lepiduse leegionid. Nii et sealtpeale

oli impeeriumil veel kõigest kaks isandat. Aga tuleb tunnistada, et Octavianus käitus oma niivõrd raskesse olukorda sattunud ametivenna suhtes vägagi suuremeelselt. Ta tegi näo, nagu võtaks ta Antoniuse ametlikke ettekandeid võidukalt lõppenud Partia-sõjakäigust täiesti tõsiselt, ja sai hakkama isegi sellega, et senat korraldas sel puhul tänujumalateenistuse, olgugi et see sarnanes rohkem pilkega.

Kleopatra ei jätnud oma laste isa muidugi maha. Ta saabus Leuka Komasse koos raha ja varustusega — vähemalt lüüasaanud armee riisimeteigi tarvis. Pärast sõitsid mõlemad meritsi Egiptusse.

Aga sedapuhku viibisid nad Aleksandrias väga lühikest aega. Juba paar-kolm kuud hiljem oli Antonius uuesti Süürias, sest Idast oli tulnud tähtis teade:

Kahe senise liitlase, Partia kuninga ja Meedia kuninga vahel oli puhkenud avalik riid. Ilmselt viimases sõjas roomlastelt saadud sõja- saagi jagamise pärast. Samuti hakkas Meedia kuningal hirm, et tema liitlane võib võidu tõttu liiga tugevaks muutuda ja ta võimult kõrvaldada. Seepärast saatis ta Antoniusele oma salajase ettepaneku ja teatas koguni oma valmisolekust teda võitluses partlaste vastu abistada. See äratas väejuhi peakorteris suuri lootusi, sest meedialastel oli anda just seda liiki sõjaväge, mida nad kõige rohkem vajasisid: odamehi ja ratsanikke.

Kuid sel teistkordsel Süürias viibimisel ehk 35. aasta esimestel kuudel sai Antonius teate ka veel teiselt poolt saabuvast ootamatust abist, mis seadis ta aga väga suurte ebameeldivuste ette.

## KLEOPATRA JA OCTAVIA

Roomas oli Octavia kaubelnud venna käest välja loa sõita oma mehe juurde Itta. Tõsi küll, mõned püüdsid väita, et Octavianus olnud selle reisiga nõus üksnes pahatahtlikkusest Antoniuse vastu, nähes ette, kuidas see välja kukub ja millega see lõpeb. See oli siiski õel, alles tagantjärele välja mõeldud laim. Tegelikult ei kiitnud Octavianus õe kavatsusi mitte ainult heaks, vaid aitas teda ka reisiks valmistuda, pealegi väga tõhusalt: andis Octaviale riidekraami Antoniuse vägede tarvis, kes tundsid sellest kohutavat puudust; andis ka veoloomi ja suurema summa raha ning pani talle kaasa kingitusi kõrgemate ohvitseride jaoks. Lisaks sellele eraldas ta Antoniuse tarbeks kaks tuhat leegionäri ja pani nad eeskujulikult relvi; need pidid moodustama Ida valitseja ihukaitseväge. Ametlikult ja avalikult oli see kõik Octavia kingitus oma abikaasale. Ometi oli väga hästi teada, et ilma venna nõusolekuta ei oleks ükski mees ega ükski laev Itaaliast välja saanud; rääkimata sellest, et niisugune retk läks palju maksma ja polnud ühelegi eraisikule jõukohane.



Octavia väike laevastik peatus Perusias, Ateena sadamas. Seal läkitati kuller sõnumitega Antoniuse juurde; naine küsis, kuhu ta peab oma sõjameeste ja -moonaga suunduma. Ja kuller leidis triumviri Süüriast eest.

Teade Octavia retkest ja tema kingitustest heidutas Kleopatrat. Tal hakkas hirm, ja kindlasti mitte ilmaaegu, et Rooma-naine tahab sel viisil oma meest tagasi saada. Kuninganna mõistis väga hästi, et praeguses olukorras võisid paljud asjaolud kallutada Antoniust Octavia ära leppima: naise ustavus ja kannatlikkus, tema headus ja valmidus ülekohut ja alandusi andestada, ennekõike aga tema venna vägevus. Ainus, mis tema, Kleopatra, Octavia plaanidele vastu võis panna, oli Antoniust igal võimalikul viisil veel tugevamini enda külge köita.

Plutarchose järgi, kelle käsutuses võisid olla Kleopatra õuearsti päevikud, hakkas kuninganna teesklema, et armastus valmistab talle piina. Ta sõi väga vähe. Antoniuse juuresolekul ilmutas ta erutust, kuid tema lahkudes muutus taas tusameelseks ja rammaks. Ta nuttis sageli ja pühkis Antoniuse lähenedes salamahti silmanurgast pisara, loomulikult nii, et teine seda märkaks.

Kleopatrale ustavad või siis tema poolt palgatud inimesed (ja neid oli triumviri lähikondlaste hulgas palju) hakkasid Antoniust hurjutama:

„Sa südametul! Sa viid hauda naise, kel pole mitte kedagi peale sinu, mitte ühtegi lähedast hinge. Octavia sidus end sinuga oma venna pärast, poliitilistel põhjustel. Kes seda ei teaks! Pealegi võib tema hoobelda seadusliku abikaasa seisusega. Kleopatra seevastu, kuninganna, põlise ja kuulsa dünastia esindaja, kes valitseb lugematute alamate üle, ta ei häbene põrmugi, et on kõikide silmis sinu armuke. Ta ei leia, et see riivaks tema kuninglikkust ja au. Ta on õnnelik, kui ta sind vaid näha ja sinuga elada saab. Aga kui ta su kaotab, siis ta sureb kurvastusest.“

Octavial ei jäänud muud üle kui Rooma tagasi sõita. Mees ei nõustunud isegi temaga kokku saama. Seesugusest avalikust teotusest puudutatud vend käskis õel otsekohe Antoniuse majast lahkuda. Aga Octavia keeldus kategooriliselt. Endiselt ajas ta Roomas abikaasa asju ja endiselt kasvas ta tema lapsi; nii oma lapsi Antoniusega kui ka neid, kes Antoniusel teistest abieludest olid. Octavia ei suutnud mõista, et just tema truu armastus teeb Antoniusele avaliku arvamuse silmis halba. Ärapõlatud naise saatus äratas ju kõikides sügavat kaastunnet ja sundis süüdistama meest, kes oli vahetanud tõelised tunded Kleopatra ja tema õukonna kõlvatute naudingute vastu, rumaluses ja tänamatuses.

## KLEOPATRA TRIUMF

Peagi selgus, et plaanid, millest Meedia kuningas oma saadikute kaudu nii suurustavalt oli rääkinud, olid puhas bluff. 35. aastal ei tulnud sõjaretk partlaste vastu kõne allagi. Antonius sõitis Aleksandriasse tagasi. Uuesti lahkus ta Aleksandria pealinnast alles järgmise, 34. aasta alguses, suundudes kõigi oma sõjajõudude eesotsas Armeenia kõrgete mäetippude poole. Pettusega õnnestus tal kinni võtta selle maa kuningas Artavasdes, kellele ta heitis ette salasepitsusi ja äraandlikkust kaks aastat tagasi; samuti vangistas ta kaks tema poega. Armeenias sai lühikeseks ajaks Rooma provints.

34. aastal tuli Antonius Aleksandriasse tagasi. Väejuhi enda nõusolekul oli talle siin korraldatud hiilgav triumf, mis jäljendas täpipealt vastavaid tseremooniaid Roomas. Aga just see oligi kaasaegsete meelest täiesti ennekuulmatu lugu. Muistse pruugi kohaselt tohtis ju väejuht pühitseda triumfi ainult impeeriumi pealinnas, ja sedagi senati nõusolekul! Kas sellest tuli ehk järeldada, et Antonius kavatses impeeriumi pealinna Aleksandriasse üle viia, nagu Caesar omal ajal oli tahtnud?

Teine muistsetest tavadest üleastumine seisnes selles, et triumfirongkäiku võttis vastu võõra riigi kuninganna. Kleopatra troonis oma õukondlastest koosneva värvikireva inimsumma keskel hõbedasel tribüünil, kuna teeääri palistasid aleksandrialaste arvutud hulgad. Selle vaatajaskonna eest marssisid läbi leegionäride koondread ja sõitis mööda vägede ülemjuhataja oma tõllas. Kuldkettidesse aheldatuna veeti triumfirongis kaasa ka Armeenia kuninga perekonda. Mitte keegi neist ei heitnud kuninganna ette silmili maha, kuigi neid selleks vägisi sunniti. Armeenia kuningas käitus Egiptuse valitsejannaga kui võrdne võrdsega. Vangidel tuli selle eest tasuda rõhkete kannatustega, Artavasdesel endal mõned aastad hiljem koguni eluga.

Samal 34. aastal leidis hiiglasuures gümnaasiumisaalis aset väga tähelepanuväärne ja suursugune sündmus. Kõrgendil istusid Antonius ja Kleopatra; kuninganna oli rietatud jumalanna Isiseks. Madalamatel troonidel istusid lapsed: Caesarion, kes oli kolmeteistkümnepäevane, Aleksander Helios ja Kleopatra Selene, mõlemad kuueaastased, Ptolemaios, hüüdnimega Philadelphos, ehk Antoniuse ja kuninganna kõige noorem võsu.

Kogu maa kodanike esindajate koosoleku ees astus kõnega üles Antonius. Ta teatas, et nüüdsest peale kannab Kleopatra Kuningate Kuninganna tiitlit ja valitseb ühes oma esisündinud pojaga Egiptuse ja Küprose üle. Ta kinnitas ametlikult, et Kleopatra oli olnud Caesari abikaasa ja et seega on Ptolemaios Caesar nende seaduslik poeg. Kõik, mis praegu sünnib, aga on korraldatud selleks, et austada suure Caesari mälestust.

Aleksander Helios, kes esines pärsia rüüs ja keda ümbritses armeen-



lastest auvahtkond, sai endale Armeenia, Meedia ja Partia. Kõige nooremale pojale Ptolemaios Philadelphosele, kel oli üll makedoonia rüü, pidid kuuluma Egiptuse valdused Süürias ja Kiliikias ning kontroll Eufratist läände jäävate vürstiriikide üle. Kleopatra Selenele anti Kürenaika ja Liibüa.

Nii kõrgele auhiilguse tippu tõstis oma perekonna Kleopatra; tema, kelle isa oli pidanud kakskümmend aastat kurja vaeva nägema, et Rooma teda kuningana tunnistaks, ja kakskümmend aastat lakkamatus hirmus elama, et senat kinnitab tema eelkäija kummitusliku testamendi ja ta jääb kõigest ilma.

## POLIITILISED JA KÕLBLUSTEEMALISED TULID

Teated Kleopatrast ja tema lastele tehtud annetustest jõudsid Rooma arvatavasti 33. aasta varakevadel, äratades avalikkuse hulgas sügavat nõrdimust. Kuid mine tea, Octavianust ennast need võib-olla isegi rõõmustasid. Oma tegevusega andis Antonius talle ju kätte nii vajaliku trumbi — Antonius enda vastu! Nimelt oli Itaalias vahepeal välja kujunenud järgmine olukord:

Kogu süü äsja läbiviidud maavalduste konfiskeerimise eest kirjutati ainuüksi Octavianuse arvele; arvati, muidugi ekslikult, et Antonius poleks nii häbematu toiminud. Tal oli Roomas veel vanast ajast väga palju sõpru; aga ka need, kes teda üldse ei tundnud, pidasid teda teiste juttude ja kuulduste põhjal lahendamaks meheks kui too Lääne valitseja, kes oli sõnaaher, kinnine ja endassesulgunud. Octavianus oleks võinud rahva meeleoludele lõppude lõpuks ka vilistada, sest sõjavägi oli tema poolel. Aga olukorra tegi keeruliseks fakt, et koos 33. aastaga lõppes triumviraadi teine viisaastak. Mis tähendas, et Octavianuse võim kaotas oma seadusliku aluse. Antonius puhul ei tulnud volituste pikendamine järgmiseks perioodiks kõne allagi; vähe sellest, Ida valitseja andis selgelt mõista, et on ülim aeg Roomale tema kunagised vabadused tagasi anda. Antonius võis endale seesuguseid avaldusi lubada; tal olid Egiptus ja Kleopatra ja ta võis täiesti rahulikult tulevikule vastu vaadata: iial ei tule tal nappust ei rahast ega võimuvahenditest, et tähtsates riiklikes asjades otsustavalt kaasa rääkida. Ja järgmise, 32. aasta konsuliteks pidid eelneva kokkuleppe kohaselt saama kaks Antonius lähedast sõpra — Gaius Sosius ja Gnaeus Domitius.

Octavianus oli oma poliitilise karjääri algusest peale Antoniusega vaenujalal seisnud. Vastuolu nende vahel süvenes järjest. Esimese konflikti oli ära hoidnud triumviraadi sõlmimine 43. aastal. Seejärel oli neil tulnud Caesari tapjatega arveid õiendada ja pärast seda võitles

üks Sextus Pompeiuse ja teine partlaste ning armeenlaste vastu. Mõnda aega oli Octavia nende tülisid lepitanud. Aga nüüd, kus sõjad võõrastel maadel olid peetud ja Octavia oli pidanud loovutama oma koha Kleopatrast, asetusid Octavianus ja Antonius juba otse mees mehe vastu, valmistudes võitluseks ülevõimu eest maailmas.

Sellepärast haaras Octavianus talle Antonius poolt tahtmatult klittemängitud trumbist kohe kahe käega kinni. Ometi avanes tal võimalus tõestada, et tema vastane on lihtsalt Egiptuse kuninganna teener, kes jagab talle Rooma maid! Ometi oli leidunud põhjus jääda juhtima riiki, mida Idast surmaoht ähvardas.

Antonius ei raisanud samuti tulutult aega. Ka tema püüdis kujutada oma vastast inimesena, kes tegutseb jultunult ja meelevaldselt, tallates jalge alla kõiki kokkuleppeid. Oma erakirjades ja avalikes kõnedes tegi ta Octavianusele tõsisid etteheiteid:

„Kolm aastat tagasi eemaldas ta ebaseaduslikult ametist Lepiduse, hõivas tema võimkonna, Aafrika, ja liitis Lepidusele kuulunud leegionid oma armeega. Pärast võitu Sextus Pompeiuse üle vallutas ta Sitsiilia. Tegelikult tuleks kõiki neid maid meie ühisvalduseks pidada. Octavianus peab poole oma vallutustest mulle andma. Samuti peab ta tagastama laevad, mis ma talle võitluseks Pompeiuse piraatide vastu saatsin. Aga kõigepealt on ta kohustatud andma mulle võimaluse Itaaliast nekruteid värvata ja asustama võõrandatud maid mitte ainult oma, vaid ka minu veteranidega.“

Octavianusel olid omad süüdistused:

„Antonius on faktiliselt Egiptuse valitseja saanud, kuigi talle mõjupiirkondade jagamisel seda maad ei antud. Ta pettis Armeenia kuningat Artavasdest, vangistas ja aheldas ta raudu, muutes ta seeläbi rooma rahva põlualuseks. Kui ta nõuab endale poolt minu saagist, siis peab ka tema loovutama poole sellest, mis ta armeenlastelt ja partlastelt ära võttis. Ta olevat ju neid võitnud, nagu ta ametlikult väidab!“

Kuid esmajoones heitis Octavianus Antoniusle ette tema vahekorda Kleopatrast ja annetusi võõra valitsejasoo heaks. Teda riivas sügavalt, et Caesarion tunnistati avalikult Caesari pojaks; sest see seadis kahtluse alla tema, Octavianuse õiguse olla diktaatori nime ja poliitilise pärandi edasikandja. Oma erakirjas Antoniusle tunnistas ta seda avameelselt. Kleopatra asjus sai ta temalt ehtsõdurliku otsekohesusega kirjutatud vastuse:

„Mis sulle järsku ei meeldi? Kas see, et ma magan kuningannaga? Aga ta on ju mu naine! Ja mitte eilest alates, vaid juba üheksa aastat. Just nagu sa ise ainult Drusillaga elaksid! Sa poleks sina, kui sa kohe pärast selle kirja läbilugemist ei läheks ega magataks Tertullat või Terentillat, Rufillat või Salviat, või neid kõiki korraga. Kas see pole ükskõik, kus ja kellega keegi armatseb?“

Antonius omakorda heitis ametikaaslastele ette tema rohket patustamist kõlblusnõuete vastu:

„Oma praeguse abikaasa Livia löid sa mehelt üle siis, kui ta oli mitmendat kuud rase. Ühe senaatori pool olles vedasid sa naise



teise tupp, ja kui te sealt tagasi tulite, punetas see kõrvanibudeni ja ka juuksed olid tal sassis. Oma esimesest naisest Scriboniast lasksid ta end sellepärast lahutada, et ta kaebas avalikult, et konkubiin on sulle tähtsam kui tema. Su sõbrad lasevad mehe naistel ja noortel neidudel end riidest lahti võtta ning uurivad ja vahivad neid siis nii, nagu oleksid nad müügile pandud orjad!

Seesugune sõnasõda ja sõitlemine vältas nende vahel terve 33. aasta. Kuid samal ajal lasti käiku ka kõik muud tollal teada olevad avaliku arvamuse kujundamise vahendid. Võib arvata, et just neil aastail ilmus Itta sibüllil ennustuse pähe väljapakutud kreeka poeem, mis kuulutas ette kuldse ajastu saabumist, mil tervet maailma valitseb Emand: kogu kurjus kaob, inimeste vahel hakkab valitsema usaldus ja sõprus, mitte miski ei tumesta enam igavese õndsuse ja õnne päevi. Roomas levitasid seda ennustust muidugi Egiptusega seotud astroloogid ja oraaklid; seepärast saadeti nad 33. aastal linna piiridest välja.

Octavianuse vaenulikkus Antoniuse vastu oli muutunud juba täiesti ilmseks, teisest küljest oli Itaalia valdamine Antoniusele elulise tähtsusega küsimus, sest ainult sealt sai ta nekruteid värvata. 33. aastal juhtis triumvir Armeenias veel sõjategevust; alles sama aasta sügisel andis ta oma legaadile Canidiusele käsu seitseteist leegioni Väike-Aasia rannikulinna Efesosse koondada. Ka kõikide sõltlasriikide kuningatele ja linnadele läkitati käsk sinna laevu, sõjamehi ja toidumoonu saata.

Nii et Antonius hakkas avalikult, isegi demonstratiivselt sõjaks valmistuma. Võib-olla tegi ta seda lootuses, et Octavianus lööb kartma ja on viimasel hetkel siiski nõus kokku leppima, nagu kaks korda varem juba oli juhtunud.

Ka Itaalia alustas relvastumist. Kuid esialgu väitsid veel mõlemad pooled silmakirjaks, et valmistuvad sõjaks võõraste rahvaste vastu, ja saadikud muudkui pendeldasid Antoniuse peakorteri ja Rooma vahet.

## KUS ON SEADUSLIK VALITSUS?

32. aasta 1. jaanuaril said Rooma konsuliteks Gaius Sosius ja Gnaeus Domitius; nagu öeldud, kuulusid mõlemad Antoniuse poolehoidjate ringi. Kogenud ja loomult ettevaatlik Domitius ei kuulutanud oma vaateid ja kavatsusi avalikult. Tema noorem ja käretram ametikaaslane seevastu pidas kohe oma võimuloleku esimesel päeval senati ees maha pikema programmkõne. Ta ülistas Antoniust, nagu vähegi oskas, ja ründas ägedalt Octavianust. Senatis valitses säärane vaim, et konsulite iga ettepanek, mis oleks tähendanud Octavianuse karjääri lõppu, oleks ilma suurema vaevata läbi läinud. Octavianus ise ei võtnud sellest istungist osa. Teades ette, kuidas konsulid käituvad, ei tahtnud ta neile kohe vastu hakata, vaid püüdis talle nii ebasoodsates

tingimustes kokkupõrget vältida. Seepärast leidis ta ettekäände ja sõitis Roomast ära. Kuid senatis oli ka rühm Octavianusele jäägitult andunud inimesi, sealhulgas rahvatribuun Nonius. Tema kukutaski kõik Sosiuse julged plaanid osava võttega läbi, sest rahvatribuunina oli tal õigus senati igale otsusele veto panna.

Varsti pärast seda tuli Octavianus Rooma tagasi. Ta kutsus kokku senati istungi — seadusevastaselt, sest mingeid ametlikke volitusi tal selleks enam ei olnud. Võimukandjad ilmusid siiski kuulekalt kohale. Octavianuse teine seadusevastane samm oli see, et ta tuli istungitesaali oma sõprade ja sõdurite saatel, kel olid kaasas pistodad, mis olid ära peidetud, aga nõnda lohakalt, et igaüks neid otsekohe märkas. Ja lõpuks, ning see oli kolmas seaduserikkumine, võttis Octavianus istet kahe konsuli vahele. Ta esines pika kõnega. Lükkas Antoniuse ja Sosiuse esitatud süüdistused ümber. Tõestas, et kõik tema poliitilised sammud on astunud üksnes vabariigi huvides. Heitis vastastele ette omavolitsemist. Ükski kohalolija ei sõندانud talle vastu hakata, isegi konsulid mitte. Pärast pikka vaikust võttis Octavianus teist korda sõna. Ta teatas, et kutsub senati lähemas tulevikus uuesti kokku ja tutvustab neile siis Antoniuse kirja, mille konsulid maha vaikisid, aga mis selgesti näitab, kui hukatuslikud on isamaale kirja autori plaanid.

Säärane kiri oli konsulitel tõesti olemas, aga nad polnud tahtnud seda avalikult ette lugeda. Tundes Roomas valitsevaid meeleolusid, said nad väga hästi aru, et see ainult kahjustaks Antoniuse mainet ja aitaks kaasa Octavianuse poolt arendatavale Egiptuse-vastasele propagandale; nimelt taotles triumvir selles kirjas, et senat tema annetused Kleopatrale ja ta lastele ratifitseeriks.

Konsulite väljaastumine Octavianuse vastu oli loomulikult riigipöördekatse. See katse ebaõnnestus peamiselt senaatorite argpükslikkuse ja Octavianuse energilise tegutsemise tõttu. Selles olukorras ei pidanud konsulid enam ei vajalikuks ega isegi võimalikuks Itaaliasse jääda, kus neil polnud mingit tuge sõjaväe näol. Nad leidsid, et kõige õigem on neil kiiremas korras Roomast ära sõita ja Itta Antoniuse juurde minna. Mida nad ka tegid. Koos nendega võis siis õige varsti pärast seda lahkus Roomast ligi nelisada senaatorit, niisiis peaaegu pool senati täiskogust. Lühidalt öeldes — riigi valitsus oli korraga Idas nagu seitseteist aastat tagasi, kui Pompeius ja senat olid pidanud Caesari armee survele Itaaliast põgenema.

Kõik see tuli Octavianusel ootamatult ja pani ta väga täbarasse olukorda. Siiski teatas ta silmakirjaks:

„Konsulid lahkusid Roomast minu teadmisel ja nõusolekul. Kes soovib, võib rahulikult nende eeskujule järgneda, tarvitsemata oma elu või vara pärast muret tunda.“

Niisiis oli impeeriumil sealtpeale kaks valitsust, mõlemad ühtviisi seaduslikud — või ebaseaduslikud: pool senati täiskogust ja mõlemad konsulid viibisid Efesoses, teine pool ja paljud kõrgemad võimukandjad Roomas.



## EFESOS

Sedaaegu koondusid Antoniuse tohutud väeüksused, tema mere- ja maajõud Efesosse. Tema laevastik koosnes kaheksasajast sõja- ja kaubalaevast; neist kakssada oli andnud Kleopatra. Egiptuse kuninganna pani välja veel 20 000 talenti ja lubas võtta sõja ajal enda kanda kogu Antoniuse armee varustamise proviandiga. 32. aasta talvel või varakevadel saabus ta lõpuks ise Efesosse. Kuninganna soovis isiklikult osaleda otsustavas heitluses Ida ja Lääne vahel, mida ta ka avalikult teatas. Kuid seal ootas teda ees ebameeldiv üllatus. Antonius nõudis, et ta sõidaks Egiptusse tagasi ja ootaks seal, kuni on näha, missuguse pöörde asjad võtavad. Seda arvamust jagasid ka kõik teised nii hulgaliselt Efesosse kogunenud roomlased. Säärane seisukoht tundus tõesti õige. Antoniuse juurde jäädes oleks ju Kleopatra osutanud võrratu teene just Octavianusele, kes pasundas ikka veel: Antonius on Egiptuse kuninganna ori, kes tantsib tema tahtmiste ja tujude järgi ja on valmis andma talle isegi Rooma! Konflikti omandaks korrapealt sootuks teise iseloomu: see poleks enam kokkupõrge kahe roomlase vahel, vaid Itaalia püha sõda Egiptuse kuninganna piiritult auahnete taotluste vastu.

Aga Kleopatra oli esmajoonel naine. Poliitilised kaalutlused, nii veenvad kui need ka olid, ei kõigutanud tema arvamust. Ta kartis, et Octavia võib taas tegevusse astuda ja konflikti lahendada, nagu ta kaks korda enne juba oli teinud; ja oli ju ette näha, et leppimise ohvriks langeks muidugi tema, Kleopatra.

Hiljem väitsid kõik, et kuningannal oli õnnestunud ära osta Canidius, Antoniuse üks mõjukamaid kindraleid, kes tulnud väejuhi ees välja järgmiste argumentidega:

„Oleks suur rumalus Kleopatrat tagasi saata. Ei tohi unustada, et just tema oli see, kes meid oma sõjajõudude taastamisel kõige tõhusamalt aitas. Eriti suured on Egiptuse üksused laevastikus. Kui nende kuninganna nüüd ära sõidab, muutuvad nad kindlasti loiuks ja ükskõikseks. Edasi peame arvestama ka seda, et oma energia ja poliitilise mõtlemisvõime poolest ei jää kuninganna alla ühelegi kõikidest nendest kuningatest, kes hakkavad võitlema meie armee. Ja tänu sinule on ta omandanud rikkalikud kogemused kõige keerukamate riigiasjade ajamiseks; kuigi ta tuli ka varem pikka aega ise oma riigi juhtimisega suurepäraselt toime.“

Kauni naise palved ja lugupeetud väepealiku veenmisjõud kandsid vilja. Kleopatral lubati jääda. Õige pea selgus, kui saatustlikud olid selle tagajärjed. Miks küll ei võtnud Antonius kuulda Juuda kuninga Herodese heatahtlikku näpunäidet (kes ise muide jäigi tulemata):

„Kui tahad võita, siis tapa Kleopatrat!“

## SAMOS JA ATEENA

32. aasta varakevadel kolis Antoniuse peakorter Efesosest Samose saarele. Seal veedeti pidutsedes ja lõbutsehes väga meeldivalt aega. Ida sõltlasriikidest ei veetud sinna kokku mitte ainult sõjaväge ja moona, vaid ka näitlejaid. Sellepärast räägitigi tollal:

„Kõikjal, nii suur ja lai kui on maailm, võib kuulda ainult relvatärint, kaebeid ja nuttu; aga Samosel heliseb flööt ja mängib lüüra, tungil täis teatrites laulavad koorid!“

Näitetrupid võistlesid isekeskis võidupalmi pärast oma kunstis, kuningad ja vürstid aga püüdsid üksteist pidusöökidest suurejoonelisuse ja kingituste kallihinnalisusega üle trumbata. Mitte asjata ei imestletud:

„Mis küll pärast võitu saab, mäherdune pidu ja pillerkaar siis veel lahti läheb, kui juba sõja algust niimoodi tähistatakse!“

Seejärel, arvatavasti 32. aasta mais, kolisid õukond ja väejuhatuse Samoselt ära; et tulevane sõjatander pidi paiknema läänes, siis suunduti Kreeka mandrile, kus elu jätkus endises vaimus: lõbutseti, korraldati pidumänge, külastati teatrietendusi. Ateenlased jagasid Kleopatralt samasugust austust nagu omal ajal Octaviale. Ka kuninganna näitas selle kuulsal linna elanikkonnal vastu üles omapoolset heldust. Olima lugupidamise märgiks saatis rahvas Kleopatra juurde delegatsiooni, kes andis talle ametlikult ja pidulikult üle dekreedide teksti. Üks delegatsiooni liikmeid oli Antonius kui Ateena ammuaegne aukodanik; tema esineski linnarahva nimel Egiptuse kuninganna ees.

Samal ajal otsustas Antonius end Octaviast vormiliselt lahutada lasta. Kohe saatis ta oma käsualused Rooma, kes pidid Octavia tema majast välja heitma. Lahkudes võttis naine ühes ka Antoniuse ja Fulvia lapsed, peale kõige vanema poja, kes viibis parasjagu isa juures. Octavia olevat ahastanud, et temast oli saanud üks sõja põhjusi.

## TESTAMENT

Octavianusel polnud kedagi, kellelt rahalist abi saada; seepärast pidi ta ise vaatama, kust ja kuidas sõjapidamiseks vajalikke finantse hankida. Ta andis välja karmi korralduse: vabana sündinud kodanikud on kohustatud ära andma ühe vээрandi oma tuludest ja vabakslastud ühe kaheksandiku kogu varast. Loomulikult kutsus see esile üleüldise rahulolematuse. Hiljem heideti Antoniusele tema suurima veana ette, et ta polnud seda itaalia rahva hulgas valitsevat käärimist ära kasutanud ega vaenlast juba selsamal 32. aasta suvel rünnanud. Aga need



etteheited ei pea paika, sest Antonius polnud oma ettevalmistustega selleks ajaks veel valmis. Tema hiigelväe relvastamine ja paigutamine alles kestis.

Samal ajal tulid Idast Octavianuse poole üle kaks väljapaistvat senaatorit: Titius ja Munatius Plancus. Nad olid juba Efesoses kõvasti peale käinud, et Kleopatra Egiptusse tagasi saadetak; sellega olid nad välja kutsunud kuninganna surmaviha ja pidid nüüd Antoniusse laagerist lahkuma. Senaatorid ei tulnud tühjade kätega. Neile mõlemale olid täielikult teada Antoniusse plaanid; samuti teadsid nad, kus on hoiul tema testament. Nad olid testamendi koostamise juures olnud ja juhtisid nüüd Octavianuse tähelepanu sellele, et dokumendis sisalduvad tähtsad poliitilised otsused. Vesta neitsid, testamendi järelevalvajad, keeldusid esialgu seda välja andmast; nad loobusid vastupanust alles siis, kui Octavianus isiklikult kohale ilmus. Muidugi käitus ta täiesti seadusevastaselt, nagu ka siis, kui ta kõnealuse eradokumendi hiljem senati koosolekul avalikult ette luges. Seepärast olid paljud õigustatult nõrduinud, väites, et kellelegi ei saa tema elu ajal seda ette heita, mis ta oma surma puhuks on otsustanud.

Kuid teisest küljest tuleb tunnistada, et teatud testamendipunktid mõjusid tõesti rabavalt. Muu hulgas palus Antonius, et tema põrm toimetataks isegi sel juhul Aleksandriasse, kui ta peaks surema Roomas, ja paigutataks Kleopatra kõrvale. Samuti teatas ta veel kord, et Caesarion on Caesari poeg; ja määras suured pärandused enda ja Kleopatra lastele.

Nendest otsustest esilekutsutud pahameeletormi ära kasutades alustas Octavianus uuesti Antoniusse-vastast kihutustööd. Levitati iga-sugu teateid ja lihtsalt kuulujutte, mis kõik kujutasid teda Kleopatra täieliku tuhvlialusena, kes ei vääri roomlase nimegi:

Ta kinkis Kleopatralle kakssada tuhat raamatut sisaldava Pergamoni raamatukogu. Ühel pidusöögil tõusis ta hulga inimeste silma all püsti ja masseeris tema jalgu. Efesoses lubas ta Kleopatrat emandaks nimetada. Vürste ja saadikuid vastu võttes sai ta temalt sageli armastuskirju, mis olid kirjutatud väikestele oonüksist või kristallist tahvli-tele. Kord juhatas ta Aleksandrias kohtuistungit; parajasti kui kaitsjal oli sõna, peatus kohtumaja kõrval kuninganna korteež; ta tormas otsemaid kohtusaalist välja ja saatis kuningannat, kõndides jalgsi palankiini kõrval.

Kuid Roomas oli ikka veel rohkesti Antoniusse sõpru. Ka nemad kujundasid avalikku arvamust, kummutades valetateid ja -kuuldusi, mis kahjustasid tema mainet. Üks neist, Geminius, sõitis spetsiaalselt selleks Itta, et keelitada triumvirat Kleopatrat minema saatma. Kuninganna nägi kohe läbi, mis eesmärgil roomlane oli tulnud; peale selle oli tal kuri kahtlus, et külaline kavatseb seista Octavia eest. Seepärast tegi ta Geminiusest oma alatise pilke- ja naerualuse. Vastuvõttudel pandi ta nimme kõige kehvemale kohale istuma. Aga ta talus kõik vapralt ära, et leida võimalust Antoniussega silmast silma

kõnelda. Viimaks ühe söömingu ajal küsis kuninganna otse, mis asjus Geminius oli tulnud. Geminius vastas:

„Igas muus küsimuses eelistaksin ma vestlust kaine peaga. Aga ühte ma tean võrdselt hästi nii kaine kui vintis peaga: sõida oma kuningriiki tagasi ja kõik läheb korda.“

Antonius kortsutas kulmu, aga Kleopatra vastas veetleva naeratu-sega:

„Kena, et sa seda vähemalt ausalt tunnistad!“

Mõni päev hiljem läks Geminiusel korda põgeneda. Lahkusid ka paljud Antoniusse seltsimehed, kes ei suutnud egiptlaste narre nalju kauemini taluda. Sest oma kuninganna toetusele ja mõjule kindlad olles irvitasid need isegi senaatorite üle. Kuninganna ise passis samuti lga sõna, mis roomlaste suust pudenes, et neid siis oma mehe ees mustata. Ei puudunud palju, et Quintus Delius, toosama, kes ta mõned aastad tagasi Tarsosesse tõi, oleks pidanud ühe oma nalja eest isegi eluga maksma. Ta juhtus kord söögilauas ütlema:

„Meile joodetakse siin äädikat, aga Sarmentus Roomas kümbleb falernos!“

Sarmentus oli juba poisikesena olnud Caesari erilise huvi objekt, seega siis teatavas mõttes võistleja Kleopatralle, kes seda nime veel väga hästi mäletas. Kuninganna ihuarst Glaukon hoiatas Deliust teda ihvardava ohu eest; Deliusel õnnestus põgeneda, aga alles siis, kui sõda juba käis.

## AKTION

Octavianuse visa kihutustegevus kandis lõpuks vilja. 32. aasta hilissügisel korraldati suur manifestatsioon: kogu Italia rahvas, kõik linnad, andsid piduliku vande ja valisid Octavianuse sõja kõrgemaks ülemjuhatajaks. Itaalia eeskujule järgnesid ka lääneprovintsid. See vandetöötlus oli Octavianusele moraalne alus oma tegevuse jätkamiseks: Antoniuselt võeti ära kõik tema ametid ja nimetused ning järgmise, 31. aasta konsuliteks nimetati Octavianus ja tema sõber Messala. Lõpuks kuulutas Octavianus muistsest religioosest tseremoniaalist kinni pidades pidulikult välja sõja, aga mitte Antoniusse, vaid Kleopatralle. Seejuures kasutas ta ära asjaolu, et kuninganna viibis Ida-armee peakorteris.

Pärast pikka vägede ümberpaigutamist ja vastumanöövrite perioodi leidis 31. aasta 2. septembril Epeirose rannikul Aktioni neeme lähedal aset otsustav merelahing.

Korrates põhiliselt seda, mis teoses „Caesar Augustus“ on kirjutatud, võib võitluse käiku järgmiselt ette kujutada:

Antoniusse vägede paremat tiiba juhtis ta ise, vasakut Sosius ja keskosa Marcus Octavius. Kleopatra 60 laeva moodustasid reservi.



Nende vastas paiknesid vasakult arvates Agrippa, Messala ja Octavianus.

Mitme hommikutunni vältel püsisid mõlemad laevastikud oma positsioonil, passides soodsat momenti. Alati kärsitu Sosius liikus esimesena paigalt. Seepeale tõmbusid Octavianuse laevad avamerele, kus nad said oma manööverdamisvõimet paremini rakendada. Nendele eskaadritele järgnesid mõlemad ahelrivid. Kogu pärastlõunase aja toimus lahing terve rinde ulatuses. Mõlema poole jõud olid praktiliselt võrdsed. Antonius käsutas ligi kolmekümmend hiigelalust; Octavianusel oli laevu rohkem, aga need olid konstruktsioonilt nõrgemad.

See oli äge ja verine heitlus. Kasutati kõiki tollal tuntud sõjapidamisvõtteid. Laevad püüdsid üksteist vastastikku pronksist rammitävidega rammida. Loobiti tulelonte, et tekitada tulekahju; katapultidest heideti välja konkse, mis vastase laeva pardasse haakudes võimaldasid neid abordeerida.

Keset kõige kibedamat heitlust tekkis Antoniuse ridades äkitselt segadus. Kleopatra seni tagapool paiknenud eskaader purjetas ära ulgumerele! Puhus pärituul ja laevad liuglesid täispurjes edasi, jättes võitlevad roomlased kiiresti kaugele seljataha. Kas see meeletu samm oli naise hüsteeriline hirm ohu ees koos oma laevastikuga Ambrakia lahte kotti jääda, juhul kui võitjaks peaks osutuma Octavianus? Kas Kleopatral näis, et ainult avameri võib anda talle vabaduse ja võimaluse kodumaale tagasi jõuda?

Kohe sööstis Antoniuse laev hoogsalt eemalduvale eskaadrile järele. Niipea kui teda märgati, peatus Kleopatra laev, võttis Antoniuse pardale ja jätkas siis aega viitmata teed lõuna poole. Neid ei ähvardanud muide pisemgi oht, sest Octavianus oli lasknud oma laeval enne lahingut purjed ja mastid maha võtta, nii et nad ei oleks saanudki neid jälitada.

Samal ajal jätkus Aktioni all lausa surmapõlgavalt raevukas võitlus. Reedetud sõjamehed täitsid viimse hetkeni oma kohust. Alles päris õhtu eel, kui Octavianus käskis vaenlase laevad süütetõrvikutega põlema pilduda, murdus nende vastupanu. Selles lahingus hukkus ligi kaksteist tuhat Antoniuse sõdurit, võitja kaotused ulatusid viie tuhandeni.

Kolm päeva purjetasid Egiptuse laevad Peloponnesose suunas ja kolm päeva konutas Antonius peaaegu liikumatult Kleopatra laeva pardal. Ta istus, pea käte vahel, ja ei kõnelnud kellegagi sõnakestki. Alles siis, kui nad Peloponnesose lõunaneemel ankrusse heitsid, õnnestus Kleopatra õuedaamidil ülemjuhatajat veenda, et ta nende käskijannaga räägiks.

Antonius saatis kullerid Aktioni alla jäänud väeleeri käsuga, et maavägede eesotsas seisev Canidius neid Makedoonia kaudu Aiasse viiks. Aga selleks ajaks, kui kullerid sinna jõudsid, polnud armeed enam olemas! Tervelt seitse päeva pärast merelahingut olid Antoniuse leegionärid keeldunud alla andmast ja Octavianuse poole üle mine- mast. Nad tegid seda alles siis, kui Canidius koos mitme kõrgema

ohvitseriga nad ööpimeduses salaja hülgas.

Nõnda lõppes lahing Aktioni all, üks inimajaloo tähtsamaid ja kummalisemaid lahinguid. See on sedavõrd ebatavaline, et veel tänapäevalgi tehakse aeg-ajalt katset seletada selle käiku nii, et see mingigi loogika või tegevuskavaga kokku läheks. Mõned eeldavad näiteks, et Kleopatra laevade lahkumine lahest oli algusest peale niimoodi ette nähtud. Teised omakorda väidavad, et Antoniusele pidi järgnema kogu tema laevastik, ainult et sel ei õnnestunud end vaenlasest lahti rebida. Kohtab veelgi meelevaldsemaid tõlgendusi. Kuid ülliesti ümberlökkamatud faktid kõnelevad selget keelt: Antoniuse sõdurid märkasid alles viimasel hetkel, et nende väejuht nad maha jättis — ega suutnud oma silmi uskuda! Ja maaväed ootasid seitse päeva tema naasmist!

Mitte kõik ajaloos ei ole seletatav loogika raudsete reeglitega. Ja ons selles ülepea midagi nii erakordset ja enneolematut, et üks hirmunud naine pistab pimesi päi põgenema ja armunud mees tormab talle nagu hullunu järele?

## ÜHISSURM

Oma pealinna saabus Kleopatra kui triumfaator lillevanikutega ehitud laeval. Tõde pidi nagunii varsti päevavalgele tulema, seni tegeles kuninganna kõige agaramal kombel sellega, et kraapis võimalikult palju raha kokku, kust ja kuidas vähegi sai. Seda vajab ta nii sõjaliseks otstarbeks kui ka seks puhuks, kui tal lõpliku kaotuse korral tuleks koos lastega kusagile kaugemale põgeneda. Kleopatra pidas silmas kas Hispaaniat või Indiat. Hispaanias osutati roomlastele paiguti veel vastupanu ja India asus sedavõrd kaugel, et sealt poleks enam keegi põgenikke kätte saanud. Ühes Musta mere sadamas seati juba laevugi sõidukorda.

Antonius tuli Aleksandriasse tagasi mõnevõrra hiljem, ta oli nimelt püüdnud Kürenaikast ehk praegusest Liibüast kaasa tuua nelja leegioni; aga sealne väejuht oli keeldunud neid talle andmast. Algul kavatsenud Antonius ennast ära tappa, kuid pealinna tagasi tulnud, elas ta Pharose saare majakatammil täielikus üksinduses, täis viha ja põlgust iseenda ja kogu inimsoo vastu. Kuid varsti andus ta koos Kleopatraga muretult meelelahutustele, püüdes kaotatud aega tasa teha. Sel ajal sündiski endise „Võrratult Elavate Liidu“ asemel „Ühis- surma Minejate Liit“; sinna astusid need, kes väidetavasti olnud valmis koos oma kuninganna ja tema abikaasaga maisest maailmast lahkuma; esialgu aga jätkus nende elu eelmise liidu traditsioonide vaimus, kus kummaltki poolt järgnes üks pidusöögikutse teisele.

Aega neil oli, sest võitja lähenes väga aeglaselt. Nii Antonius kui Kleopatra püüdsid Octavianusega läbirääkimistesse astuda. Nad



tegid seda koos ja avalikult, peale selle veel kumbki omaette ja salaja. Kuid tulemusteta. Octavianuse kui olukorra peremehe tingimused olid karmid; kompromiss teda nüüd enam ei rahuldanud.

Egiptuses valitses kaotusest hoolimata rahu. Veel rohkemgi: üks allikaist mainib, et rahvas olnud valmis oma kuningannat kaitsma. Mis on ka täiesti usutav; sest isegi juhul, kui Kleopatra polnud oma alamate hulgas eriti populaarne, pidi ju Rooma ülemvõimu tont ometi kõiki kohutama. Aga Kleopatra — nagu teatab sama allikas — põlgas oma alamate andumuse ja armastuse ära. Ja tegi muidugi õigesti. Ta mõistis väga hästi, et roomlased on temast võrratult tugevamad. Ta andis endale täielikult aru, et see sõda hukutab tema riigi ja võtab, kui veel mitte temalt, siis vähemalt tema järglastelt viimase kui väljavaate troonile püsima jääda. Ja see oli talle praegu kõige tähtsam. Kleopatra saatis Octavianusele oma skeptri ja diadeemi, paludes, et see teeks ühe tema pogadest Egiptuse kuningaks. Võitja olevat talle saladuskatte all kinnitanud, et tal pole midagi kartatavat; ometi näib, et Octavianust huvitas vaid see, et saada oma valdusse kõik kuninganna aarded, mis ta põgenemise korral oleks võinud kaasa viia või merre heita.

## HAUAKAMBER ISISE PÜHAMU JUURES

30. aasta 1. augustil jõudis Octavianus juba Aleksandria müüride alla. Antonius viis võitlusse oma viimased väed ja käskis laevadel merele sõita. Esimesena reetis teda laevastik ja seejärel maavägi. Kui armeeta väejuht kuningapaleesse tagasi tuli, jooksid Kleopatra teenrid talle juba tee peale vastu. Nad karjusid, et kuninganna oli sünninud enda suurde hauakambris, mis talle Isise templi kõrvale oli püstitatud, ja teinud endale seal otsa peale.

Antonius läks oma eluruumi ja võttis turvised seljast. Nukralt naeratades ütles ta oma teenijatele ja mõnele sõbrale:

„Olen ikka kena väejuht küll, kui juba naisterahvalgi on rohkem meelekindlust kui minul!“

Siis palus ta oma ustavat orja Eroost, et see, nagu varem kokku lepitud, torkaks talle mõõga südamesse. Eros paljastas mõõga, võttis tugevaks löögiks hoogu ja — surmas iseenda. Ta varises elutuna oma isanda jalgade ette. Antonius silmitses teda imetledes ja ütles:

„Tubli, Eros, et sa näitasid, kuidas see käib!“

Kuid ta ise ei tabanud end sama osavalt. Löönud mõõgaga haava alakehasse, vajus ta puhkeasendisse. Kuid löök ei olnud kohe surmav, ja kuna lamamisel verejooks peatus, toibus ta ja palus juuresolijaid, et need tema elu lõpetaksid. Aga need jooksid toast välja. Ta karjus ja

viskles vihaselt, kuni Kleopatra käsul tuli tema sekretär Diomedes, et teda hauakambrisse talutada:

„Kuninganna ei ole end veel tapnud. Ta on elus ja soovib sind näha.“

Seejärel kutsus ta orjad, kes kandsid Antonius kätel Kleopatra hauakambri juurde. Kuid sissepääsu sulgev raske plaat oli juba alla lastud. Kleopatra ja kaks orja, kes olid end koos temaga hauakambrisse sünninud, viskasid ülemisest aknast köied alla. Need seoti haavatu keha ümber ja naised vinnasid veritseva ja peaaegu teadvusetu mehe suure vaevaga üles. Kui nad Antonius lõpuks sisse olid saanud, pani kuninganna ta oma asemele lamama ja kattis oma rõivastega kinni. Ta nuttis kibedasti, nimetades teda oma abikaasaks ja isandaks.

Antonius palus veini, jõi seda ja suutis öelda veel mõned sõnad. Ta palus, et Kleopatra ei langeks meeleheitesse, vaid tegeleks esmaajooni oma asjadega. Sest ennast pidas ta õnnelikuks. Tal oli olnud elus palju kauneid hetki. Ta oli olnud üks kuulsamaid mehi, kellel oli käes tohutu võim, ja nüüd sureb ta väärikalt kui roomlase poolt alistatud roomlane.

Vaevalt oli Antonius hinge heitnud, kui hauakambri ukse taha ilmus Octavianuse kuller Gaius Proculeius. Väidetavasti manitsenud Antonius oma naist, et kõigist Octavianuse lähikondlastest on just Proculeius see üks ja ainus, keda võib usaldada. Sel mehel oli tõesti laitmatu reputatsioon. Sellegipoolest ei lasknud kuninganna teda sisse. Nad kõnelesid läbi ukseplaadi. Kleopatra nõudis, et Octavianus tagaks tema lastele kuningatrooni. Proculeius aga kutsus kuningannat üles Caesari poja suuremeelsusele lootma.

Niipea kui Proculeius oli läinud, jooksis kohale Octavianuse teine sõber Gallus. Ka temal oli kuningannaga pikem jutuaamine. Samal ajal pani Proculeius redeli selle akna alla, kust Antonius oli sisse tõmmatud, ja ronis hauakambris. Üks orjatar karjatas oma käskijale:

„Nad võtavad su elusalt!“

Kleopatra pööras end ära ja tõmbas pistoda välja, nagu kavatseks ta end tappa. Kuid roomlane jõudis kähku kohale, haaras tal kahe käega kõvasti ümbert kinni ja hüüdis:

„Sa oled ülekohtune iseenda ja Caesari vastu! Sa ei lase tal oma inimarmastust näidata! Ta on kõige leebem valitseja, aga sina tahad, et temas nähtaks julmurit!“

Proculeius võttis Kleopatrat pistoda käest ja otsis tema riided läbi, et selgusele jõuda, kas tal pole kusagile mürki peidetud. Octavianus usaldas Kleopatra ühe oma vabakslastu hoolde, kelle nimi oli Epaphroditos. See pidi teraselt valvama, et Kleopatra ise endale lõppu ei teeks; aga ühtlasi sai ta käsu kuninganna vastu aupaklik olla ja tema heaolu eest hoolitseda.



## KLEOPATRA SURM

Mõni päev hiljem toimus Antoniuse suurejooneline matus. Octavianus mitte ainult ei lubanud sel tseremoonial toimuda, vaid andis koguni käsu muretseda kuningannale kõik, mida ta peab vajalikuks, et matusepidustus oleks võimalikult uhke.

Juba hauakambris oli Kleopatra Antoniuse surivoodil kaevelde oma rinna ja näo katki kriimustanud. Haavad läksid mädanema ja tal tõusis kõrge palavik. See valmistas kuningannale üksnes rõõmu, sest ta oli otsustanud haiguse ettekäändel täielikult söömise lõpetada ja sel viisil eluga hüvasti jätta; seda teadis hiljem tema ihuarst rääkida. Kuid Octavianus ähvardas, et tapab tema lapsed, kui Kleopatra nälgi mist ei lõpeta; see mõjus otsekohe.

Mõne aja pärast külastas Octavianus ise Kleopatrat. Nende kokusaamise kohta on olemas kaks versiooni; üks neist pärineb Plutarchoselt, teine Cassius Diolt. Näilisest erinevusest hoolimata ei ole neis mingeid vasturääkivusi. Mõlemat lugu aluseks võttes võib seda kohtumist ette kujutada järgmiselt:

Octavianuse sisse astudes lebas kuninganna madalal lamamisasemel, juuksed kammimata, kerge tuunika üll. Nüüd hüppas ta üles ja langes Octavianuse jalge ette. Too palus Kleopatrat uuesti pikali heita ja istus ise tema kõrvale. Viimati oli ta teda näinud kuusteist aastat tagasi, kui kuninganna Caesari kutsel Roomas viibis. Vaevalt Kleopatra tookord üldse märkaski poisikest, kellest olenes nüüd tema saatus.

Kleopatra alustas sellega, et püüdis ennast õigustada. Kõiges, mis oli juhtunud, süüdistas ta Antoniust, tema kurjust ja vägivaldsust. Aga kui Octavianus meenutas talle mõningaid seiku, muutis kuninganna otsekohe kõneainet.

Selles ruumis võis näha Caesari pilte ja kujusid. Kleopatal olid käepärast tema kirjad. Ta hakkas neist katkendeid ette lugema, puhuti otsekui muuseas, aga ometi väga paljutähendavalt lisades, et need on tema, Octavianuse isa kirjad. Etteloetud kohad olid juhtumisi täis kõige palavamast armastusest.

Aeg-ajalt pääses üle Kleopatra huulte otsekui tahtmatu ohe: „Milleks mulle enam su kirjad?... Miks ma ei võinud enne sind surra!... Aga kui tema on siin, siis oled ju ka sina siin!“

Octavianus istus liikumatult paigal. Lõpuks sõnas ta pilku tõstmata lühidalt:

„Ära muretse. Sul pole midagi karta.“

Seepeale ulatas Kleopatra talle loetelu oma väärisesemete ja raha kohta. Samal hetkel nähvas vestluse juures viibiv kuninganna intendant, et see nimekiri pole täielik. Kuninganna hüppas oma asemelt üles, krahmas intendantil juustest kinni ja hakkas teda vastu nägu peksma. Octavianus puhkes naerma ja tegi tema raevutsemisele

lõpu. Kleopatra pöördus ägedalt Octavianuse poole:

„Kas see pole hirmus! Sina suvatsesid minuga kõnelema tulla, aga minu teenritel jätkub jultumust mind süüdistada, et ma varjasin sinu eest väheseid naiste nipsasju! Jah, ma tegin seda, aga mitte enda pärast. Ma kavatsen kinkida need ehted Liviale ja Octaviale, et nad sinu juures minu eest kostaksid!“

Octavianus vastas, et neis asjus jätab ta temale vabad käed. Ja lisas, et kuningannat koheldakse suuremeelsemalt, kui ta oskab arvata. Sellega nende jutuaamine lõppes.

Peatselt andis üks roomlane, Kleopatra salajane austaja, talle teada, et nende Egiptusest lahkumine on juba ligidal. Kolme päeva pärast viiakse ta koos lastega ära Rooma. Kuninglik perekond peab kaunistama võitja triumfi. Just siis langetaski Kleopatra lõpliku otsuse.

Hommikul vara läks ta Octavianuse loal Antoniuse hauale. Ta ehtis sarga lilledega ja valas kaua pisaraid. Ta kurtnud, et kõigist talle osaks saanud õnnetustest olnud kõige rängem see, et ta oli pidanud mitu päeva ilma Antoniusega elama. Ja nüüd puhkab tema mees, roomlane, egiptuse maamullas, kuna tema, Egiptuse kuninganna, leiab oma haua kusagil kaugel Itaalias!

Kuningapaleesse tagasi jõudnud, käskis ta endale vanni valmistada. Kui ta oli end pesnud ja asemele heitnud, sõi ta suurepärase hommikueine. Samal ajal tuli maalt keegi korviga. Vahtkonna küsimuse peale, mida ta kannab, avas talupoeg korvi, võttis lehed pealt ära ja tõi nähtavale anumataie viigimarju. Kui valvurid suuri kauneid vilju imetlesid, pakkus talupoeg neid naeratades nendele. Aga nad usaldasid teda ja käskisid korvi sisse viia.

Pärast hommikueinet võttis Kleopatra valmiskirjutatud ja kinnipitseeritud tahvli, läkitas selle Octavianusele, saatis kõik isikud peale kahe naise minema ja lukustas ukse. Octavianus, saanud tahvli, millel Kleopatra härdalt ja halisedes anus, et teda koos Antoniusega maetaks, taipas otsekohe, mis oli juhtunud. Algul kavatses ta ise kohale rutata, kuid mõtles siis ümber ja saatis inimesed järele vaatama. Surm (korvi peidetud mao hammustusest) oli järgnenud kiiresti.

Käskjalad, kes jooksega kohale jõudsid ja mitte midagi märganud vahisõdureid kohtasid, avasid ukse ja leidsid Kleopatra surnult eest; ta lamas kuldsel asemel kuninglikus ehtes. Üks kahest naisest, kelle nimi oli Eiros, lamas surnult tema jalgade juures, kuna teine, Charmion, kohendas tuikudes ja rasket uimastust tundes diadeemi Kleopatra peas. Kui keegi Octavianuse meestest vihaga ütles: „Charmion, on see aga ilus tegu,“ vastas ta: „Igatahes kaunis ja väarikas samm nii pika kuningaterea järeltulijalt.“

Rohkem ta ei rääkinud, vaid kukkus otse aseme juurde maha. Oma surma saladuse viisi need kolm naist endaga hauda kaasa.

Kleopatra vasakult käsivarrelt leiti kaks väikest, otsekui mao-hammustuse jälge, aga madu ruumis ei olnud; võib-olla jõudis ta selle toa kaudu välja roomata, mille uks avanes randa?

Kui kuninganna suri, nagu tollal kinnitati, maohammustuse läbi,



siis oli sel oma sümboolne tähendus. Iidsetest aegadest saadik oli kobra kujutis ehtinud vaaraode krooni, olnud kuningavõimu tunnus; tuletagem meelde, kuidas ülempreester Pšereni-Ptah uhkustas, et tema oli asetanud Kleopatra isale pähe „kobra kujutisega krooni“. Kuid Egiptuse kultustes seostati kobrat ka ju päikesejumal Rega; räägiti, et tema hammustus jumalustab inimese ja tagab talle surematuse.

Kuninganna matus oli üle kolme sajandi Egiptust valitsenud kuulsa dünastia viimase esindaja vääriline. Kleopatra põrm paigutati Antoniuuse sarga kõrvale ja sinna lähedale maeti ka mõlemad kuninganna ustavad orjatarid.

Ptolemaios Caesari, kes tol ajal oli seitsmeteistkümnepäevane, laskis võitja hukata. Noormees oli juba põgenemisteel Indiasse, kuid tuli kas mingi pettuse või oma eestkostja argpükslikkuse tõttu poolelt teelt tagasi. Kleopatra nooremad lapsed, kes tal Antoniuusega olid, saadeti Rooma. Octavia võttis need seal oma hoole alla. Kleopatra Selene pandi hiljem mehele Mauretaania kuningale Jubale, tollelesamale, kes 46. aastal oli poisikesena Caesari triumfirongis kõndinud. Aleksander Helios ja kõige noorem Ptolemaios elasid samuti sealpeale Mauretaania kuningakojas; nende edaspidine saatus on teadmata. Juba ja Selene poeg, Kleopatra lapselaps Ptolemaios, päris isalt kuningakrooni ja juurutas koos emaga agaralt jumalanna Isise kultust; ta hukkus meie ajaarvamise 40. aastal imperaator Caligula tahtel, kes muutis Mauretaania kuningriigi Rooma provintsi.

Egiptuse alistamise hülgavat võidupidu pidas Octavianus 29. aasta 15. augustil. Triumfirongkäigus, mis suundus läbi Rooma Kapitooliumile, kanti Kleopatra pilti, kus teda kujutati surivoodil, ja veeti kaasa tema kolme last.

Kuid võidu tõeliselt surematuks mälestusmärgiks sai Horatiuse ood, mille ta lõi vahetult pärast Aleksandria langemist ja kuninganna surma — sõnumid mõlemast sündmusest jõudsid Rooma peaaegu üheaegselt. See ood näitab kujukamalt kui mis tahes dokumendid või ajaloolaste järeldused, kui tugevad olid Rooma ühiskonnas Egiptuse-vastased meeleolud ja miks tunti Kleopatra ees hirmu. Aga teisest küljest — kuigi see ood on kantud rõõmu- ja uhkustundest, kõlab selle viimastest sõnadest sügav austus võidetu vägevusele.

Nüüd tulgu jooming, nüüd vaba keps ja karg,  
et mütsub maapind, nüüd toredaimateks  
roaohvriteks\* käes aeg on, sõbrad:  
neid jumalaile me lauda toome.

Meist puutumatuks caecubum emme jäi  
isade keldreis, sest Kapitoolium  
ja terve riik eks hukka saata  
olnud ju nõuks kuningannal võetud

koos õigus- ning autundeta meestega,  
meel endal lootust haudumas, nii et oid  
peast läinud õnne ootel sootuks.

Uim kadus ent sedamaid, kui märkas

peaaegu viimast laeva ta leekimas,  
sest nüüd ju mõistust ei mareoticum  
talt röövinud, vaid hirm ja kartus  
Caesari ees, kes ta aerujõuga

Itaaliast lõi pakku, ja otsekui  
tuvile pistrik kallale sööstab või  
jänese kannul lauskmaa lumme  
tormab Tessaalia kütt, ei peatund,

et käest ei kaoks see saatuse antud saak.  
Ent üllamalt siis soovides hukkuda,  
tema ei kartnud naise kombel  
mõõka, ei otsinud randu kaugeid,

vaid selgel pilgul julgedes silmata,  
kuis põrmu langend kants, oli haarama  
madusid hirmsaid vapper pihku,  
et keha mustaval joota mürgil,

lisamas kangust lahkumisvalmidus:  
ei lasknud nii ta kurjel liburnidel  
end, löödut, kuid veel mitte nõtra  
naist ühes võtta triumfiehteks.\*

Kummalisel kombel lahkus Kleopatraga peaaegu üheaegselt, nimelt 31. või 30. aastal, siit ilmast ka ülempreester Pšereni-Ptahi ja Ta-Imhotepi poeg Petubastis, keda nad olid nii hardalt palunud imepärast majesteedilt jumal Imhotepilt, kes oli nende pisaratele halastanud ja end abikaasadele unes ilmutanud.

Nii lahkusidki ajalooareenilt üheaegselt Egiptuse kuningate ja Memphise ülempreestrite dünastiad.

\* Quintus Horatius Flaccus. Ood I 37. Ladina keelest tõlkinud Ain Kaalep.



## JÄRELSÕNA

Aleksander Krawczuki raamat „Kleopatra“ on pühendatud ülimalt pingelisele perioodile antiikmaailma ajaloos, aastatele 80—30 enne uut ajaarvamist. See oli hellenistliku maailma agoonia ning samal ajal ka Rooma suurriigi kujunemise epohh, Rooma vabariigi kriisi ja impeeriumi tekkimise epohh, lakkamatute sõdade ning terava sotsiaalse võitluse, vabadusvõitluse ning orjade ülestõusude epohh. Sündmuste tormiline areng haaras kõiki Vahemeremaade rahvaid, kadusid vanad dünastiad, jäid tühjaks suured maa-alad, muutusid piirid ja elukorraldus, ettekujutused ja ideaalid. Poliitilisele areenile astusid sellised silmapaistvad isiksused nagu Spartacus, Pompeius, Mithridates Eupator, Cicero, Caecar, Augustus ja teised, kelle tegevus avaldas ühel või teisel viisil mõju ajaloo protsessi kulgemisele.

A. Krawczuk valis oma raamatu süžeeks Rooma poolt vallutatud viimase suure hellenistliku riigi, Ptolemaioste kuningriigi kokkuvarisemise loo ja peategelaseks Ptolemaioste dünastia viimase valitsejanna, Kleopatra VII. Autor käsitleb põhjalikult Ptolemaioste Egiptuse ajaloo lõppetappi. Aga et mõista põhjust, mis viisid Egiptuse poliitilise iseseisvuse kaotamiseni, tuleb heita pilk ka Ptolemaioste dünastia ning kogu hellenistliku maailma minevikule.

Teaduslikus kirjanduses nimetatakse hellenistlikeks neid riike, mis tekkisid idapoolsetel Vahemeremaa ja Ees-Aasias Makedoonia Aleksandri suurriigi lagunemise tulemusena. Aleksandri maailmariik hõlmas alasid, mis ulatusid Musta ja Kaspia mere lõunarannikust ja tänapäeva Leninabadist kuni Assuanini, Pärsia laheni ja Induse suudmeni, ning Aadria merest kuni Himaalaja mäeharudeni. Pärast poole sajandi pikkust ägedat võitlust Aleksandri võimupärijate, diadohhide vahel moodustusid suurriigi kildudest mitu väikest ja kolm suurt riiki: Balkani poolsaarel Makedoonia riik, kus tuli võimule Antigonidide, Antigonos Ühesilmalise järeltulijate dünastia; Ees-Aasia territooriumil kujunes Seleukiidide riik, mis sai nime dünastia rajaja, Seleukos Nikatori (Võitja) järgi; Kirde-Aafrikas, Niiluse orus aga tekkis Ptolemaioste riik, mis rajati Lagose poja Ptolemaios I poolt (seepärast nimetatakse seda dünastiat mõnikord ka Lagiidide dünastiaks). Makedoonia Aleksandri sõjakäikude ja diadohhide vahel peetud sõdade ajal toimus rahvamasside pidev ümberpaigutumine Balkani poolsaarelt, Egeuse mere ja Vahemere saartelt ning Väike-Aasia linnadest itta — sinna suundusid makedoonlased ja kreeklased, kes omandasid vallutatud aladel privileegitud seisundi. Ka idast läände kulges inimvool, kusjuures ümber asuti kas vabatahtlikult, sõjameestena ja kaupmeestena, või sunniviisil — sõjavangidena ja orjadena.

Kreeklased ja makedoonlased, kes tõid Ees-Aasiasse ja Egiptusesse neile omased arenenud orjanduslikku korda iseloomustavad suhted, kasutasid oma huvides kohalikke

traditsioonilise elukorralduse vorme, mille aluseks oli sõltuva maaelanikkonna eksploatimine. Uutes riikides kujunesid kreekapärase polisliku korraga linnad, milles elanike kollektiiv koosnes kodanikest, kelle valduses olid orjad ja maa ning kellel oli õigus valida omavalitsusorganeid ja otsustada ise kõige selle üle, mis kuulus linna siseellu (välissuhted jäid riigipea võimufääri). Ka mitmed vanad idamaised linnad kujunesid ümber polislikeks, saades sageli ka uued nimed. Vallutajate toodud tavad ja kreeka (hellenlik) kultuur (teadus, õigus, kirjandus, kunst ja eriti religioon) allusid Ida rahvaste tugevatele mõjudele, avaldades omakorda sugugi mitte väiksemat mõju kohalikele tavadele ja kultuurile. Ühiskondliku elu kõigis sfäärides toimivate kreeka ja kohalike elementide vastastikuste suhete ja mõjude tulemusena kristalliseerusid välja sotsiaal-majanduslike suhete ja poliitilise korralduse uued jooned ja uued kultuurivormid, kujunes uus, hellenistlik ühiskond.

Nagu juba öeldud, oli Ptolemaioste kuningriigi rajajaks üks Aleksandri lähemaid sõpru ja kaasvõitlejaid, makedoonlane Ptolemaios, Lagose poeg, kes sai hiljem valitsejatiitli Soter (Päästja), ettevaatlik ja kaugelenägelik poliitik. Enne teisi diadohhe sai ta aru, et suurriigi lagunemine on paratamatu, ning lisaks oma võimu kindlustamisele Egiptuses suutis ta sellega ühendada veel Kürenaika (tänapäeva Liibüa kirdeosa), Küprose ja Koile-Süüria (Vahemere ranniku kaguosa). Tema poeg Ptolemaios II Philadelphos ja pojapoeg Ptolemaios III Euergetes jätkasid ta poliitikat ning laiendasid oma võimu mitmetele Väike-Aasia linnadele ja Egeuse mere saartele. III sajandi keskpaiku e. Kr. oli Egiptusel ülitugev laevastik ning ta etendas hellenistlike riikide süsteemis juhtivat osa.

Koos Ptolemaioste kuningriigi kasvu ja tugevnemisega kasvas ja rikastus ka riigi pealinn Aleksandria. III sajandi keskpaigaks e. Kr. sai temast Vahemeremaade suurim kaubandus- ja kultuurikeskus. Aleksandrial polnud pidevad kaubanduslikud sidemed mitte üksnes hellenistliku maailma sadamatega, vaid ka Lõuna-Araabia ja Indiaga (Punase mere ja seda Niilusega ühendava kanali kaudu), Musta mere ranniku linnriikidega, Roomaga ja Kartaagoga. Ptolemaioste rajatud Museionisse (Muusade pühamusse) ja Aleksandria raamatukokku rändasid töötama tuntuimad kreeka õpetlased ja poeedid kõigist Vahemeremaadest, mis samuti tõstis Aleksandria ja Ptolemaioste prestiiži hellenistlikus maailmas.

Ptolemaioste kuningriigi poliitilise mõjuvõimu kasv oli eelkõige tingitud maa majandusliku potentsiaali suurenemisest. Egiptuse heaolu hädavajalikuks eeltingimuseks oli alati olnud niisutussüsteemi heakord. Juba Ptolemaios Soteri ajal algasid mitmeid aastakümneid kestvad laialdased irrigatsioonitööd Faijumi oasis, mille eesmärgiks oli niisutatavate alade suurendamine ja veevoolu reguleerimine Niiluse alamjooksul. Kõrvuti niisutussüsteemi täiustamisega juurutasid kreeklased uusi põllumajanduskultuure (viinamarjad, oliivid), vedasid sisse uusi loomatõuge ja õppisid uusi käsitööliske. Kohalike elanike ja juurdetulnute tehniliste saavutuste ja töövõtete liitumine ning kreeklaste ettevõtlikkuse ja egiptlaste töökuse ühendamise tõid kaasa kõigi põllumajanduse ja käsitöö valdkondade tootlikkuse kasvu. Kasu aga lõikas sellest eelkõige kuninglik riigikassa.

Esimesed Ptolemaiused, Soter ja Philadelphos, kes olid mõlemad andekad administreerijad, lõid egiptuse traditsioonilisi majanduse korraldamise vorme ja kreeka maailma finantstegevuse kogemusi kasutades riigis harmoonilise majandussüsteemi, mis lubas keskvald rangele kontrollile allutatud ametnike aparaadi, riigirendi ja monopolide abil saada tohutuid tulusid.



Majandusliku tõusuga kasvasid riigikassa tulud, kuid suurenesid ka maksud ja kohustused, mis lasusid „kuninga maaharijail“, kes harisid kuninga maid ja „väljaantud“ maid, s. t. maid, mida kuningas andis templitele, ülikutele, kleruuhidele (sõjameestele, kes said palga asemel jaosmaa — kleeorse). Sedamööda kuidas suurenesid kulutused sõjalistele üritustele ja kuninga õukonna ülalpidamiseks, nihestus mõistlik proportsioon maa tootlikkuse ja maksude suuruse vahel ning Egiptuse töötav elanikkond hakkas vaesuma ja laostuma. See sai ilmseks juba III sajandi lõpuks e. Kr. Välispoliitilised raskused (neljas sõda Seleukiidide kuningriigiga Koile-Süüria pärast) tegid olukorra keerulisemaks ning tõid kaasa esimese suure sotsiaalse käärimise Egiptuses, mis kestis Deltas mõned aastad, lõunas, Thebaises, aga paar-kolm aastakümnet. Kuivõrd allikad võimaldavad otsustada, polnud see sotsiaalne liikumine suunatud mitte ainult Ptolemaioste dünastia vastu (Thebaises kerkisid esile kohalikud dünastid), vaid ka „hellenite“ vastu üldse, s. t. kreeka või kreeka-egiptuse segaelanikkonna ja helleniseerunud egiptlaste jõukate ja privilegeeritud kihtide vastu, kohati isegi egiptuse preesterkonna vastu, kes toetas valitsevat dünastiat.

Sotsiaalse võitluse puhang maal teravdas vastuolusid kuningakojaga seotud ringkondades. Ülikute seas oli vähemasti kaks mõjukat grupeeringut. Üks neist oli seotud Aleksandria rikaste kaupmeeste-käsitööliste ringkondadega ja otsis toetust pealinna elanikelt. Teine grupeering esindas chora (sisemaa) kuningliku administratsiooni tippude huve ja ühines egiptuse preesterkonnaga. Tahtejõuetust Ptolemaios III Philopatorist, seejärel ka alaealisest Ptolemaios V Epiphanesest said etturid ühe või teise õukonnakliki käes.

Sisemised raskused tõid kaasa ka Egiptuse välispoliitilise mõjuvõimu kadumise. Järgult said kõik Ptolemaioste valdused Väike-Aasias ja Egeuse merel Makedoonia ja Seleukiidide omandiks.

III sajandi lõpul ja II sajandi algul toimusid tähtsad muudatused rahvusvahelisel areenil. Vahemere lääneosas kasvas suurriigiks Rooma vabariik, mis purustas Kartaago; viimane oli võidelnud Roomaga ülemvõimu pärast Sitsiilia ja Hispaania üle. II sajandi alguses e. Kr. tegi Rooma esimesi samme oma hegemoonia laiendamisel idapoolsetele Vahemeremaadele. Kasutades ära vastuolusid kreeka poliste ja Makedoonia vahel ning rakendades laialdast poliitilist demagoogiat, eriti loosungit „vabadus“, mis oli populaarne Kreeka demokraatlikes kihtides, õnnestus Roomal anda tõsine löök Makedooniale ning muuta „vabastatud“ kreeka polised edasise ekspansiooni baasiks (strateegiliselt tähtsamatesse polistesse paigutas Rooma oma garnisonid).

Rooma peavaenlaseks Vahemeremaade idaosas sai Seleukiidide kuningriik, kus tollal valitses energiline ja tark poliitik Antiochos III, kes oskas kindlustada oma võimu kogu hiiglasliku kuningriigi territooriumil kuni idapoolsete satraapiateni välja. Antiochos mõistis ohtu, mis tulenes roomlaste tungimisest Balkani poolsaarele, ning püüdis II sajandi 90-ndatel aastatel neid sealt välja tõrjuda, kuid ei hinnanud oma jõudu õigesti ega leidnud toetust ei Kreëkas ega Egiptuses. Ptolemaios V Epiphanes, kes vähe aega enne seda oli abiellunud Antiochose tütre Kleopatraga, oli sellest hoolimata Rooma-meelse orientatsiooniga. Niinimetatud Süüria sõjas (192—188) sai Antiochos roomlastelt otsustavalt lüüa, pidi maksma tohutut kontributsiooni ning loobus aktiivsest välispoliitikast.

Purustanud Seleukiidide kuningriigi, võttis Rooma ette uue sõja Makedooniaga ning allutas selle tulemusena lõplikult nii Makedoonia kui ka Kreeka (168. a. e. Kr.). Seega omandas Rooma II sajandi keskpaigaks Vahemeremaade idaosas otsustava

poliitilise mõjuvõimu ja temaga pidid arvestama kõik hellenistlikud riigid.

Koos poliitilise mõjuvõimu kasvuga suurenes ka rooma kaupmeeste ja liigkasuvõtjate liikumine ida poole, mis peegeldus ka Aleksandria kaubanduses. Ning on ilmne, et välispoliitilise orientatsiooni küsimused polnud sugugi mitte viimasel kohal selles ägedas dünastilises võitluses, mis vapustas Egiptust kogu II sajandi jooksul.

Egiptuse sotsiaal-majanduslik olukord muutus II sajandi alguses tunduvalt halvemaks. Pikaajaline sõda ülestõusnutega Egiptuses (Thebaises suruti vastupanu maha alles 186. a.), millega sageli kaasnesid niisutussüsteemi purustused ja elanikkonna põgenemine või küüditamine, põhjustas seda, et kõikjal tekkis palju mahajäetud maad ja riigikassa tulud kahanesid. Valitsus käskis ametnikel sunniviisil rakendada allesjäänud elanikke tühjenenud maa harimiseks ning nõuda neilt sisse makse kogu maa-ala eest, mis oli kinnistatud nende koomile (külale), kuid need abinõud vaid suurendasid maaharijate ja käsitööliste põgenemist maa-asulaist. Mõnes rajoonis puhkesid uuesti ülestõusud.

Sisemised ja välispoliitilised raskused viisid valitseva klassi erinevad grupeeringud avalike omavaheliste kokkupõrgeteni. Need omakorda kasvasid üle dünastiliste sõdade seeriaks, alguses Ptolemaios Epiphanese poegade Ptolemaios VI ja ateenlaste poolt Physkoniks (Suurevatsaliseks) nimetatud Ptolemaios VIII vahel (kõik Lagiidide soost valitsejad said oma pärisnimest sõltumatult troonileastumisel nime Ptolemaios), seejärel aga Physkoni ja tema õe ning abikaasa Kleopatra II vahel. Aeg-ajalt sõlmisid sõdivad pooled rahu ning avaldasid nn. inimarmastuse dekreete (milles kuulutasid lihtrahvale amnestiaid ja maksuvõlgade kustutamist, privilegeeritud kihtidele aga soodustusi ja garantiisid), ent seejärel puhkes sõda uue jõuga. Mõned neist dekreetidest on säilinud ja annavad küllalt eredat pildi maal valitsenud seadusetusest ja omavolist. Pärast Physkonose surma, kes parandas Egiptuse oma teisele naisele Kleopatra III-le, Kürenaika aga illegitiimsele pojale Apionile, jätkus võitlus Kleopatra III ja tema poegade Ptolemaios IX ning Ptolemaios X Alexandrose vahel.

Meieni jõudnud allikad ei võimalda jälgida, millised konkreetsed kihid seda või teist valitsejat (või valitsejannat) toetasid, küll aga on üsnagi hästi kindlaks tehtav asjaolu, et Aleksandria elanikkonnal oli poliitilises võitluses väga tähtis osa ja et mitmel korral seadis ta oma soosikud vastukaaluks kuningatele, kes toetusid sõjaväele ja sisemaistele ametnikele.

Pidevate rahutuste ja kodusõdade seisundis säilitas Egiptus siiski oma iseseisvuse ja oli I sajandi alguses e. Kr. isegi ainus suhteliselt rikas ja tugev hellenistlik riik. Seletust sellele tuleb otsida II sajandi lõpu ja I sajandi alguse rahvusvahelistest sündmustest.

Pärast Makedoonia purustamist ei saanud Rooma asuda kohe edasiste vallutuste juurde ida-aladel. Tema tagalas oli endiselt olemas Kartaago, küll nõrgenenud, kuid ikkagi iseseisev. Alles III Puunia sõja tulemusena 146. a. hävitati ta lõpuks. Polnud stabiilsust ka äsjavallutatud rajoonides. Üksteise järel toimusid ülestõusud Hispaanias (154. a.), Makedoonias (149—146), Kreëkas (146) ja jälle Hispaanias (138—133). Halvenes olukord ka Rooma vabariigis eneses.

Rooma muutumine väikesest itaalikute riigist, milline ta oli III sajandi alguses, Vahemeremaade suurimaks suurriigiks tõi kaasa olulised muutused tema sotsiaalses struktuuris. Suurenes varanduslik diferentseeritus: aristokraatia (nobilitet) rikastus, ostis kokku maad ja orje ning tegeles rendi- ja liigkasuvõtmise operatsioonidega äsjavallutatud provintsid, tavaliste kodanike seas aga tekkis üha rohkem vaeseid ja



vähese maaga või isegi maata talupoegi. Veelgi raskem oli itaalikute olukord, kel polnud kodanikuõigusi. Lakkamatute sõdade käigus töid roomlased Itaaliasse kümneid ja sadu tuhandeid orje ja orjatööd hakati kasutama kõikjal. Töötava rahva vaesumise ja ekspluateerimise tulemusena tekkis teravaid sotsiaalseid konflikte: orjade ülestõusud Sitsiilias (138—132, 104—101) ja Itaalias (Spartacuse ülestõus 74—71), jätkus võitlus agraarreformide eest (Gracchuste reformid 133—122 ja teised seaduste projektid), sõjad itaalikute poliitiliste õiguste eest (90—88).

Pingelises sotsiaalses võitluses tuli ilmsiks vanade, vabariiklike võimuorganite võimekus kindlustada uutes tingimustes nobilitaadi püsivat ülemvõimu. Talupoegade laostumine sundis Roomat juba II sajandi lõpus üle minema kodanike rahvakaitseväärt palgasõdurite armeele. Poliitikute käes sai sellest armeest vahend, mille abil nad püüdsid kehtestada uut riigikorda, mis piiratuks traditsioonilist demokraatlikku korda või välistanuks selle täielikult. Esimeseks selliseks katseks oli Sulla diktatuur, mis algatas poole sajandi pikkuse kodusõdade epohhi, see omakorda lõppes impeeriumi kehtestamisega.

Kõik need nähtused hoidsid mingil määral tagasi Rooma välispoliitika ekspansionistlikke tendentse. II sajandi lõpul mässisid roomlased diplomaatiliste ja liigkasuvõtjalike operatsioonide võrku Pergamoni kuninga Attalos III ja sundisid ta pärandama oma kuningriigi Roomale. Pärast Attalose surma puhkenud ülestõusu surusid roomlased maha ning tegid Pergamonist Aasia nime kandva provintsi. Samasuguseid meetodeid kasutasid nad seejärel Kürenaikas ja Bitüünias. Rooma ärimeeste tegevus, mille tulemusena laostati ja orjastati Väike-Aasia elanikkonda, kutsus esile vabadusvõitluse laine, mis vallandus Roomalt suuri jõupingutusi nõudnud sõjana Pontose kuninga Mithridates VI Eupatoriga (89—64). Alles pärast Mithridatesest jagusaamist võis Rooma jätkata Väike-Aasia ja Seleukiidide kuningriigi vallutamist, mis oli tolleks ajaks pea täielikult lagunenu: suurem osa tema territooriumist läks Partia ja Armeenia valdusse. 64. a. e. Kr. alistasisid roomlased Süüria ning jõudsid Egiptuse piiride vahetusse lähedusse.

Kuid Egiptusse tungida nad veel ei sõandanud: Egiptusel ja Aleksandria olid küllaltki suured majanduslikud ja inimressursid, et osutada visa vastupanu ja õhutada sellega Rooma-vastaseid meeleolusid ka äsjavallutatud rajoonides. Järgnenud Aleksandria sõja sündmused kinnitasid neid kartusi: vaid suure vaevaga õnnestus Caesaril lahkuda Egiptusest lüüa saamata. Et Kleopatra säilitas poliitilise iseseisvuse, polnud sugugi Caesari galantne žest, vaid tunnistus ja kinnitus faktile, et kodusõjast lõhestatud Roomal polnud veel jõudu Egiptuse ja eelkõige Aleksandria alistamiseks. Alles siis, kui Egiptus ja Aleksandria liitlase õigustes lülitati Antoniusse kontrolli all olevate Rooma provintside süsteemi, mis nähtavasti osutus aleksandrialastele küllaltki kasulikuks, leppisid nad paratamatusega alistuda Roomale, ja seepärast ei kutsunud Augustuse vägede ilmumine Egiptusse esile mitte mingit vastupanu Aleksandria elanike poolt.

Selline on raamatus kirjeldatavate sündmuste ajalooline tagapõhi ja eellugu. Autor on õnnestunud valinud allikaid ning suutnud kajastada tolle perioodi Egiptuse majandusliku, kultuurilise ja religioosse elu mõningaid tahke. Küllaltki üksikasjalikult räägib ta maa poliitilisest olukorrast: vastuoludest Aleksandria kodanike ja õukonnaaristokraatia vahel, lahkhelidest õukonnas, suhetest viimaste Ptolemaioste ja Rooma vahel. Raamatus kõneldakse Rooma poliitilisest olukorrast ja „Egiptuse küsimuse“ rollist Rooma poliitiliste grupeeringute võitluses. Üksikasjalikult kirjeldatakse Aleksandria

sõja kulgu ja sellele järgnenud sündmusi, mis viisid lõpuks selleni, et Egiptus lülitati Rooma impeeriumi koosseisu.

Siiski tahaks pöörata lugejate tähelepanu mõnede ebatäpsustele ja vaieldavustele üksikute nähtuste autoripoolses tõlgenduses.

Raamat on A. Krawczuki poolt mõeldud ja kirjutatud raamatuna Kleopatrast (see kajastub ka pealkirjas). Selline suunitlus on jättnud teatava jälje ka allikalise materjali valikule ja tõlgendamisele. Autor kaldub Kleopatra ajaloolist rolli üle hindama ning seepärast valib ta seal, kus antiikautorid esitavad ühest või teisest sündmusest mitu versiooni, just sellise, milles Kleopatra osa eriti rõhutatakse.

Nii näiteks aktsepteerib autor otsekui vaieldamatuna versiooni Caesari kavatsusest Kleopatraga abielluda (ehkki tema poolt hiljem käsitletud Caesari testament räägib sellele vastu) ning teeb järelduse, et suhted Kleopatraga olid üheks põhjuseks, miks Caesar tapeti. Liiga suur osa on antud Kleopatrale ka Antoniusse ja Octavianuse vahelise võitluse valgustamisel.

Mõnevõrra ühekülgne on Antoniusse iseloomustus, ka siin kaldub autor järgima vaid üht, tema poolt millegipärast eelistatud versiooni. Nii näiteks kirjutab Plutarchos Antoniusse isast kui „suuremeelsest, ausast ja heldest“ mehest, Krawczuk aga räägib vaid ta mustadest tegudest. Ebaõnne sõjas Partiaga saab vaevalt küll seletada üksnes Antoniusse kui väejuhi mõõdalaskmistega: partlaste sõjapidamisviis ja kohaliku elanikkonna visa vastupanu töid Rooma sõjaväele sageli lüüasaamisi.

Osutades neile asjaoludele, ei taha me sugugi kahtluse alla seada A. Krawczuki tõetruudust või eruditsiooni. Igal autoril on õigus anda sündmustele oma interpretatsioon, kasutades üht või teist materjali. Tahtsime vaid rõhutada, et see raamat on ainult üks sündmuste valgustamise ja ajalooliste isiksuste iseloomustamise variantidest. Meieni jõudnud erisugused allikad võimaldavad luua ka teistsuguseid kontseptsioone ning kirjutada uusi raamatuid sellest inimkonna ajaloo ülihuvitavast epohhist.

A. Pavlovskaja



## MÄRKUSED

Lk. 6. *Philopator* — vanakreeka k. „isaarmastaja“, *Philadelphos* — venna-(või õe-)armastaja“.

...*džedi samba*... — jumal Osirise selgroog; muistsed egiptlased pidasid seda pühaks ja korraldasid selle auks „džedi samba püstitamise püha“.

Lk. 7. *Rakotis* — väike egiptuse asula Niiluse deltas, paiknes selle koha lähedal, kus Makedoonia Aleksander 332–331 rajas Egiptuse kuulsa pealinna Aleksandria.

Ta-Imhotepi hauakirja uusim tõlge on avaldatud väljaandes: E. Otto, *Die biographischen Inschriften der Ägyptischen Spätzeit*, Leiden, 1954, lk. 190–194. Selle tõlke alusel on siin esitatud parafras, milles on tehtud väljajätteid, eriti ülempreestri titulatuuris. Hauakirja tekstis on antud Ta-Imhotepi surmadaatum — 16. aasta. Kui seda lugeda Kleopatra 16. valitsemisaastaks (35. a. e. Kr.), siis järelduks, et Ta-Imhotep elas oma mehest 6 aastat kauem. Kuid hauakirja teksti teisest osast ilmneb, et Pšereni-Ptah elas oma naisest kauem. Seepärast tuleb oletada, et peetakse silmas abielu 16. aastat. Venekeelses tõlkes on hauakirja fragment avaldatud teoses: Б. А. Тураев, *История древнего Востока*, т. II, Ленинград, 1936, lk. 231–232.

Lk. 8. ...*ja sealt tagasi pöördunud*. — Harfisti laulu fragmendid ingliskeelses tõlkes on ilmunud kogumikus: *Ancient Near Eastern Texts*, ed. K. B. Pritchard, Princeton, 1955, lk. 467. Venekeelses tõlkes on laul ilmunud B. A. Turajevi „Vana-Idamaa ajaloo“ I köites, Ленинград, 1936, lk. 232.

...*kui jook on otse sinu kõrval*. — Vt. E. Otto, op. cit., lk. 139.

Lk. 10. ...*austas kõiki Memphises elavaid jumalaid*. — Siin parafrasina esitatud Pšereni-Ptahi hauakirja tõlge leidub teoses: E. Bevan, *A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty*, London, 1927, lk. 347–348; venekeelset tõlget vt. B. A. Turajev, tsit. teos, II kd., lk. 231.

Lk. 14. ...*Sulla, Rooma riigi tookordse diktaatori*... — Diktaator oli Roomas erakorraliste volitustega magistraat, kes valiti ametisse vaid erandjuhtumel (enamasti suure sõjalise ohu puhul) ja lühikeseks ajaks (mitte üle kuue kuu). Sulla võttis sõjaväele ja karmile terrorile toetudes 82. a. e. Kr. need volitused endale määramatuks tähtjaks. Tema diktatuuri sotsiaalseks sisuks oli senatiaristokraatia võimu taastamine.

Lk. 17. *Populaarideks* nimetati Vana-Rooma orjanduslikku demokraatiat esindavat grupeeringut, mis moodustus II sajandi viimasel veerandil Gracchuste reformiliikumise käigus. Populaarid toetusid rooma talupoegadele ja linnapleebsele ning taotlesid maatajäänud talupoegade varustamist maaga, vaesunud vabade linnaelanike olukorra kergendamist ja riigikorra üldist demokratiseerimist rahvakoosoleku ning rahvatribuunide õiguste suurendamise abil. Nende vastased, *optimaadid*, esindasid senati ümber koondunud orjandusliku aristokraatia ja suurmaavaldajate huve.

Lk. 18. *Propreetor* oli endine preetor, kes pärast oma preetoriaega määrati provintsi asevalitsejaks.

*Trikliinium* oli rooma elamus söögituba.

*Kandelaaber* oli metallist või marmorist valmistatud küünla- või lambialg kõrgusega kuni kaks meetrit.

*Kapitooliumi Jupiteri tempel* hävis tulekahjus 83. a. ning tema taastamine lõpetati 69. a. e. Kr.

Lk. 19. „*Verres võttis mult ära*...“ — Vt. Cicero *Teine kõne Verrese vastu* (In *Verrem II*), 4.27–29.

Lk. 20. ...*vastavalt Kürenaika kuninga testamendile*... — Mõeldud on Ptolemaios Apioni, kes oli Ptolemaios VIII Euergetes II (Physkoni) illegitiimne poeg ning sai 116. a. isa testamendi järgi oma valdusse Kürenaika.

*Kaks kuningat olid juba enne teda samamoodi talitanud*... — Ilmselt peab autor silmas Pergamoni kuninga Attalos III (133. a.) ja Bitüünia kuninga Nikomedes IV (75. a.) testamente.

Lk. 23. *Neil on seal tiigis*... — Vt. Strabon, *Geograafia*, 17.1.36 jj.

*Efeebid* olid algselt Kreekas täisikka jõudnud noorukid, kes kahe aasta jooksul õppisid sõjakunsti. Hiljem, eriti Egiptuses, nimetati efeebideks jõukatest perekondadest pärit noorukeid, kes õppisid gümnaasiumeis, ühiskonna privilegeeritud kihtidele — „hellenitele“ — määratud koolides.

...*jumalale Suchosele*“ — Vt. L. Mitteis, U. Wilcken, *Grundzüge und Chrestomatie der Papyrskunde*, 1. Bd., 2. Hälfte, Leipzig–Berlin, 1912, nr. 141 ja 142.

Lk. 27. ...*inimestele, kes seda nüüd vargsi taotlevad*... — Mõeldakse Caesarit ja Crassust. Viidatud testament kuulub Sulla ja Pompeiuse konsulaadi aega 88. a. Kõnekatkendid on pärit Cicero kõnedest agraarseaduse kohta (*De lege agraria*) 1.1 jj. ja 2.41 jj.

Lk. 29. ...*araablase-nabatlaste riigi*... — Nabatlaste riigi pealinna Petra järgi nimetatakse neid ka Petra araablasteks ning nende poolt asustatud ala Siinai poolsaarel Petra Araabiaks.

Lk. 31. *Heptastadion* — „seitsme staadioni pikkune“ muul; egiptuse staadioni pikkus oli 174 m.

...*terves tolleaegses maailmas kindlasti suurim*. — Vt. Diodoros Siculus, *Ajalooline raamatukogu*, 17.52.

*Ihneumon* e. vaaraorott on kärpkaslaste sugukonda kuuluv kiskjaline ning tuntud osava maohävitajana.

Lk. 32. *Nõnda pajatab Diodoros*. — Tekstis on parafras Diodorose „Ajaloolise raamatukogu“ 1.83 järgi.

Lk. 35. ...*kui saatjateks on pealegi teatavad isikud*... — Mõeldud Caesarit, Crassust ja Pompeiust. Tsitaat pärineb Cicero kirjadest Atticusele (*Ad Atticum*), 2.5.1.

*Sistrum* on vanaegiptuse muusikariist ja kujutab endast loogakujulist metallplaati, mille äärtes olevatest avadest on läbi tõmmatud erineva suurusega, otsest konksukujuliseks painutatud metallist vardad. Heli tekitati kas vardaid lüües või siis kogu instrumenti raputades. Sistrumit peeti Isise anniks. Instrumenti kasutatakse Egiptuses ja Abessiinias veel tänapäevalgi.

Lk. 36. „*Rikkuste annetaja*...“ — Hümn Faijumist (Medinet-Madi), vt. *Supplementum Epigraphicum Graecum*, VIII 548.

„*Mina olen Isis*...“ — Hümn Iose saarelt, vt. A. Deissmann, *Licht vom Osten*..., Tübingen, 1909, lk. 110.

Lk. 48. ...*ühel tema kirjast*... — Vt. Cicero, *Ad Familiares* 1.1.3.

*Hortensius* — Quintus Hortensius Hortalus (114–50) oli kõnemees ja jurist, Cicero võistleja, kaitsja Verrese kohtuprotsessil, kus Cicero oli süüdistaja. Konsul 69. a. Hiljem leppis Cicero *Lucullus* — Lucius Licinius Lucullus (u. 117–u. 57), konsul 74. a., Rooma väejuht, kes aastail 74–71 sõdis Pontose kuninga Mithridates VI-ga ja purustas ta.

...*tuleb meil oraaklile järele anda*...“ — Ennustuse järgi pidi Egiptuse kuninga troonile aitamine sõjaväe abil Roomale ohtlik olema.

Lk. 49. Publius *Servilius* Isaurus — konsul 79. a., Lucius *Volcacius* Tullus — konsul 66. a.

Lk. 53. ...*väejuhile*... — Mõeldud on Caesarit.

...*need, kes läksid Aleksandriasse, vekseldaskus*... — Mõeldakse Ptolemaios



Auletse (Flöödimängija) võlausaldajaid. Kirjakatkend pärineb Cicero kirjadest Ad Familiares, 7.17.1.

Lk. 57. „juhtis kuninganna isiklikult. — Küsimus Ptolemaios XII ja Kleopatra ühisest valitsemisest ja ka kuninganna viibimisest Hermontises on vaieldav, vt. H. de Meulenaere, Chronique d’Egypte, XLII, 84, R., 1967, lk. 300—305.

Lk. 59. „aasta läbi tähtede mõjust sõltuv.“ — Parafraas tekstist, mis on avaldatud väljaandes: Catalogus Codicum Astrologorum Graecorum, VIII, 3.115.

Lk. 63. Rooma leegionikotkad — varda otsa kinnitatud hõbedane kotkakujutis oli leegioni sümbol ja täitis lahingulipu rolli.

Lk. 72. „peaksime astuma tema leeri?“ — Parafraas Lucanuse eepose „Pharsalia“, VIII, 474—535 põhjal.

Lk. 74. „Aasias peatusin ma...“ — Caesar, Märkmeid kodusõjast, 3.106—110.

Lk. 75. Liktorite kimp — ld. fasces, kõrgema magistraadi võimutunnus — nahkrihmadega kokkuseotud vitsakimp, millesse väljaspool Rooma linna pandi kirves ja mida kandsid magistraati saatvad liktorid.

Lk. 77. Teade, et Pompeius on teel Egiptusse... — Vt. Cassius Dio, Rooma ajalugu, 42.7—8, 34—37.

Lk. 79. Caesar saabus... — Vt. Plutarchos, Paralleelsed elulookirjeldused, Caesar, 49 jj.

Lk. 83. Achilles oli oma sõjalises üleolekus kindel... — Vt. Caesar, Märkmeid kodusõjast, 3.111—112.

Lk. 85. Eunuhh Ganymedesel läks korda... — Vt. Cassius Dio, Rooma ajalugu, 42.39.

Lk. 86. Pealinlased tegutsesid otsusekindlalt... — Vt. Aleksandria sõda, 2—4.

Lk. 87. Peaaegu kogu Aleksandria alust... — Vt. sealsamas, 5—9.

Lk. 88. Kaks päeva hiljem... — Vt. sealsamas, 9—13.

Lk. 90. Lõpuks purjetas meie laevastik... — Vt. sealsamas, 14—16.

Lk. 92. Caesar leidis... — Vt. sealsamas, 17—21.

Lk. 94. Suetoniuse järgi... — Vt. Suetonius, Keisrite elust, Caesar, 64.

Cassius Dio kirjeldab... — Vt. Cassius Dio, Rooma ajalugu, 47.40

Niisiis, jätkab jutustuse autor... — Vt. Aleksandria sõda, 23—25.

Lk. 98. Ptolemaios püstitas oma laagri... — Vt. sealsamas, 28—31.

Lk. 99. Plutarchos ütleb... Teised omakorda kinnitavad... — Vt. Plutarchos, Paralleelsed elulookirjeldused, Caesar, 49; Cassius Dio, Rooma ajalugu, 42.40; Titus Livius, Linna asutamisest alates, epitoom, 112.

Lk. 100. „Aleksandria sõja“ autor... — Vt. Aleksandria sõda, 33.

Lk. 102. Theos Philopator — Jumal Isaarmastaja, Theos Philometor — Jumal Emaarmastaja.

„Kõik asjad...“ — Vt. Aleksandria sõda, 33.

Lk. 103. „Ta vist ripub...“ — Cicero, Kirjad Atticusele (Ad Atticum), 11.15.1.

„Käis jutt...“ — Sealsamas, 11.25.2.

Lk. 105. „nagemus, mida ma oleksin just nagu unes näinud.“ — Vt. The Oxhyrynchus Papyri, XI, Nr. 1381, London, 1915.

Lk. 107. Strabon kirjutab... — Vt. Strabon, Geograafia, 17.1.46.

„umbes kella ühe paiku päeval.“ — Loetuna alates koidikust, s.t. tund pärast koidikut.

Lk. 109. „Aleksandria sõja“ autor kirjutab... — Vt. Aleksandria sõda, 33.

Lk. 110. „elevantide turjal põlevad lambid.“ — Selle kohta kirjutab Suetonius, Keisrite elust, Caesar, 37: „Kapitooliumile astus ta tulede valgusel, midä vasemal ja paremal pool kandsid kokku nelikümmend elevanti.“

Lk. 111. „Veni — Vidi — Vici.“ — Ld. k. „tulid, nägin, võitsin“.

Lk. 112. Üks hilisemaid ajalooüriidid... — Vt. Appianos, Rooma ajalugu, 2.281—282.

Lk. 114. „Vabariik on paljalt nimi...“ — Suetonius, Keisrite elust, Caesar, 77.

Lk. 115. „Ma vihkan kuningannat...“ — Cicero, Kirjad Atticusele, 15.15.2.

Ta kirjutab... — Cicero, Vestlused Tusculumis, 1.1.

Lk. 116. Iidid — Rooma kalendri järgi märtsi, mai, juuli ja oktoobri 15. päev, ülejäänud kuudel 13. päev.

„kirjutab Cicero... — Cicero, Kirjad Atticusele, 14.8.1. ja 14.20.2.

Lk. 121. Senat oli sunnitud talle järele andma... — Suetonius, Keisrite elust, Augustus, 26, kirjutab sellest järgmiselt: „Konsuliameti haaras ta kahekümnendal eluaastal, lähenenud Roomale ähvardavalt koos leegionidega ja nõudnud saadikute kaudu seda ametit sõjaväe nimel. Et senat kõhkles, siis heitis saatkonna juht tsentuurio Cornelius mantlihõlma kõrvale ning mõõga käepidemele osutades ei kõhelnud ütlema kogu kuuria ees: „See teeb ta konsuliks, kui teie ei tee.“

Lk. 125. „ja pühad talitused ei kannataks.“ — Vt. Orientis Graeci Inscriptiones Selectae, ed. W. Dittenberger, Lipsiae, 1903, I, 194.

Lk. 127. Kiri algab järgmiselt... — Vt. Mélanges Holleaux, Paris, 1913, lk. 103.

Lk. 129. „tsiteeris väga osavalt Homerost... — Ilias, 14.161 A. Annisti ja K. Reitavi tõlkes.

Lk. 130. „iseloomustab Plutarchos... — Vt. Plutarchos, Paralleelsed elulookirjeldused, Antonius, 4.

Lk. 131. „on tuntud tänu Cicerole.“ — Vt. Cicero, Filipikad, 2.30—31.

Punaste Kaljude linn asus Etruurias.

Lk. 133. Kroonik, nende sündmuste kaasaegne, kirjutab... — Vt. Socrates Rhodius — Fragmenta Historicorum Graecorum, III. Paris, 1849, lk. 326.

Lk. 138. „kirjeldab üks vanaaja ajalookirjutaja... — Vt. Appianos, Rooma ajalugu, 5.76.

Lk. 142. „annab Flavius järgmise pildi... — Vt. Josephus Flavius, Juudi muinsused, 15.4.1—2.

Lk. 146. Plutarchose järgi... — Vt. Plutarchos, Paralleelsed elulookirjeldused, Antonius, 53.

Lk. 149. „Mis sulle järsku ei meeldi?“ — Vt. Suetonius, Keisrite elust, Augustus, 69.

Lk. 160. „kaks versiooni... — Vt. Plutarchos, Paralleelsed elulookirjeldused, Antonius 83; Cassius Dio, Rooma ajalugu, 40.12—14.

Lk. 161. „Liviale ja Octaviale... — Esimene oli Augustuse naine, teine Augustuse õde ja Antoniususe naine aastani 32.

Lk. 162. Nüüd tulgu jooming... — Horatius, Oodid, 1.37 A. Kaalepi tõlkes.



## BIBLIOGRAAFIA

- I. Becher. Das Bild der Kleopatra in der griechischen und lateinischen Literatur. Berlin, 1966.  
 H. I. Bell. Egypt from Alexander the Great to the Arab Conquest. Oxford, 1948.  
 E. Bevan. A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty. London, 1927.  
 L. A. T. Bousche-Leclercq. Histoire des Lagides, II. Paris, 1904.  
 H. Buchheim. Die Orientpolitik des Triumvirn M. Antonius. Heidelberg, 1960.  
 T. Rice Holmes. The Roman Republic and the Founder of the Empire, III. Oxford, 1923.  
 M. Rostovtzeff. The Social and Economic History of the Hellenistic World, I—III. Oxford, 1941.  
 W. Schubart. Aegypten von Alexander dem Grossen bis auf Muhammed. Berlin, 1922.  
 W. W. Tarn — peatükid väljaandes: The Cambridge Ancient History, X. Cambridge, 1934.  
 H. Volkmann. Kleopatra. München, 1953.  
 S. Witkowski. Kleopatra. Lwów, 1939.

## SISUKORD

### Esimene osa

#### KLEOPATRA ISA JUMALIKKUS JA AFÄÄRID

- Ta-Imhotepi hauakamber 6  
 Pšereni-Ptahi karjäär 9  
 Kuningas Ptolemaiose hüüdnimed 13  
 Süüria printsid 16  
 Kandelaaber 18  
 Testamendid ja asiülid 20  
 Krokodillijumal 22  
 Caesari Egiptuse-plaanid 23  
 Rulluse projekt 26  
 Juuda ja Egiptus 28  
 Püha kassi surm 30  
 Triumvirid ja Egiptus 33  
 Isis Roomas 35  
 Küprose küsimus 38  
 Cato nõuanded 40  
 Serapis 41  
 Pompeiusel külas 43  
 Salarioimarite tapatöö 44  
 Edfu tempel 46  
 Berenike abikaasad 47  
 Sibülliraamatud 48  
 Marcus Antonius 50  
 Rabiriuse afäär 51  
 Sõnake Flöödimängija kaitseks 53

### Teine osa

#### KLEOPATRA JA CAESAR

- Püha sõnn Buchis 56  
 Meditsiin ja maagia 57  
 Kleopatra ja Bibuluse pojad 60  
 Ikaldus 61  
 Niilus ja Rubico 63  
 Kleopatra ja Pompeiuse poeg 64  
 Kleopatra maapaos 65  
 Põgenemine Pharsalose alt 67  
 Cornelia 69  
 Kuninglik nõukogu 70  
 Pompeiuse surm 73  
 Caesari versioon 74  
 Ajaloolase versioon 76

- Anekdootlik versioon 79  
 Mis oli Kleopatrale tõeliselt kallis? 81  
 Võitlus Idasadama pärast 82  
 Arsinoe ja Ganymedes 85  
 Võitlus vee pärast 87  
 37. leegioni saabumine 88  
 Võitlus Läänesadamas 90  
 Võitlus Pharosel ja tammil 92  
 Kuninga vabastamine 94  
 Täiendus 96  
 Kuninga surm 98  
 Võitja tahe 99  
 Kleopatra ja sõda 100  
 Caesar ja Kleopatra 47. aasta kevadel 102  
 Unes ilmunud Imhotep 104  
 Reis Niiluse ülemjooksule 106  
 Rooma garnison 108  
 Caesari triumf ja Kleopatra 110  
 Kleopatra ja Genetrix 111  
 Kleopatra ja maailmamonarhia 113  
 Kleopatra ja Cicero 115  
 Märtsi iidid ja Kleopatra 116

### Kolmas osa

#### ANTONIUS JA KLEOPATRA

- Kleopatra ja Caesari pojad 120  
 Kleopatra ja Dolabella 121  
 Kleopatra ja Cassius 122  
 Nälg ja epideemia 124  
 Philippi 125  
 41. aasta kevad 126  
 Delius saadikuna 128  
 Antoniuse armulood ja abielud 130  
 Tarsos 132  
 Armastus ja poliitika 133  
 Aleksandria ja Perusia 135  
 Neli aastat lahusolekut 137  
 Päike ja Kuu 139  
 Maaeraldised 140  
 Kleopatra ja Herodes 142  
 Antoniuse lüüasaamine 144  
 Kleopatra ja Octavia 145



Kleopatra triumf 147  
Poliitilised ja kõlblusteemalised  
tülid 148  
Kus on seaduslik valitsus? 150  
Efesos 152  
Samos ja Ateena 153  
Testament 153

Aktion 155  
Ühissurm 157  
Hauakamber Isise pühamu juures 158  
Kleopatra surm 160  
Järelsõna. Tõlkinud Jaan Unt 164  
Märkused. Tõlkinud Jaan Unt 170  
Bibliograafia 174

---

**Krawczuk, A.**

**K 72 Kleopatra. — Tln.: Eesti Raamat, 1989. — 176 lk.**

ISBN 5—450—00732—9

Poola ajaloolase Aleksander Krawczuki jutustus, mis viib lugeja I sajandisse e. m. a., viimaste Ptolemaiuse soost Egiptuse kuningate ja esmajoones kuninganna Kleopatra valitsemisaega, tollaste võimuvõitluste ja intriigide keerisesse, Pompeiuse, Caesari ja Antoniuuse vallutuste perioodi. Raamat on kirjutatud haaravalt, poliitilised sündmused ja sõjaretked vahelduvad Kleopatra armudraamadega kuni kangelanna traagilise lõpuni.

**K  $\frac{4703010100-160}{901(15)-89}$  229—88**

**84.34 Poola**

---

Литературно-художественное издание

Александр Кравчук. КЛЕОПАТРА.

На эстонском языке. Перевод с польского. Руть Каремяз. Художник-оформитель Марье Тралла. Таллинн, изд-во „Ээсти раамат“. Тоimetaja A. Ravel. Kunstiline toimetaja E. Loopere. Tehniline toimetaja H. Sandla. Korrektorid U. Ritsbek ja V. Pihel.

ИБ № 4230.

Laduda antud 08.06.88. Trükkida antud 11.01.89. Formaati 60×90/16. Ofsetpaber. Kiri: times. Ofsettrükk. Trükipoognaid 11,0. Tingtrükipoognaid 11,0. Tingvärvitõmmiseid 22,25. Arvestuspooznaid 12,77. Trükiarv 45 000. Tellimus nr. 246. Hind rbl. 1.30. Kirjastus „Eesti Raamat“, 200090, Tallinn, Pärnu mnt. 10. Tallinna Raamatutrükikoda, 200108, Tallinn, Laki 26.